tarih ve toplum

İLETİŞİM YAYINLARI AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ/MART 1987/750 LİRA (KDV DAHİL)/SAYI 39

39

Salgın Hastalıklar

İstanbul ve Hava

Mehmet Âkif Ersoy

Anadolu Ajansı'ndan Hatırala

tarih ve toplum

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına
Sahibi Vedat ÇAKMAK
Genel Yönetmen Murat BELGE

Yayın Yönetmeni
Mete TUNÇAY

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Bülent ÖZÜKAN

Teknik Sekreter
İbrahim M.KARAKAŞ

Danışma Kurulu
Fahri ARAL, Çağlar KEYDER
Uygur KOCABAŞOĞLU
Şevket PAMUK, Zafer TOPRAK
Aydın UĞUR

Düzelti
Şadi ARABACI, Abdullah ONAY

•

ABONE KOŞULLARI
Yurtiçi: 8.000 TL/yıl
Avrupa/Ortadoğu: 20 $/yıl
ABD/Latin Amerika: 30 $/yıl
Avustralya: 35 $/yıl
Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir.

Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin "Yatıranın hesap sahibine notu" bölümüne "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılması yeterlidir.

Yurtdışından abone olmak için, abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. DTH 865277 PAMUKBANK Türbe Şubesi-İstanbul** hesabına gönderilmesi ve banka dekontuna "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresinin yazılması yeterlidir.

•

İletişim Yayıncılık A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han
Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 520 14 53-54-55

Konur Sk. No: 24/4
Yenişehir-Ankara
Tel: 25 36 00 - 25 20 71

•

Kıbrıs'ta Satış Fiyatı: 1000 Lira

•

Ofset Hazırlık
Perka A.Ş.

•

Renk Ayrımı
Üçel Ofset

•

Baskı
Ayhan Matbaacılık

•

Genel Dağıtım
GAMEDA

6 Sansür Tarihimizde Bakanlar Kurulu Sansürü
Alpay Kabacalı

8 Cumhuriyet Döneminde Cem Neden Çizmedi?
Semih Balcıoğlu

9 İstanbul ve Hava
Murat Belge

11 Her Ay Bir Marş:

14 İnciciyan'a Göre Galata Kulesi
Kevork Pamukciyan

17 Mehmet Âkif'te Sanat ve Sanatkâr Övgüsü
Taha Toros

20 Mehmet Âkif Ersoy'un Sanat ve Şiir Anlayışı Üzerine
Orhan Şaik Gökyay

25 Avrupa ve Akdeniz Ülkelerinde Veba
M.W.Flinn

31 İstanbul'da Fuhuş ve Zührevi Hastalıklar 1914-1933
Zafer Toprak

41 Bir Tanzimat Bürokratı: Emin Muhlis Paşa (1811-1874)
Sinan Kuneralp

46 Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay: Tarik'ten Seçmeler
Ayşe Şen

48 Türkiye'de Solun Tarihinden: Ankara'da Türk Kadınlarının İlk 8 Mart Bayramı
Rahime Selimova-Cemile Nuşirvanova

50 Ajans'tan Hatıralar (1923-1938)
A.İhsan Barlas

57 Koleksiyoncunun Dağarcığından

58 **Kitabiyat:**
Tarihsiz Bir Çağdaşlık Söylemi
Ahmet Kuyaş /58
İstanbul'dan Sayfalar
Çelik Gülersoy /59
Temo'nun Anıları
Aydın Ayhan /62
Atatürk Üstüne Psikanalitik Bir Biyografi Denemesi
E.Emil Öymen /63

KAPAK: Jafa Vebalıları: İlahî Güçlü General A.-J. Gros tarafından yapılmış, 1804'te sergilenmiştir. Napolyon Bonapart'ın 1799'da Jafa hastahanesini ziyaretini temsil eder.

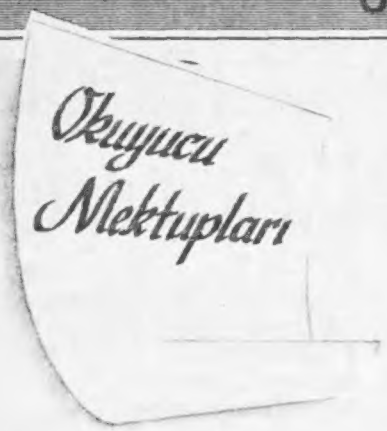

Geçen Sayınız

Şubat sayınız her zamankinden bile daha iyiydi. Sizleri kutlarım. Yalnız, Sayın Kemal Beydilli'nin "Türk, Savun Kendini" yazısında bir şey beni şaşırttı. 42/106. sayfada, yazar Nasyonal Sosyalistlerin 1897'de Berlin'de toplanan kongresinden söz ediyor. O tarihte bu adı taşıyan bir parti yoktu. Acaba K.Beydilli neyi kastediyor?

Fuad Köprülü biyografisiyle ilgili olarak da bir anımı aktarmak istiyorum. Rahmetliyle ben ilk kez, sanırım 1938'deydi, Zürih'te toplanan bir uluslararası tarihçiler kongresinde tanıştım. Köprülü'den başka, merhum Hamit Zübeyr Koşay'ın da dahil bulunduğu Türk delegasyonuna ben gayriresmî olarak refakat ediyordum. Bir gün Sankt Gotthard Oteli'nin lobisinde Köprülü'yle konuştuk. Bana, Türkiye'de reformların "yukarıdan aşağıya" yapılması gerektiğine inandığını anlattı ve artık bu yönde daha faal olarak siyasetle uğraşacağını söyledi.

Dr.Robert ANHEGGER, İstanbul

Şeref Listesi

Tarih ve Toplum Dergisi, Ocak 1987 sayısında, bizlere "Nurettin Paşa'nın, Atatürk Araştırma Merkezi şeref üyeliğine seçildiğini" haber verdi. Böylece bir haksızlık ve yanlışlıklar listesinden haberimiz oldu. Dergiye teşekkür ederim.

Bu listedeki haksızlık ve yanlışlıkların neresinden balayalım:

Önce, Nurettin Paşa orgeneral değil, korgeneraldir.

Şeref listesindeki üçüncü sırayı ne rütbesi, ne de yaptığı hizmetler bakımından hakketmiştir. Bu liste rütbe sırasına göre hazırlandığına göre, ancak 14. sıraya konması gerekirdi. Listenin Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz'da ordu, kolordu, tümen komutanlıkları yapmış komutanlarla bazı alay komutanları alınmak suretiyle yapılmış olduğu anlaşılıyor. Ama niçin 50 kişi? 100 de olabilirdi.

Bence bu liste, Millî Mücadeleye katılış ve muharebelerde hizmet derecesine göre yapılmalıydı.

Millî Mücadele'ye büyük hizmetleri dokunan Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy paşalar, Büyük Taarruz'a katılmamışlardır ve son rütbeleri de orgeneral değil, korgeneraldir. Gönlüm her ikisinin de orgeneralliğe terfi ettirilmesini isterdi. Çünkü her ikisi de cephe komutanlıkları yapmışlardır. Cumhuriyet hükûmetlerinin bir kanunla bu kıymetbilirliği göstermeleri gerekirdi.

Şayet, liste seçiminde "Atatürk'ün en yakın silâh arkadaşları" düşüncesi de rol oynadıysa, o zaman akla: "Niçin İstiklâl Harbi sonlarında Elcezire Cephesi Komutanlığı yapmış olan Org. A.Cevat Çobanlı konmamış?" sorusu geliyor. Atatürk'ün en yakın arkadaşlarındandı. Keza, esaretten dönünce Anadolu'da Atatürk'ün yanında yer alan Org. A.Sait Akbaytugan da aynı durumdadır. Her ikisi başbakanlık yapmış E.Kur.Yb.Fethi Okyar ile E.Dz.Bnb. Hüseyin Rauf Orbay kadar Millî Mücadele'de Atatürk'e yakın kimler vardı?

Günahları, sevapları kendilerine ait olmak üzere Tümg.Cafer Tayyar Eğilmez, Alb. Ali Çetinkaya, Alb.Şefik Aker de listeye girmemişlerdir. Bu durumda olan ve Büyük Taarruz'da 19 Haziran 1922'ye kadar 1'inci Ordu K.nı olarak ordusunu taarruza hazırlayan Tümg. Ali İhsan Sabis'in, 20 Haziran'dan sonra aynı ordunun komutasını devralan Nurettin Paşa'dan daha az hizmet ettiğini hangi tarihçi iddia edebilir? Refet Bele'nin girdiği listeye o da, girebilirdi.

Nurettin Paşa'ya gelince; Bir sürü maceradan sonra -Atatürk'ün bir kurtarıcı gibi, onu inzivadan çekerek Büyük Taarruz'da siklet merkezi ordusunun başına getirmesiyle- Büyük Taarruz'dan sadece iki ay önce cephede göreve başlamıştır (2 aylık bir hizmet için korgenerallik, oldukça cömert bir rütbe!). Askerî tarihçiler pek bu olay üzerinde durmadılar, ama bize göre, Atatürk başka general bulamadığı için Nurettin Paşa'ya görev verdi. Onu siklet merkezi ordusunun başına getirirken, -Nutuk'ta da işaret ettiği gibi- arkasında daima kendisi bulunacak ve o orduya fiilen Atatürk komuta edecekti. Öyle de olmuştur. Kocatepe'yi muharebe idare yeri seçmesindeki düşüncelerden birisi de buydu: Nurettin Paşa'nın başında olmak.

Yakup Şevki Paşa'yı kuzeydeki tâli taarruz ordusunun başına getirmesi ise; o orduyu zayıf tutması, Yakup Şevki Paşa'nın, ordusunun tehlikeli ve zayıf durumu hakkında daima ve ısrarla cephe K.lığını, Genelkurmay Bşk.lığını ikaz etmesi ve bütün bu tehlikeleri ancak Yakup Şevki Paşa ayarında ve taktik hocası bir komutanın karşılayabileceği düşüncesi olmalıydı. Muharebe de, böyle ceryan etti ve Yakup Şevki Paşa'nın taarruz şiddet ve hızı, düşmanı bozguna uğrattı.

Nurettin Paşa hakkında Nutuk'ta yeterli bilgi vardır. Anılarda kalmış, kitaplara geçmemiş birkaç vukuatı daha vardır.

Fakat ben "İstiklâl Harbi'ne katılmış ve Vatan'ı düşman istilâsından kurtarmak için vücutlarını siper etmiş "her askere büyük bir saygı besliyorum. Onu mazur görebilirim.

Unutmamak gerekir ki, Büyük Taarruz'da Batı Cephesi'nde sadece 7 general vardı. (Biri Başkomutan, biri Genelkurmay Başkanı olmak üzere). Bugün, aynı orduya tümgeneral ve daha üst rütbeli 40'tan fazla generalin komuta etmesi gerekir.

Kaderin cilvesi, Zafer'den hemen sonra, Eylül 1922'de Bandırma'da şehit düşen Bağımsız 61. P.Alay Komutanı Yb. Hüseyin Vecihi'nin de unutulmaması temenni edilirdi. Zira Büyük Taarruz sırasında bu alay kuzeyde yüzlerce kilometrelik bir cepheyi örtmek ve savunmak durumunda bırakılmıştı.

Sonuç: Böyle bir şeref listesi, bir araştırma konusu yapılmalı ve bir heyete hazırlattırmalıydı. Hiç olmazsa aşağıda verdiğim eserler dikkatle incelenmeliydi:

— Eski yazı "Zafer Kitabeleri" adlı kitap

— Genelkurmay Başkanlığı'nın 1 Temmuz 1986'da son baskısını yayımladığı "Türk Silahlı Kuvvetleri General ve Amiralleri, 1923-1986 Albümü" (Tuhaf bir tesadüf benim adım unutulmuş).

— Harp Ak.leri K.lığının 1980 yılında yayımladığı "132 Yıl Albümü" ve daha eski Yıllıkları, albümler.

— Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Bşk.lığının 1972 yılında yayımladığı "Türk İstiklâl Tarihi'ne katılan tümen ve daha üst komutanların

Okuyuculara Mektup

Geçen ay sizlere yazdığım notu, dergide elimizden geldiğince hata yapmama dileğiyle bitirmiştim ya. Sen misin böyle söyleyen? Kapakta "Şubat" yerine, "Ocak" çıktı!.. Necdet Sakaoğlu'nun Dersaadet Dilencileri yazısında da üç yanlış birden. "Lâtife-i Vehbi"den aktarılan şiirde "ihram," "ikram" olmuş (s.23/87). Aynı sayfada gönderme yapılan "Hâzâ Kitâb-ı Hamza Efendi Risalesi Merhum"un varak (yaprak) numaraları "255b/256a" olacakken, "255a" yazılmış. s.24/88 metni verilen Hükm'ün sonunda da bir kelime *(halâtı)* düşmüş. Doğrusu "hilâf-ı rıza halâtı tecvizden ittika ve mücanebet babında."

Bir süredir, basınımızda AIDS dolayısıyla bir salgın histerisi körükleniyor. Biz de, bu konuyu tarih boyutuyla ele almaya karar verdik. İlk olarak, Batı yazınında veba/taun salgınları hakkındaki başlıca bilimsel kaynaklara dair bir *review-article*'ın (kısmî) çevirisiyle, Zafer Toprak arkadaşımızın "İstanbul'da Fuhuş ve Zührevî Hastalıklar" başlıklı uzun incelemesini sunuyoruz. Gelecek ay, yine tarihteki büyük salgınlar konusuyla eklemlenen başka belge ve yazılar yayımlayacağız.

Bu sayıdaki okuyucu mektuplarımızın arasında bulunan Nurettin Türsan Paşa'nın yazısında bir nokta dikkatimi çekti: Cebesoy'la Karabekir'in *or* değil, *kor*-general oldukları. Ben her ikisinin de, askerlikten emekliye ayrılmadan önce 1. Ferikliğe yükseltildiklerini okuduğumu hatırlıyordum. Bir "zuhül" olmasın diye N.Türsan Paşa'ya telefon edip sordum. Tahmin edilebileceği üzere, benim anımsadığım bilgiyi doğruladı; fakat Genelkurmay'ın yeni yayınlarında bu paşaların "korgeneral" gösterildiklerini söyledi. Belki, yetkili makamlar bu mektup üzerine bir araştırma yaparlar da, durum kesinlik kazanır.

Murat Belge, birkaç ayda bir yayımlayacağı yeni bir diziye başlıyor: Anasır-ı Erbaa (Dört [temel] Unsur) Açısından İstanbul. Bu kere Hava'yı anlatmakta. Daha sonra sıra, toprak, ateş ve su'ya gelecek. Kevork Pamukciyan da, bu ay İnciciyan'a göre Galata Kulesi'ni tanıtıyor.

Geçtiğimiz aylarda, Mehmet Âkif Ersoy birçok yayın organında anıldı. Biz de, bu sayımızda iki usta kalemden, Âkif'le ilgili iki yazı koyuyoruz. Biyograf Taha Toros ile edebiyat tarihçisi Orhan Şaik Gökyay, Âkif'in şiirlerine eğiliyorlar.

Geçen ay sona eren Koyunoğlu'nun anılarından sonra, bu kere de Anadolu Ajansı çevresinde yaşanan bir ömre ilişkin anılar yayımlıyoruz. Ajans'tan Hatıralar gelecek sayıda tamamlanacak.

Şubat'ta da devam eden, Ocak sayımızdaki Basın Tarihimizde Yasaklar dosyasının bu aya kalan son iki yazısı, Alpay Kabacalı'nın Bakanlar Kurulu Sansürü incelemesiyle, Semih Balcıoğlu'nun ilk karikatüristlerimizden Cemil Cem hakkındaki anısı.

Türkiye'de Solun Tarihinden sayfalarımızda, bu ay, 8 Mart Uluslararası Kadınlar Günü vesilesiyle 65 yıllık eski bir anı sunuyoruz. Sinan Kuneralp arkadaşımız, bir Tanzimat bürokratını anlatıyor (Emin Muhlis Paşa). Atatürk sayfalarımızda, bu kere bir Alman sefaret raporunun çevirisini yayımlıyoruz. Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay, Marşlar ve Koleksiyoncunun Dağarcığından köşelerimizde yine ilginizi çekeceğini umduğumuz belge ve bilgiler bulunmakta.

Kitabiyat bölümümüzde üçü yeni, biri eski dört önemli kitap hakkında tanıtma yazıları var. Ahmet Kuyaş, *Osmanlı Kimliği*'ni; Emil Galip Öymen, *Atatürk'ün Psikobiyografisi*'ni; Çelik Gülersoy, *İstanbul'dan Sayfalar*'ı eleştiriyorlar; Aydın Ayhan da, İ.Temo'nun *Hatıralar*'ını betimliyor.

Gelecek sayılarda yeniden buluşmak üzere selâm ve sevgiler.

Mete TUNÇAY

Biyografileri" adlı eser,

— Ve buna ait 1981'de yayımlanan "Nutuk'ta anılan Komutanların Biyografileri" adlı broşür.

— Afyon İl Turizm Komitesi'nin Zafer'in 50'nci yıl anısı olarak yayımladığı fotoğraflı kitap.

— Belen, Fahri, Korg., "Büyük Türk Zaferi".

— TBMM'nin 50'nci Yıldönümü (1973) Albümü ve daha eski TBMM albümleri.

— Irmak, Sadi, Ord.Prof., Dr. "Atatürk ve Çevresi", 1974.

— Önelçin, Adnân, "Nutuk'un (Söylev'in) İçinden", 1981, Yüce yayınları, 1. Baskı.

— İsmet Görgülü, Kur. Bnb, "Türk Harp Tarihi Derslerinde adı geçen Komutanlar", Harp Ak.leri K.lığı yayını, 1983, fotoğraflı 468 sayfa.

— *Milliyet ve Cumhuriyet* gazetelerinin Zafer'in 50'inci yıldönümünde yayımladıkları ekler ve listeler.

Kuşkusuz bütün bu kaynaklarda da rütbe yanlışlıkları ve unutulanlar vardır.

E. General Nurettin TÜRSAN

Sarkis Karakoç'un En Büyük Yapıtı

Derginizin Ocak 1987 tarihli 37. sayısında, Sayın Kevork Pamukciyan'ın yazdığı Sarkis Karakoç Efendi'nin yaşam öyküsünü istifadeyle okudum. Orada sıralanan yapıtlar listesinde üçüncü sırada görülen dev yapıt hakkında, Prof.Dr.Ahmet Mumcu'nun kısa bir incelemesine dikkat çekmek istiyorum. Sayın Mumcu'nun doçentliğinde yazdığı makale şudur: "Külliyat-ı Kavanin: S.Karakoç'un Osmanlı Mev-

OKUYUCU MEKTUPLARI

zuatı Derlemesi," (Türk Tarih Kurumu) *Belleten*, Cilt XXXVI, Sayı 143 (Temmuz 1972), s.377-383.

Pamukciyan'ın yazısında, 1927'de hükümetçe satın alındığı belirtilen bu 50 ciltlik derleme yazması, Mumcu'nun incelemesine göre, 1961'de Başbakanlık adına, Müsteşar Hilmi İncesulu tarafından Türk Tarih Kurumu'na "ilmî olarak neşri" şartıyla bağışlanmış olup halen Kurum'un kütüphanesindedir. 5 cildi alfabetik, 5 cildi tarihî fihristlerden, 40 cildi de ana dosyalardan oluşmaktadır. İlk ana dosya da II. Mehmet devrine ait birkaç belge, özellikle de Fatih Kanunnamesi bulunmakla birlikte, derleme eser itibarıyla 1517 tarihinden başlamakta ve ilk dört cilt Tanzimat öncesini kapsamaktadır (1517-1839). 5-40. dosyalar ise Tanzimat'tan İkinci Meşrutiyet'in ilânına kadar gelmektedir (1839-1908). Yaklaşık 35.000 belgeyi kapsayan bu çalışma, alt-başlığında belirtildiği üzere, "Kavamîn ve Nizamat ve Ferarmîn ve Beravat ve İradat-ı Seniyye ile Muahedat ve Umuma ait Mukavelâtı muhtevîdir."

Araştırıcılar için çok yararlı bir kaynak olan bu yapıtın, A.Mumcu'nun da temenni ettiği gibi, hiç değilse Tarihî Fihrist'i yayınlanabilse ne iyi olurdu.

Rona AYBAY, İstanbul

Komşularımızla Aramız Açıksa Bilimsel İşbirliği Neden Sakıncalı Olsun?

Doç. Dr. Mahmut Şakiroğlu "Memleketimizde Toplu Tarih Çalışmaları II" (Şubat 1987) başlıklı makalesinde, sanırım Bulgaristan ve Yunanistan'ı kastederek, "Bu satırların yazıldığı sıralarda komşularımızla bağlarımız büyük ölçüde kopuk bulunuyordu. Bunun ortadan kaldırılmasında bilim adamlarına büyük görevler düşmekle beraber, devlet politikasında değişik bir tutum uygulamak hem idarî hem siyasî yönden sakıncalıdır." diyor. Bu görüşü eleştirmek istiyorum. Çünkü, sporcuların, sanatçıların, yazar ve ozanlar ile bilim adamlarının (hükûmet politikalarından bağımsız olarak) kurdukları ve kuracakları ilişkiler, halklar arasındaki dostluk ve kardeşlik bağlarının güçlenmesine hizmet ediyor. Yakın zamanda bu durumun güzel bir örneğini Yunanistanlı sanatçı Theodorakis vermişti.

Dr. Hikmet ÖZDEMİR, Ankara

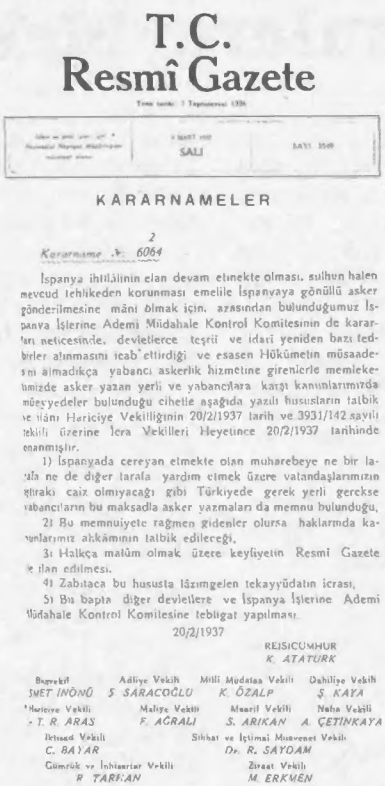

T.C.
Resmî Gazete

SALI

KARARNAMELER

2
Kararname No: 6064

İspanya ihtilâlinin cian devam etmekte olması, sulhun halen mevcud tehlikeden korunması emelile İspanyaya gönüllü asker gönderilmesine mâni olmak için, arasından bulunduğumuz İspanya İşlerine Ademi Müdahale Kontrol Komitesinin de kararları neticesinde, devletlerce teşrii ve idarî yeniden bazı tedbirler alınmasını icab ettirdiği ve esasen Hükümetin müsaadesini almadıkça yabancı askerlik hizmetine girenlerle memleketimizde asker yazan yerli ve yabancılara karşı kanunlarımızda müeyyedeler bulunduğu cihetle aşağıda yazılı hususların tatbik ve ilânı Hariciye Vekilliğinin 20/2/1937 tarih ve 3931/142 sayılı tekliği üzerine İcra Vekilleri Heyetince 20/2/1937 tarihinde onanmıştır.

1) İspanyada cereyan etmekte olan muharebeye ne bir tarafa ne de diğer tarafa yardım etmek üzere vatandaşlarımızın gitmeleri caiz olmıyacağı gibi Türkiyede gerek yerli gerekse yabancıların bu maksadla asker yazmaları da memnu bulunduğu,

2) Bu memnuiyete rağmen gidenler olursa haklarında kanunlarımız ahkâmının tatbik edileceği,

3) Halkça malûm olmak üzere keyfiyetin Resmi Gazete ile ilân edilmesi,

4) Zabıtaca bu hususta lâzımgelen tekayyüdatın icrası,

5) Bu bapta diğer devletlere ve İspanya İşlerine Ademi Müdahale Kontrol Komitesine tebligat yapılması.

20/2/1937

REİSİCUMHUR
K. ATATÜRK

Başvekil SMET İNÖNÜ — Adliye Vekili Ş. SARACOĞLU — Millî Müdafaa Vekili K. ÖZALP — Dahiliye Vekili Ş. KAYA
Hariciye Vekili T. R. ARAS — Maliye Vekili F. AĞRALI — Nafıa Vekili S. ARIKAN — Maarif Vekili A. ÇETİNKAYA
İktisad Vekili C. BAYAR — Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili Dr. R. SAYDAM
Gümrük ve İnhisarlar Vekili R. TARHAN — Ziraat Vekili M. ERKMEN

İspanyol İç Savaşında Türkler

Sayın Sinan Kuneralp, Ocak 1987 sayınızda çıkan, "İspanya İç Savaşı ve Türkiye" yazısında (s.7), Türk hükûmetinin 20 Şubat 1937'de "Türklerin savaşa katılmasını yasakladığı gibi, yabancıların da Türkiye'de asker yazmalarını engellediği"ni belirtmekte ve "Cumhuriyetçiler saffında çarpışan uluslararası birliklerde Türk vatandaşları yer aldılar mı? Bu efsaneyi doğrulayacak veya çürütecek bir bilgi edinemedim" demektedir. Yazar, bundan sonra da, sadece Vehip Paşa'nın Frankist kuvvetlere hizmet etmeyi önerdiğinin bilindiğine değiniyordu.

Vehip Paşa (soyadı Kaçı: 1877-1940) hakkında, derginizin Haziran 1985 tarihli 18. sayfasındaki bir okuyucu mektubuna verilen cevapta biyografik bilgiler bulunduğunu hatırlatayım (s. 3/363). Yaygın bir söylence de, ziraatçi büyük işadamlarımızdan Fahri Tanman'ın, Almanya'da mühendislik öğrenimi görmekteyken, Alman gönüllülerine katılarak Franco'nun yardımına gittiğidir. Cumhuriyetçilere katılan Enternasyonal Tümendeki Amerikalıların Lincoln Tugayında, bir Mustafa Suphi mangası olduğu da geniş yaygınlık kazanmış bir söylentidir. (Geçenlerde, bir TV dizisinde, ünlü film oyuncusu Errol Flynn'i, dikkatsiz bir çevirmen, herhalde "Cumhuriyete, yani meşru hükûmete sadık güçler" anlamına *Loyalist*'i *Royalist* sanarak, İç Savaş'ta Kralcıların yanına gönderdi.) Muhtemelen bununla ilgili olarak, Sabiha Sertel, anılarında 1923'te Columbia Üniversitesi'ni bitirdiği ABD'ne 1937'de yeniden gittiği zaman, New York'taki Türklerin "Teavün" (Yardımlaşma) Derneğini ziyaret edişinden söz ederken şunları anlatıyor: "Gençlerden birkaçı İspanya İç Savaşı'nda, Amerika'dan İspanya'ya giden Lincoln Brigadı'na katılmışlar. 1937'de Amerika'da tanıdığım bu gençler, artık niçin sömürüldüklerini bilmeyen, kadere boyun eğen işçiler değildiler." *Roman Gibi*, (İstanbul: Ant Yay., 1969), 1.bas., s.66.

Cemil KOÇAK, Ankara

Şair Şevki

Tarih ve Topum'un 36. sayısında *Efdal Sevinçli* tarafından kaleme alınan "Yeni bir tarih yazması ve yeni bir tarih yazarı" yazısına teşekkür etmek üzere bu yazıyı yazmayı amaçladım.

Edirne tarihçilerinden merhum hocamın (O.Nuri Peremeci) Edirne Tarihi adlı kitabının 180. sayfasında şair Şevki ile ilgili bölümde Sayın Efdal Sevinçli'nin açıklamalarına yakın yazıları bulunmaktadır. Sayın Efdal Sevinçli'nin Şevki ile ilgili bazı şiirlerinin mısraları, bu tarih kitabında daha anlamlı geçmektedir. Yaptığım başka bir inceleme de ise bunu doğrulamaktadır. Yine Edirne tarihçisi Ahmed Bâdi Efendi, *Riyaz-ı belde-i Edirne* kitabında ve yine Edirne tarihçisi (en önemlisi bence budur) Hıbrî Efendi'nin, *Enîs-ül-Müsâmirîn* adlı kitabında da mısralardaki kelimeler şöyle dizilidir:

Hayli lâ'li can-bahşınla can tenden revân çıktı
Ben ağlayayım ger ağlarsam evimden iki can çıktı.

Tarih ve Toplum'un 378'inci sayfasında bulunan, Şevki ile ilgili Gazelin tamamını yazmış olayım:

Evvel kaşın misalini kılmış müsevvede
Yazan hilâl resmini tâk-ı zebercede
Meyhânenin duası nola müstecâb ola
Her dem kadeh duasın okur pirî meykede
Aşûplar koparsa lebinde hatın nola
Şimdi mi oldu bade-i nab üzre arbede

Med çekti tiğı gamzesi başıma lütfedip
İrdi bu devlet ile gönül muhabbeti sermede
Kimdir der isen ey yüzü gül Şevkî garip
Bir gözü yaşlı yıldızı düşkün felekzede.

Herşeyiyle beraber değerli Edfal Sevinçli, Edirne'nin bir şairinin aynı zamanda tarihçi olarak yazdığı kitabı biz Edirnelilere duyurmasını içtenlikle kutlarım. Böylece Edirneli bir hemşehrimizin *Târih-i Feth* kitabının bulunmasına da ayrıca teşekkürümüz sonsuzdur.

Oral ONUR, Edirne

Onaltı Türk Devleti ve Askerî İstihcan

Kendi deyimiyle "merhum ve maktul Türk Tarih Kurumu"nda üye olarak birlikte bulunmaktan onur duyduğum Sayın Prof. Dr. Coşkun Üçok, *Tarih ve Toplum*'un Şubat sayısında çok önemli bir konuya değindi. Onaltı Türk Devleti. Cumhurbaşkanlığı Dairesinde görevli bulunduğum sırada (1972-1978), Cumhurbaşkanlığı forsundaki 16 yıldızın tarihteki onaltı Türk devletini sembolize ettiği hakkında özellikle o tarihlerde Genelkurmay ve Kuvvet Komutanlıklarınca yayınlanan yıllık ajandalarda da yer alan saptamanın kaynağını titizlikle araştırmış, fakat üzülerek ifade edeyim ki doyurucu bir belgeye rastlayamamıştım. Sayın Prof. Üçok, Türk Tarih Kurumu'nun geleneksel Atatürk Konferansları XIX. dizisinde verdiği "Ulusal İlk Türk Devletinin Kuruluşu" başlıklı konferansında bu konuya ilk kez parmak basmış ve kaynağı belirsiz olarak, Cumhurbaşkanlığı forsunda yeraldığı savunulan devletler hakkındaki görüşlerini bilimsel kanıtları ile ortaya koymuştur. Ancak 1963 yılında başlatılan Atatürk Yıllık Konferanslarından 1975 yılı sonuna kadar verilen 121 konferans yedi cilt halinde ve sonuncusu 1980 Mayısı'nda yayımlanmış, bundan sonrakiler Yeni Türk Tarih Kurumu'nca yayımlanmadığı için bilim âlemi ve kamuoyu bu değerli konferansın içeriğinden mahrum kalmıştır. Son yazısı, bu önemli eksikliği gidermektedir. Kendisine teşekkür borçluyuz.

Değerli yazar ve araştırmacı İlhami Soysal da *Milliyet*'deki köşesinde konuyu yeni bir değerlendirmeye tâbi tutarak uygulamayı eleştirmiş ve "Tarihin ciddi bir iş olduğunu, bilimsellikten uzaklaştıkça, uzaklaşanları komikleştirdiğini" vurgulamıştır. Zaten Atatürk de 1931'de "Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan, yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir mahiyet alır" dememiş mi idi?

Sayın Zafer Toprak'ın kaleme aldığı "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Müstehcen Avam Edebiyatı" yazısında sayılan bu tür kitaplar ve yazarları arasına, izin verirseniz bir tane de ben ekleyeyim. 1960'larda Deniz Kuvvetleri arşivinde Bahriye Divân-ı Harbi kararlarını incelediğim sırada görmüştüm. 1914 başında Yüzbaşı rütbesinden emekliye ayrılmış bir deniz subayı olan, "Eylül" ile ünlü romancımız Mehmet Rauf (1875-1931: aynı zamanda merhum Selâmi İzzet Sedes'in kayınpederi) böyle bir eseri yüzünden altı ay hapse hüküm giymiş... 25 Eylül 1326 (1910) tarihli Örfî Divân-ı Harp (Sıkıyönetim Askerî Mahkemesi) kararı aynen şöyle:

"Mumaileyhin adab-ı umumiyeye münafi ve tesavir-i biedebâneyi hâvi 'Bir Zanbağın Hikâyesi' namındaki kitabı terceme ve telif ettiği ikrariyle tahakkuk etmesine ve kendisi bahriye zâbitanından olmak itibariyle bu gibi kitabı kaleme alması haysiyet-i askeriyesiyle gayrimütenasip bulunmasına binaen ..... altı mah (ay) müddetle hapsine ve Mekteb-i Bahriye'deki Kitabet muallimliğinden bilihrac tesbit olunacak bir mevkide istihdamına...".

Saygılarımla
E. Amiral Fahri ÇOKER, Ankara

Mehmet Rauf

Ne Olursan Ol, Ama Gel İlle de

Geçen sayınızda Prof. Dr. Coşkun Üçok'un 16 Türk Devleti hakkındaki yazısında, Mevlâna Celâleddin Rumî'ye izafe edilen ünlü dizelerin aslında ondan 200 yıl önce yaşamış İranlı Dâî-şair Ebu Sa'id bin Ebi'l-Hayr'a ait olduğu ileri sürülüyor.

Oysa, Kâmil Yaylalı'nın *Mevlâna'da İnanç Sistemi* adlı kitabının (Konya, 1974), 123'üncü sayfasında başka bir iddia vardır. Buna göre, Ziya Paşa *Harabat*'ının bir yerinde (Matbaa-i Âmire, 1292 basımı, cilt II, s. 242), söz konusu dizelerin Baba Efsal Kâşî'ye ait olduğunu ileri sürmüştür.

Prof. Üçok'un kaynağı acaba nedir?

Mustafa TÜRKEŞ, Ankara

□ Hocamız, makalesinde yer alan buluşun kendisinin olmadığını, bir süre önce Prof. Dr. Adnan Erzi'nin bir konferansında açıklanmış bulunduğunu; ayrıca Prof. Erzi'nin evinde kendisine, Ebu Sa'id'in son yıllarda İran'da basılmış olan Farsça divanında bu dizelerin yer aldığını gösterdiğini söylüyor. Ziya Paşa merhumun sözünü ettiği şairi ise tanımıyoruz. Fars Edebiyatı uzmanlarına sormalı.

Ayrıca, Erzurum Atatürk Üniversitesi'nden bizi telefonla arayan bir araştırıcı da, söz konusu dizelerin Mevlâna'nın *Mesnevî*'sinde bulunduğunu iddia etti. Kendisinden tam yerini bulup bize yazmasını istedik. Henüz böyle bir bilgi gelmedi. Aslı varsa, eski şairlerin kaynak göstermeksizin birbirlerinden mısralar ödünç almaları gibi bir durum olabileceği düşünülebilir.

Sansür tarihimizde Bakanlar Kurulu Sansürü

ALPAY KABACALI

Türkiye sansür tarihinin ilginç konularından biri de, yayınların Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanması ve toplatılması yoluyla uygulanan sansürdür.

HUKUKÎ ÇERÇEVE

Bu sansür ilk kez, *Tarih ve Toplum*'un 38. (Şubat 1987) sayısında sözünü ettiğimiz 25 Temmuz 1931 tarihli *(Resmî Gazete*, 8.8.1931) Matbuat Kanunu'yla getirildi. Kanunun 51. maddesi, "Yabancı bir memlekette çıkan gazete ve mecmuanın Türkiye'ye sokulması ve dağıtılması"nın Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanabileceğini öngörüyordu. Maddenin ikinci fıkrası aynen şöyleydi: "Dağıtılan nüshalar karardan evvel, İcra Vekilleri Heyeti'nden müstacelen karar alınmak üzere Dahiliye Vekili'nin emriyle toplattırılabilir. Men' olunmuş gazeteleri memnuniyeti bilerek Türkiye'ye sokan ve dağıtanlardan 300 liraya kadar ağır para cezası alınır."

Bu madde çok geçmeden, 14 Mayıs 1932'de (*RG* 19.5.1932) değiştirilerek, yalnız gazete ve dergileri değil, *"yabancı bir memlekette çıkan... matbualar"*ı kapsamına aldı. Yani madde her türlü basılı şeye uygulanabilecekti.

İki yıl kadar sonra, 23 Aralık 1934'te (*RG* 1.1.1935) madde yeniden değiştirildi. Bu kez kapsamına *"Türkiye'de çıkan ... matbualar"* da alınmıştı. "...300 liraya kadar" şeklindeki ceza hükmü de "50 liradan 300 liraya kadar" şeklinde değiştirilerek cezanın alt sınırı yükseltilmişti.

51. madde, Bakanlar Kurulu'na gazete ve dergi kapatma yetkisi veren 50. maddeyle birlikte, yıllar boyunca Türkiye basın ve yayıncılığı üzerinde bir Demokles kılıcı gibi sallandı ve birçok kez uygulandı...

Demokrat Parti, iktidara gelişinden kısa bir süre sonra, 15 Temmuz 1950'de (*RG* 24.7.1950) çıkardığı Basın Kanunu'na 51. maddeyi 31. madde olarak ve "demokratikleştirerek" aktardı. Türkiye'de yayımlanan eserler kapsam dışı bırakılmış ve madde şu şekli almıştı:

"Yabancı memleketlerde çıkan basılmış eserlerin Türkiye'ye sokulması veya dağıtılması Bakanlar Kurulu kararıyla men olunabilir.

Bu gibi basılmış eserlerin, Bakanlar Kurulu'ndan acele karar alınmak üzere, İçişleri Bakanlığı'nca karardan evvel dağıtılmaları men' olunabileceği gibi, dağıtılmış olanlar da toplattırılabilir.

Men' edilmiş olmasına rağmen bunları bilerek Türkiye'ye sokanlar, dağıtanlar veya bu gibi eserleri kısmen veya tamamen iktibas ederek yayanlar 3 aydan 1 yıla kadar hapis ve 500 liradan 5000 liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılırlar."

Basın Kanunu'nu yeniden elden geçirerek anti-demokratik bulduğu maddeleri değiştiren Millî Birlik Komitesi, bu maddeye dokunmadı (143 sayılı kanun, *RG* 5.12.1960).

Daha sonra madde, 1961 Anayasası'nın düşünce, bilim, sanat özgürlüklerine yer veren ve kitap toplatılmasını yasaklayan 20.-24. maddelerine aykırılık iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne götürüldü. Anayasa Mahkemesi, 5 Temmuz 1963 tarihli kararında (*RG* 4.11.1963), 8'e 7 çoğunlukla, 31. maddeyi Anayasa'ya aykırı bulmamıştı.

Basında, bu madde uyarınca zaman zaman gülünç kararlar alındığı yolunda eleştiri ve yakınmalar, bu tür kararların pek çok örneği yer almakla birlikte, (Çalışma Bakanlığı dönemindeki gülünç uygulamalardan yakınan Bülent Ecevit'in CHP'si de içinde olmak üzere) hiçbir iktidar maddeyi değiştirme girişiminde bulunmadı.

Ve 12 Eylül'ün "Anayasa mimarları", 1982 Anayasası'nın "Bilim ve Sanat Hürriyeti" başlıklı 27. maddesine şu üçüncü fıkrayı ekleyiverdiler: "Bu madde hükmü, yabancı yayınların ülkeye girmesi ve dağıtımının kanunla düzenlenmesine engel değildir."

Elli yıllık yasal sansür, böylece anayasal sansür olup çıkmıştı!

Buna paralel olarak, Basın Kanunu'ndaki 1983 değişiklikleri sırasında (*RG* 13.11.1983) madde şu şekli aldı: "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, millî egemenliğe, Cumhuriyetin varlığına, millî güvenliğe, kamu düzenine, genel asayişe, kamu yararına, genel ahlâka ve genel sağlığa aykırı olup yabancı memleketlerde çıkan basılmış eserlerin Türkiye'ye sokulması veya dağıtılması Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanabilir."

Son fıkraya *"fiil başka bir suçu oluşturwhile bile ayrıca"* ibaresi eklendi; hapis cezasının yanısıra öngörülen para cezası "50 bin liradan 100 bin liraya kadar" şeklinde değiştirildi...

NASIL SANSÜR EDİLİR?

Sözü geçen madde uyarınca sansür kararlarının nasıl alındığını Bülent Ecevit'in 1 Mayıs 1965 günlü *Milliyet*'te çıkan yazısından öğreniyoruz. Ecevit, bu yazısını dönemin Başbakanı Suat Hayri Ürgüplü'nün dikkatine sunmuştur:

"...Bu kitap ve dergilerden çoğunun, dost ve demokratik Batı ülkelerinde yayımlanmış, iyi ünlü yazarlarca yazılmış olduğunu gördükçe, o ülkelerde, o kalemlerden, o kadar çok sayıda 'zararlı' eser çıkmasına şaşar kalırdım. Bu kararların hangi ölçülere göre ve nasıl alındığını merak ederdim.

Son yıllarda bu merakımı giderme imkânını buldum. Öylece, dış dünya ile aramıza yıllarca nasıl bir sansür duvarı çekilmiş olduğunu gördüm.

Bu yasak kararları Bakanlar Kurulu'na, 'Dışişleri Bakanlığı'nın uygun mütalâasına dayanan İçişleri Bakanlığı'nın yazısı ile sunulur. (...) Genel olarak Bakanların bunları tek tek incelemeğe vakitleri olmaz. Memurların 'uygun mütalâa'sına güvenir, imzalarını atarlar."

Bülent Ecevit'in verdiği çok sayıda yasaklanması istenilen yayın örneği arasında, İvo Andriç'in *Drina Köprüsü* adlı romanı da bulunmaktadır: İnönü hükûmetleri döneminde bu yasak listeleri incelenmiş ve çoğu geri çevrilmiştir. Ancak, "Birtakım küçük dünyalı memurlar, Üçüncü Karma Hükümete imzalatamadıkları yasak kararlarını, âdeta hınç almak istercesine, yeni hükûmete sunmuş ve muratlarına ermişlerdir."

Gerek Türkiye'de gerek yabancı ülkelerde basılan yayınlar için verilen sansür kararı, 1965'te İzmir Demiryolları Matbaası'nda *Yurda Sokulması ve Elden Ele Geçmesi Yasak Yayınlar* adlı, "Gizlidir" kaydını taşıyan kitapta yer almıştır. Bu kitaptan bazı örnekler aktarmadan önce, sosyalist ülkelerde basılan her şeyin Türkiye'ye girişini yasaklayan 27 Haziran 1953 tarih ve 4/1044 sayılı Bakanlar Kurulu kararı üzerinde durmak gerekir. Karar şöyle:

"Sovyet Rusya, Polonya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk, Komünist Çin, Doğu Almanya ve Kuzey Kore'de çıkan veya bu devletlerin hariçteki resmî, yarı resmî veya gayrıresmî organ ve ajansları tarafından yayımlanan bilumum matbuaların yurda sokulması ve dağıtılması men edilmiştir."

Küba, Yugoslavya gibi, sosyalist ülkelerin anılmadığı bu karara göre, -pullar bile matbuat (basılmış şeyler) kapsamına girdiğinden- sözü geçen ülkelerden gelen mektuplara da el konulması gerekecektir. Bir başka ilginç nokta, yasak kapsamına alınan ülkelerle imzalanan kültürel değişim programlarıdır. Sözgelimi 26 Aralık 1984 tarihli "Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Arasında 1985-1986 Dönemi Kültürel ve Bilimsel Değişim Programı"nda, "Taraflar, birbirlerinin halk ve ülkeleri ile ilgili yayımlanmış kitapların bibliyografya ve basılı kataloglarını sağlamaya çalışacaklardır", "Taraflar, birbirlerinin eğitim sistemleri hakkında bilgi ve belge değişiminde bulunacaklardır" gibi birçok hüküm yer almaktadır. Buna karşın, Nâzım Hikmet'in *İvan İvanoviç Var mıydı Yok muydu* adlı oyununun Ocak 1986'da sözü geçen karara göre toplatılması örneğinde olduğu üzere, uygulamalar günümüzde de sürdürülmek istenmektedir. Ancak, bu karar *Resmî Gazete*'de yayımlanmadığından, polisler, savcılar, mahkemeler boş yere uğraştırılmaktadır. "Soğuk savaş"ın tırmandığı bir dönemde alınan bu kararın *Resmi Gazete*'de yayımlanmayışının nedeni, herhalde dosta düşmana gülünç düşmekten kaçınmak olmalıdır.

Öte yandan, kimi yayınların (sözgelimi *Playboy* dergisinin) çıkacak sayılarının Türkiye'ye girmesinin 31. maddeye göre yasaklanması da mümkün değildir; çünkü madde "...*çıkan* basılmış eserlerin" yasaklanmasına yetki vermektedir. Bunun gibi, yasaklanan bir yayın eğer Türkiye'de basılmışsa, bu yayın için Basın Kanunu'nun 31. maddesinin değil, artık -suç unsurları taşıması halinde- Ceza Kanunu'nun ya da ilgili kanunun uygulaması gerekir.

SANSÜR ÖRNEKLERİ

Kimisi Abdülhamid dönemi sansürünü bile geride bırakan yasaklama kararlarından örnekler aktararak yorumu okura bırakıyoruz:

I. *Yurt Dışında Basılanlar.*

1. Gazete ve dergiler: *Action* (Fransa), *Bayrak* (ABD), *Dio e il Prossimo* (İtalya), *El-Hürriyet* (Bağdat), *El Sol* (Madrid), *Etude Plastiques* (Paris), *Neustra Palabra* (Buenos Aires), *The Literary Digest* (ABD), *Tsayn* (Avustralya)...

2. Kitaplar: *Enciklepedija Jugoslavvie* (Yugoslavya), *Harfa Boza* (Polonya), *Ciemiezenie* (Polonya), *Czem Ono Jest* (Brezilya), *La Corda Bosa* İspanya), *L'Erotisme au Cinema* (Lo Duca/Fransa), *The Loom of History* (Herbert J. Miller, ABD), *The Voice* (ABD), *Enciclopedia Popolare Mondadori* (İtalya)...

3. Kartpostallar: Üzerinde güvercin resmi bulunan kartpostalların Türkiye'ye girmesi yasaktır... Almanca, İngilizce, Fransızca, Rusça, Polonezce kartpostalların Türkiye'ye girmesi yasaktır...

4. Fotoğraflar: Adnan Menderes'in Almanya'da basılan fotoğrafları...

5. Rozet: Mavi mineli dünya üzerinde disk atan atlet resmi ve üst tarafında F.M.J.D., altında Sportjeunesse yazılı rozet.

6. Plâklar: Aram Haçaturyan'ın düetlerinin yer aldı, İngiltere'de basılan plak; Bachelor Tom Peiping adlı plâk...

7. Mektuplar: Dünya Barış Taraftarları Komitesi Başkanı F.Joliot Curie imzalı mektuplar (Paris), Dünya Barışseverler Komitesi tarafından yayımlanan her çeşit mektuplar, iki sayfadan ibaret Arap harfleriyle yazılmış mektup (?)...

8. Çeşitli: Bulgaristan'da çıkan bilumum matbualar; Polonya'da yayımlanan bilumum matbualar, plâk, ses bandları ve benzerleri...

II. Türkiye'de Basılanlar.

1. Gazete ve dergiler: *Atom* (İstanbul), *Balkan Ticareti* (İstanbul), *Cumhuriyet* (İstanbul), *Deve* (İstanbul)...

2. Kitaplar: *Adapazarı Şehri'nin Tarih Kitabı* (5.12.1963, 6/2462), *Anti Anti-Marksizm* (Kerim Sadi, 11.2.1935, 2/1937), *Benerci Kendini Niçin Öldürdü* (Nâzım Hikmet, 22.2.1938, 2/8255), *Demokrasi-Türkiye ve Ekonomi Politikası* (Hikmet Kıvılcımlı 15.1.1937 2/208229) *Dokuzuncu Yıldönümü* (Nihal Atsız, 13.1.1941, 2/15008), *Ekmek Kavgamız* (Reşat Enis, 15.7.1948, 3/7944), *Ergenekon Yolları* (H.Ali, 12.9.1936), 2/5330), *İslâm Dininde Yenilik veya Müslümanlığın Beş Şartı* (3.9.1937, 2/7330), *Karikatür Albümü* (M.Uykusuz, 19.1.1950, 3/10535), *Lenin'in Mezhebi* (Haydar Rıfat, 22.2.1938, 2/8235), *Medarı Maişet Motoru (Sait Faik, 13.12.1944, 3/1915)*...

3. Dualar: *Karınca Duası, Mühr-i Şerif Dua Levhası, Münacaat-ı Şerif, Mevlid-i Şerif, Çekirge Duası, Enam-ı Şerif*...

KAYNAKÇA

- Çelenk, Halit: "Kitap Toplatma Kararları", *Akşam*, 25.2.1965
- Ecevit, Bülent: "Sansür", *Milliyet*, 1.5.1965.
- Güran, Sait: "Anayasa ve Kitap Toplatma", *Cumhuriyet*, 9.5.1965.
- Habora, Bülent: *Yasak Kitaplar*, İst. 1969.
- İskit, Server: *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, İst. 1939.
- Kabacalı, Alpay: "Basında Sansür Var mı?", *Gerçekler Postası*, S.9, Haziran 1967.
- Kabacalı, Alpay: "İktidarın Kaygı Verici Sansür Uygulamaları", *Cumhuriyet*, 6.2.1986.
- Nesin, Aziz: "Anayasa Mahkemesi'ne Verilmesi Gereken Utanç Belgesi: Yasak kitaplar", *Türk Solu*, S.1, 17.11.1967.
- Öcal, Orhan: *Kitabın Evrimi*, Ank. 1971.
- Sinanoğlu, Necdet: *Toplatılan Yayınlar*, Ank. 1980.
- Yurda Sokulması ve Elden Ele Geçmesi Yasak Yayınlar, İzmir 1965.

Cumhuriyet Döneminde Cem neden çizmedi?..

SEMİH BALCIOĞLU

Türk karikatürünün büyük ustası *Cem*'in, Cumhuriyet döneminde karikatür çizmemesi, sonraki kuşaklarda ve kamuoyunda çeşitli söylentilere neden olmuştur.

Karikatüre başladığım ilk günlerden bu yana, bu konuda değişik söylentiler duydum. Ne yazık ki, *"Cem"* ustaya bunları soramadım; aslında aynı yıllarda İstanbul'da bulunmamıza ve son iki karikatürünü benim çinilememe karşın, yaşımın verdiği çekingenlikten ötürü, kapısını çalıp açık-seçik bu konuyu konuşamadım. Bunun acısı her zaman içimdedir; nerede bir *"Cem"* lafı duysam hemen aklıma bu konu gelir.

Cem usta'nın ailesinden yaşayan kimler vardı bilemiyordum. 1969 yılının Ağustos ayında *"Karikatürcüler Derneği"*ni iki arkadaşımla kurduğumuz zaman, 1970 yılında Türk Karikatürü'nün 100. yılını kutlamak, amaçlarımızdan biriydi. Dernek kuruldu ve Darüşşafaka Sanat Galerisi'nde 100. yıl sergisini açmak için gün alındı. Bu sergi için gereken sanatçılardan eserlerini istedik. Bu arada *"Cem"*in *Mehmet Cem* adında bir oğlu bulunduğu haberini aldık ve söylenen adrese giderek *"Cem"*in karikatürlerini sergi için istedik. Mehmet Cem, "babasının Cumhuriyet döneminde ilk kez hatırlanmasından son derece mutlu olduğunu ve Türk Karikatürü için elinden gelen her yardımı yapabileceğini" belirterek, duvardaki yağlıboya, zamanın ünlülerini at yarışında gösteren büyük tabloyu gerekirse satacağını ve gelirini Derneğe bağışlayacağını" söyledi. Bu güzel tabloyu "Cem" usta yapmıştı.

Bundan sonra Mehmet Cem'le dostluğumuz aralıklı olarak sürdü. Bir gün kendisine, babasının Cumhuriyet döneminde neden karikatür çizmediğini sordum. Mehmet Cem, "Bu konu aslında bizim ailenin büyük dramıdır. Babam Cumhuriyetin ilk günlerinde bir-iki karikatür çizmiş. Ama olaya dürüst olarak ve geniş açıdan bakacak olursak, babamın Cumhuriyet döneminde çizmediği ya da çizdirilmediği gerçeği açıktır". Olay şudur: "Cumhuriyetin kuruluşundan kısa bir süre sonra, Atatürk, babamı Ankara'ya çağırır. Padişahlık devrinde yapmış olduğu üstün karikatürlerinden dolayı kutlar ve her Türk gibi, "Benim de Karikatür deyince aklıma Cem gelir" ve her zamanki nezaketiyle babama, "Artık Karikatür çizmeyin, geçmiş dönemde çok başarılıydınız; bundan böyle İstanbul'a hizmet ediniz, sizi Şehir meclisi'ne üye atadık. Engin sanat kültürünüzden İstanbul Şehri yararlansın," der.

1927 Cem Dergisi...
Cem'in son karikatürlerinden biri.

Kadın — Şuradan on, on beş eşkıya çıksa da seni soyup ağaca bağlasa, beni de dağa kaldırsa... Ne...
Erkek— Boşuna, nafile ağzını yorup hayal kurma, ne sende öyle talih var, ne de, hele, bende!..

Bu konuşmadan sonra Çankaya Köşkü'nden ayrılan Cem, ceketinin mendil cebindeki "Tarama Kalemini" çıkarıp orada kırar ve karikatür çizmeye o anda son verir.

Aslında devrin yönetim kadrosunda Cem'in birçok arkadaşı vardır. Sık sık buluşup, yemek yiyip, içki içtiği bu arkadaşlardan bazısı bakan, birçoğu milletvekili ve genel müdürdür. Bu kişiler *Cem*'le her konuyu konuşurlar, ancak karikatür hiçbir zaman söz konusu olmaz. Tarıma meraklı olan *Cem* bu arkadaşlarına "Tarımla ilgili bir dergi çıkartmak istediğini ve bu alanda Dünyadaki gelişmeleri Türk halkına iletmek" istediğini söyler. Arkadaşları "Yo, sen o derginin içinde de az-çok karikatür çizersin, onun için sana bu imtiyazı veremeyiz; bunun dışında bizden ne istersen alabilirsin.

İster yurt dışında, ister yurt içinde dilediğin görevi verelim, ama bizden karikatürle ilgili hiçbir şey isteme".

Mehmet Cem bana bunları Moda "Cem Sokak'ta babasından miras kalan ve her yanı sanat ve karikatür kokan yeni onarılmış evde söyledi.

Aynı bilgi Orhan Ural'ın yetmişli yıllarda yayınladığı karikatür yıllığında da vardır[1].

[1] Karikatür ve Mizah Yıllığı. Orhan Ural (İstanbul 1972) Sayfa 9. O yıllarda Yavuz zırhlısının onarımının uzaması nedeniyle çizdiği bir karikatür, Bayındırlık Bakanı Recep Peker'i sinirlendirmiş ve kızılca kıyameti koparan Peker, Atatürk'e gitmiş; bu skandalın kapanmasını isteyen Atatürk bu nedenle Cem'e artık karikatür yapmamasını emretmiş.

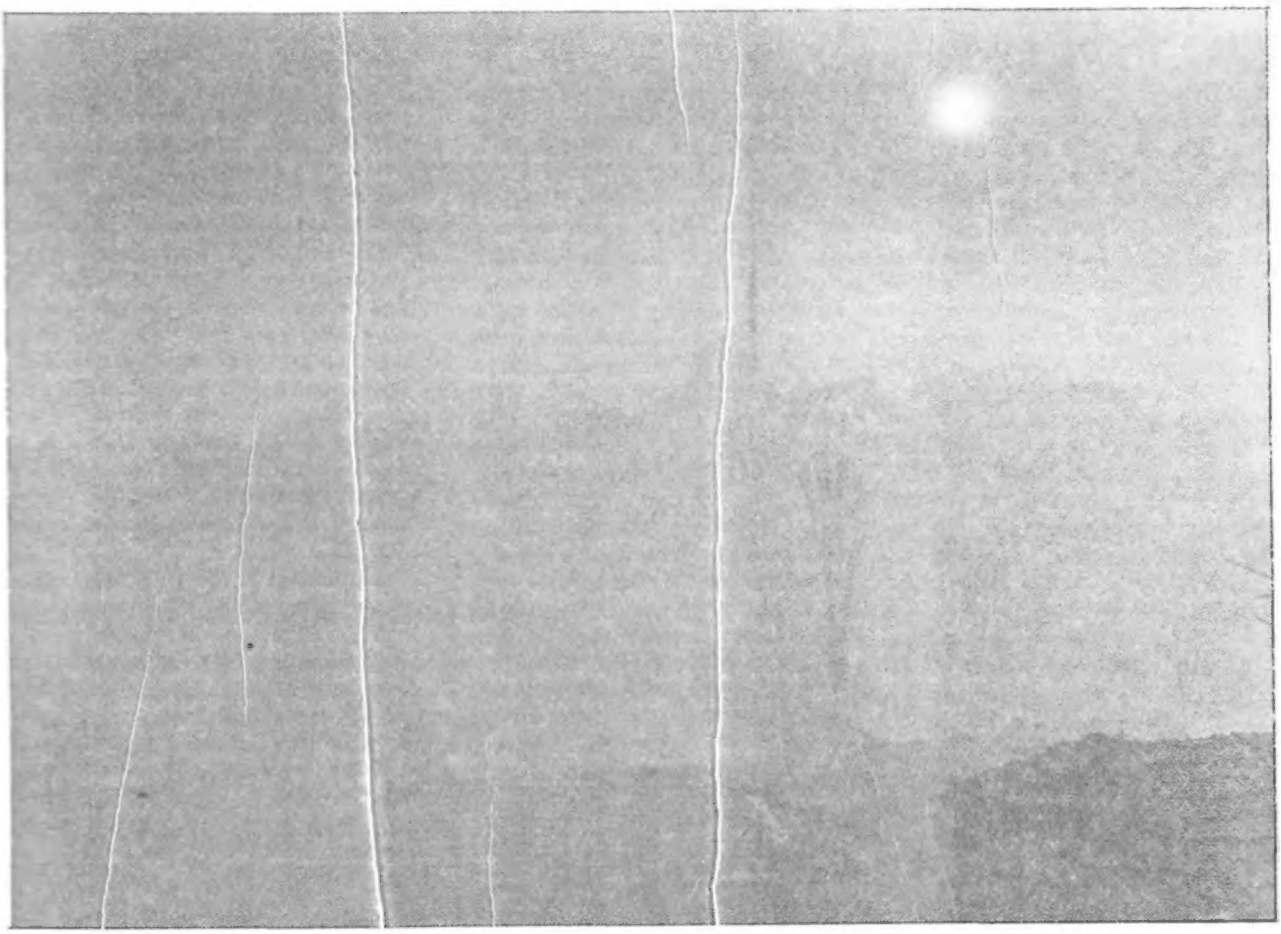

İstanbul ve Hava

MURAT BELGE

Mark Twain New England bölgesinin havasından söz ederken "New England'ın havasından hoşlanmadınızsa, on dakika bekleyin, nasıl olsa değişir" demiş. Aşağı yukarı eşit bir abartma düzeyinde aynı şeyi İstanbul'un havası için de söyleyebiliriz. İki deniz arasında bir boğazda kurulu, çevresinde yüksek dağlar da bulunmayan İstanbul'un havasının böyle değişken olmasına şaşmamak gerekir. Bizim büyük bir yazarımız. Ahmet Hamdi Tanpınar da "İstanbul'da dört mevsim yoktur" der, "sadece lodosla poyrazın sonsuz muharebesi vardır."

Lodos İstanbul'u ısıtır. Özellikle kış günlerinde lodos bir müjde gibi gelir. Ama arkası genellikle yağmurdur. Sıcağı getirmesine rağmen, bazı İstanbullular lodosu sevmezler; bu havada başlarının ağrıdığını söylerler. İnsanlar gibi balıkların da lodosta sersem olduğu inancı yaygındır. İnsanlar havanın ısınmasıyla sersemliyorsa, balıkların da dalgadan sersem olduğu, etlerinin gevşediği düşünülür. Bunun "lodos balığı" diye adı da vardır ve "makbul" değildir.

Yunanca "Notos"un değişmiş biçimidir "lodos". Aynı şekilde, "poyraz" da, Yunanca "Boreas"ın (Kuzey Rüzgârı) Türkçeleşmişidir.

Lodos Marmara kıyılarında kendini daha çok gösterir. Kimi zaman Şehir Hatları vapurlarının seferlerini aksatacak kadar dalga yapar. Kıyıya yakın yerlerde denizin rengi (toprakla karışarak) kirli bir kahverengiye döner. Boğaz'ın içine girildiğinde lodosun etkisi azalır.

Buna karşılık Poyraz İstanbul'un asıl yerleşim alanı olan güney kesiminde hışmını tam olarak gösteremez. Onun gerçek alanı Karadeniz kıyılarıdır. Poyrazda deniz çırpıntılı olur, küçük teknelerin hayatını güçleştirir (örneğin yazın bile Adalar'dan motorla dönmek,

İSTANBUL VE HAVA

epey bir dalga yeme anlamına gelir). Ama Marmara'da Poyraz dalgası Lodosunki gibi büyük olmaz. Buna karşılık, bütün İstanbul'u adamakıllı serinletir. Kışın yağmurla karışık hızlı hızlı esti mi, bıçak gibi keser. Lodos gibi sersemletmeyip biraz diriltse bile, üşüttüğünden de şüphe yoktur. Böylece, kültürel akımlar düzeyinde İstanbul Doğu ile Batı çatışmasına sahne olurken, iklim düzeyinde de Kuzey ile Güney arasındaki çarpışmanın sonuçlarını yaşar. (Bu arada, seyrekçe görülen karı getiren de karayeldir.)

Lodos ve poyrazın sonsuz çarpışması devam ededursun, İstanbul halkının hava konusunda duyarlığı geleneksel olarak bir hayli gelişkindir. "Havası suyu iyidir" sözü, atalarımızdan bize kalmış, onların bir mekâna bakarken aradıkları iki temel özelliği yansıtan bir sözdür. Bu herhalde daha göçebe bir kültüre özgü bir arayıştır. Konaklama için yer ararken, insan neye dikkat eder? "Tarıma elverişli mi?" ya da "Uzun vadede korunaklı mı?" başka türlü niyetlerin soruları. Niyet kısa vadeliyse "havası" ile "suyu" yeterli.

Böylece Türkler havasıyla suyunu uygun gördükleri yeri beğenip suyun da olabilecek en uzağına yerleşirlerdi- Belki de, insan kısmının topraktan yaratılmış olması nedeniyle, suyla fazla haşır neşir olunursa, çamurlaşmaktan korktukları için. Zamanla düzeni değiştirip daha kalıcı niyetlerle yerleştikleri zamanlarda da, bu geleneksel hava ve su seçmeciliğini sürdürdükleri anlaşılıyor. Örneğin fetihten sonra İstanbul'a gelen Türkler de fırsat varsa, yerleşecekleri yerin havasını değerlendirdiler. Reşat Ekrem Koçu'nun anlattığına göre, belirli bölgeleri yerleşim yeri olarak araştıran atalarımız, yeni kesilmiş koyunların akciğer takımlarını birtakım noktalara asıp çürümeye bırakırlarmış. Ciğerler nerede en uzun sürede çürüyorsa, orada en iyi havanın bulunduğuna karar verip yerleşirlermiş. Bu deneyi yapmak için akciğer takımını seçmelerinin nedeni de, bu organın solunumla ilgisi olsa gerektir.

Fetihten sonra İstanbul'u ziyaret eden Petrus Gyllius şöyle diyor: "Kıyıda binalar görülmez. Halk daha çok tepeler üzerinde yerleşmeyi tercih etmiştir." Bu satırları okuyunca, sözü edilen kentin hangisi olduğu bilinmese de, orada oturanların "hava sever" Türkler olması ihtimali hemen akla geliyor.

Gerçekten de Türkler havadar tepelere yerleşip kıyıları gayrımüslimlere bırakmışlardı. Zamanla, yer kalmayınca, tabiî onlar da kıyıya indiler. Kadıköy tarafının çok daha sonraki yerleşimi de böyle olmuştu. Erenköy'de, Göztepe'de, görece yüksek yerlerde ilk yazlık köşkler yapıldı. Deniz kenarı çok daha sonraları rağbete bindi. O zaman da kıyılara apartman yapıp oturduk ve içerideki güzelim köşkleri harabe haline getirdik.

İstanbul'da havanın değişken olduğunu söylemiştik. Aynı zamanda da, hele son dönemde iyice büyüyen İstanbul'un semtlerine göre de hava değişir. Örneğin, kışın Kadıköy ya da Kumkapı'da yaşayan İstanbullu karın serpiş-

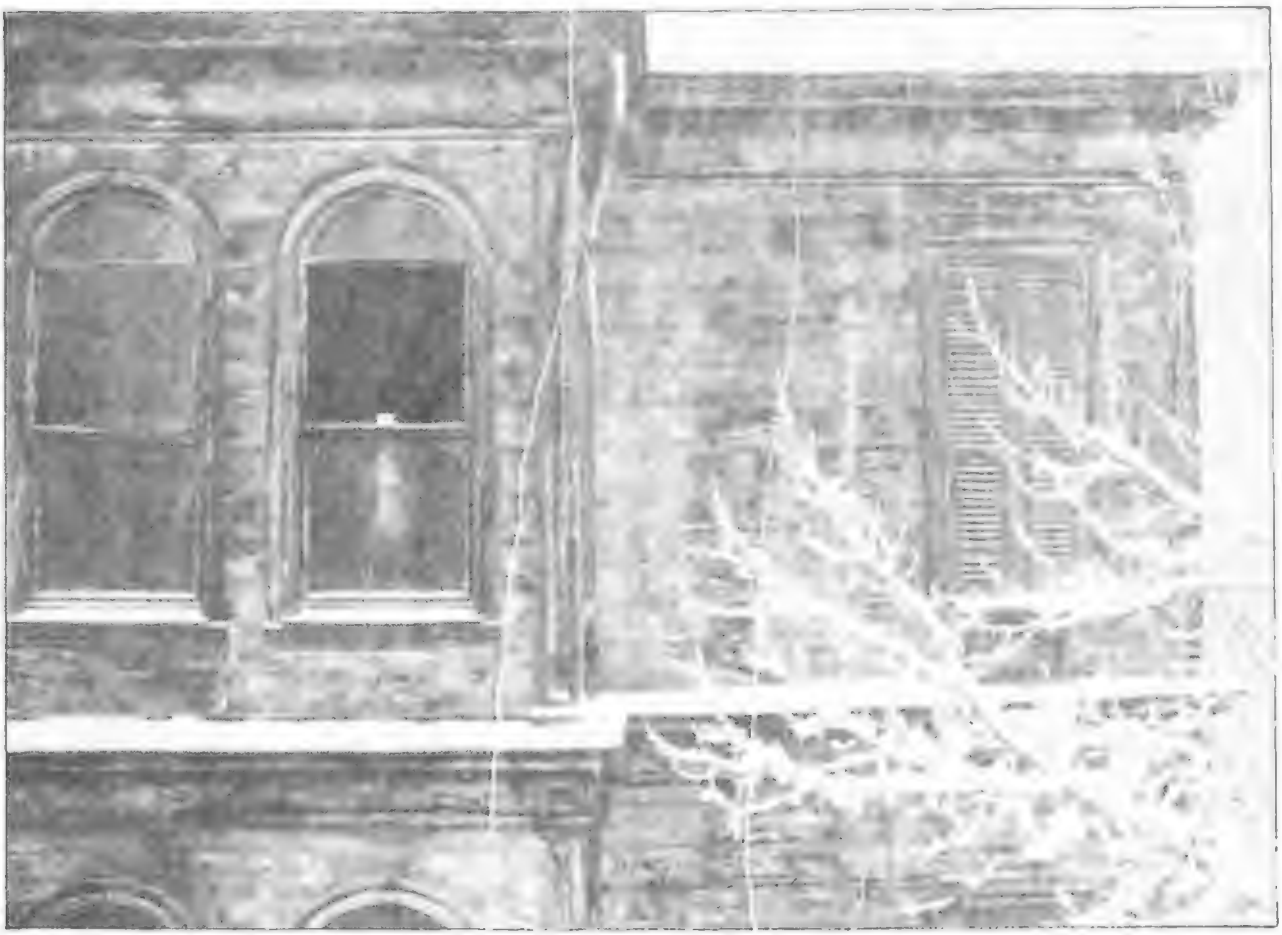

HER AY BİR MARŞ

İttihad-ı Millî (Millî Birlik) Marşı

Mürettibi
Fehime Sultan
bint-i (kızı)
Sultan (V.) Murad

ırdığını görürken Esentepeli ya da Etilerli, arabanın üstündeki karı temizlemek ya da lastiğine zincir takmaktadır. Bu tabiî soğuk kuzeye yakınlıkla ve yükseklikle ilgili bir durumdur. Daha rastlantısal olarak, yağmur da şehrin bazı yerlerini ıslatıp öbür bölgelerine ilişmeden geçebilir. Genel olarak, Anadolu yakasının Rumeli'den biraz daha sıcak olduğu saptanmıştır.

İstanbul'da dört değil de üç mevsim olduğunu söylemek, yaşantı düzeyinde, insana daha inandırıcı gelebilir. Yaz ve kış belirgindir. Sonbahar son derece karakter sahibidir; ama aynı şeyi ilkbahar için söylemek daha güçtür. Şüphesiz Mart geçtikten sonra, ağaçların çiçeklenmesi, otların yeşillemesi gibi ilkbahara özgü olaylar gözle görülür. Ama hava değişiminin bu gözle görünen sonuçları, tende hissedilen ılınmadan daha belirgindir. Nisan ve çoğu zaman da Mayıs boyunca yağışın pek arkası gelmez; hava arada bir baharı müjdelediği halde sanki ertesi gün sözünden dönmüş gibidir. Böylece günler bahar müjdesini bekleyerek geçerken birden bire yaz gelir. O zaman da İstanbullular sıcaklardan dert yanmaya başlarlar.

Kıştan yaza geçişin geleneksel açıklaması "cemre"lerdir. Bu "cemre"nin ne olduğu, neye benzediği pek bilinmez. İslâmî inançlarda cemre, Kâbe'de törenlerde atılan küçük taşlardır. Hava ve ısıyla ilgili olarak ise, cemre, "küçük ateş parçası" anlamına gelir. İlk cemre, Şubat ayı içinde havaya düşer. Bu, havalar ısınmaya başlayacak demektir. Sonraki aylarda, bu birinciyi, denize ve karaya düşen iki cemre daha izler. Buradan anlaşılıyor ki, mevsim dönüşünün ve yaza geçişin "anasır-ı erbaa", yani dört unsur açısından açıklamasıyla karşı karşıyayız. Isı veren unsur ateş, sırayla öbür üç unsura karışarak onları ısıtıyor. Ancak, yukarıda söylediğim gibi, İstanbul ilkbaharı sürecinde, takvimde yeri belli olan bu cemreler, her yıl kendilerini fazla hissettirmezler. Ama sonuçta nasıl olsa yaz gelir ve teori doğrulanır.

Yaz oldukça sıcak geçer. Arada fırtınaların patlak vermesi kural dışı değildir. Kim zaman, güzel bir yaz gününün ortasında ortalık kara bulutlara keser ve hızlı bir rüzgârla birlikte dehşetli bir yağmur yağar. Böyle havalarda tedbir alamayan sandallar parçalanır, batar. Eski zaman takvimleri, tam isabetle olmasa da yaklaşık tuttururlar bu fırtına günlerini.

Ağustos ayında sıcak gene boldur ama genellikle hava döner, yazdan çıkılmaya başlanır. Ama birçok İstanbul âşığı için zaten bu kentin en güzel mevsimi sonbaharıdır. Çoğu akşam, hava insanların açıkta oturmasına, yeyip içmesine izin verir. Üstüste, yağışsız ve ılık günler geçer. Kasım'da serinlik artar, ama bu sıralarda İstanbul'un halkına son bir iyiliği olarak "pastırma yazı" gelir. Kışa *hasıl* girildiği, eski İstanbullular açısından önemlidir, çünkü geleceğe dönük tahmin yapma imkânı verir. Sonbahardan kışa geçişin eşiğinde hava sert olmuşsa, kış da kötü geçecek demektir. Yumuşak geçiş ise, mülayim bir kış yaşanacağı müjdesini verir.

Aralık'la tartışmasız girilen kışta, ısı düşüklüğünden çok havanın nemi, bazan da rüzgârın keskinliği nedeniyle insanlar bir hayli üşür, sıkıntı çeker. Kar, genellikle azdır. *Yurt Ansiklopedisi*'nin Yeşilköy ölçümlerinden aktardığına göre, "Yılın 7.0 günü kar yağışının gerçekleştiği İstanbul, yılda 7.4 gün kar örtüsü altında kalmaktadır" Bu, pek fazla bir kar demek değil. Bu ortalamalara göre yılda 39.6 gün fırtına, 8.9 gün dolu, 8.9 gün de sis oluyor.

Sis, İstanbul kışında, kendisi dağıldıktan sonra havanın düzeleceğini haber verir. Son zamanlarda "smog"laşan sis, İstanbul havasının eski temizliğinin kalmadığını da ayrıca haber veriyor. Gene de Boğaz, havayı temiz tutmak için hiçbir ciddi tedbir alınmayan bu kentte önemli bir süpap.

Kış içinde -sisi izleyen- güzel günler yaşanır. Özellikle de Şubat'ta, bazan bahar gelmiş gibi olur. Hattâ bazı yıllarda Şubat'ın bu hilesine aldanan ağaçlar çiçek açar ve tabiî birkaç gün sonra nasıl iğfal edildiklerini anlarlar. Mart ise, "kazma kürek yaktırır" atasözünü hemen hemen hiçbir yıl yalancı çıkarmaz. Böylece yeniden elde avuca sığmayan ilkbahara geliriz. Ama, baharın kemiğimizi ısıttığını bir türlü duyamasak bile, Boğaz da erguvanlar açar, bu da az bir nimet değildir.

Havanın bu değişkenliği İstanbullunun bilincinde yer etmiştir. Her mev-

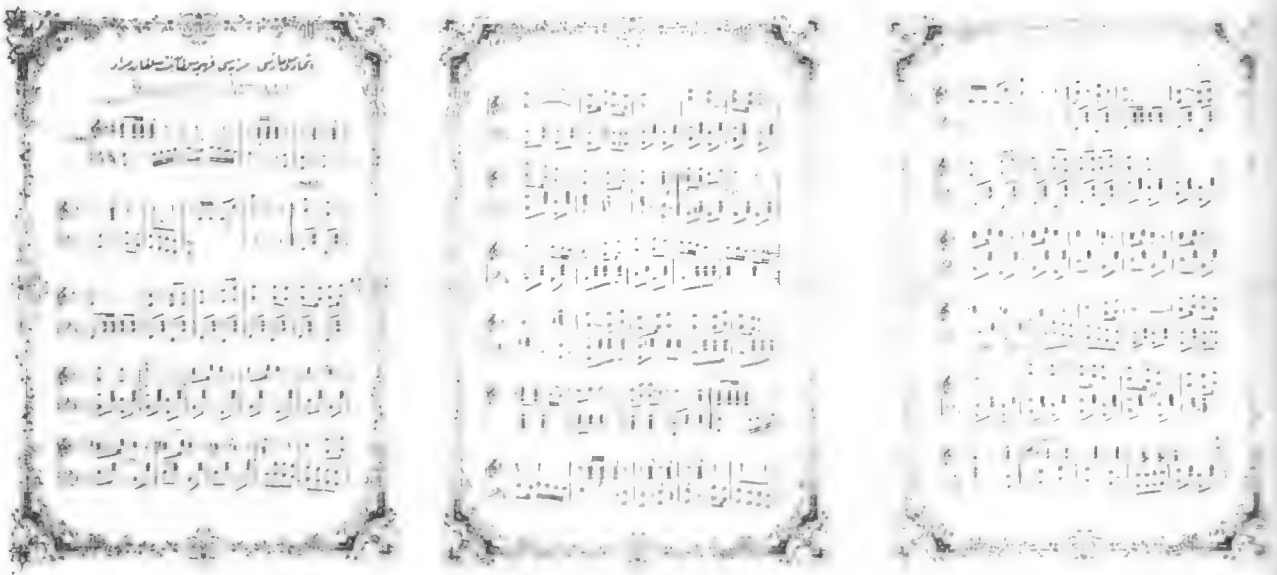

simde üşütmek meşru ve yaygındır. Vapurda, başka kamu taşıtlarında, kahvelerde vb. sık sık kulağınıza çalınır: "Aman, aman, bu havalarda çok dikkatli olmalı" diyen birileri. Uyarının muhatabı o sırada öksürüyor ya da burnunu siliyordur. Ama mevsim herhangi bir mevsim olabilir. Hava, nasıl olsa bir azizlik edecektir.

Kendi başına bir unsur olarak hava hakkında söylenecek çok bir şey yok. Ama öbür unsurlar, yani ateş ve su ilişkisi içinde hava, hiç değilse sürekli bir değişkenlik gösteriyor. Meteorologlar dünyada havanın ısınma-soğuma yönsemlerini uzun dönemeçler halinde incelemeye başladılar. Buna göre İstanbul havasının nasıl bir değişim gösterdiğini bilemiyorum. Ama tarihte olup bitenlere bakınca, sanki değişim biraz daha ısınma yönünde (hiç değilse, kışların daha hafif geçmesi anlamında). "Bizim çocukluğumuzda" diye başlayan cümlelere, kendim söylediğim zaman bile, fazla güvenmemek gerektiğini biliyorum. Onun için, "bizim çocukluğumuzda kışın daha çok kar yağardı" demeyeceğim. Belki bana öyle geliyordur. Ama ne de olsa ortada nesnel bir olgu var: 1954'te öyle soğuk bir kış yaşanmıştı ki, Karadeniz'den gelen buzlar birkaç gün boyunca Boğaz'dan Marmara'ya sürüklenmişti. Buzlara basarak karşı kıyıya geçildiği hâlâ anlatılır. Bu abartılmıştır, ama kıyı boyunca buzlara çıkıp bir süre böyle yol alanlar olmuştu.

Tarihçiler, 1621'de önce Haliç'in, sonra da Boğaz'ın donduğunu söylerken, onlar da o zamanın abartılı anlarına mı kanıyorlar acaba? Herhalde değil, çünkü Haliç'in birkaç donma sabıkası var ('54'te bu olmamıştı, buzlar Karadeniz'den geliyordu). 1621 için iki şair tarih düşmüştü. Neşatî: "Be meded dondu bin otuzda soğuktan derya"; ve Haşimî Çelebi: "Yol oldu Üsküdar'a bin otuzda Akdeniz dondu." İnsanlar böylece Üsküdar'a yürüyerek geçerken, gemiler İstanbul'a gelemediği için fiyatlar artmış ve kıtlık başgöstermişti.

Bunu izleyen karakış 1698'de. Haliç gene donuyor. Haliç'in üçüncü ve şimdilik, diyelim, son donuşu, 1755'de. Haliç'in şimdiki kirliliğiyle, yoğunluğu arttığı için daha kolay donacağı düşünülebilir. O zamanlar çok daha duru olan Haliç donduğuna göre, hava epey soğuk olmalıydı. Oysa meteoroloji icat edileli beri İstanbul'da böyle zorlu kışlar yaşanmıyor. *İslam Ansiklopedisi*'ne göre 1911-1956 arasındaki ölçümlerinde en soğuk gün, 9 Şubat 1929'da -13, en yüksek de 21 Ağustos 1945'de 40 derece dir. Bunlar da öyle aşırı ısılar sayılmaz, herhalde.

1621 donması II. Osman (Genç), 1755 donması da III. Osman zamanında olmuştu. (1698'de tahtta II. Mustafa vardı.) Defterdar'dan Sütlüce'ye yürüyerek gidilmişti.

İstanbul'un tarihe geçmiş fırtınalarına gelince, bunlardan biri 1630 Haziranı'ndadır, yani ansızın patlayan yaz fırtınalarıdır. Şehirde ne kadar hasara yol açtığı bilinmiyor, ama padişah IV. Murat Üsküdar'daki köşkünde şair Nef'î'nin *Siham-ı Kaza*'sını (Kaza Okları) okurken pencereden yıldırım ayaklarının dibine düşmüştü. bunun üstüne IV. Murat Nef'î'ye hiciv yazmayı yasakladı. Şüphesiz, baskıcı bir davranış, ama şiire önemli bir yer verdiği de çok açık. Nef'î bundan sonra gene dilini tutmayıp hiciv yazdığı için padişah da onu, yerdiği Bayram Paşa'ya teslim etti. Paşa, şiire verdiği önemi, şairi boğdurarak gösterdi. Bunun üzerine, "Gökten nazire indi Siham-ı Kaza'sına/Nef'î diliyle erdi hakkın belâsına" dendi.

Haziran ayının "gafil avlayan" bir başka fırtınası da 1689'da olmuş ve beşyüz kadar insan denizde boğulmuş, pek çok kayık batmıştır. İstanbul'da pek seyrek görülen bir "hava" olayını da *İslâm Ansiklopedisi* şöyle anlatır: "9 Mayıs'ta (1808) Kağıthane tarafından bir siklon zuhur edip, Karaağaç, Kasımpaşa, Balat ve Fener kıyılarını altüst etti. İrili ufaklı birçok deniz vasıtasının batmasına sebep olduğu gibi, taşları, toprakları ve birçok binaların damlarını ve kurşun örtülerini söküp götürdü". Bildiğim kadarıyla, tarihte başka bir "siklon" yok.

Bir başka fırtınada da (13 Ekim 1820) Okmeydanı Camii'nin minaresi devriliyor, Hekimoğlu Ali Paşa ve Davut Paşa camilerinin minare külahları uçuyor. Şehzade camii avlusundaki çınar kökünden kopup sürükleniyor. Tabiî gene batan gemiler de var. Bu, İstanbul'un yaşadığı sayılı fırtınalardan olmalı.

Hava, tanımı gereği, gözle görünmez

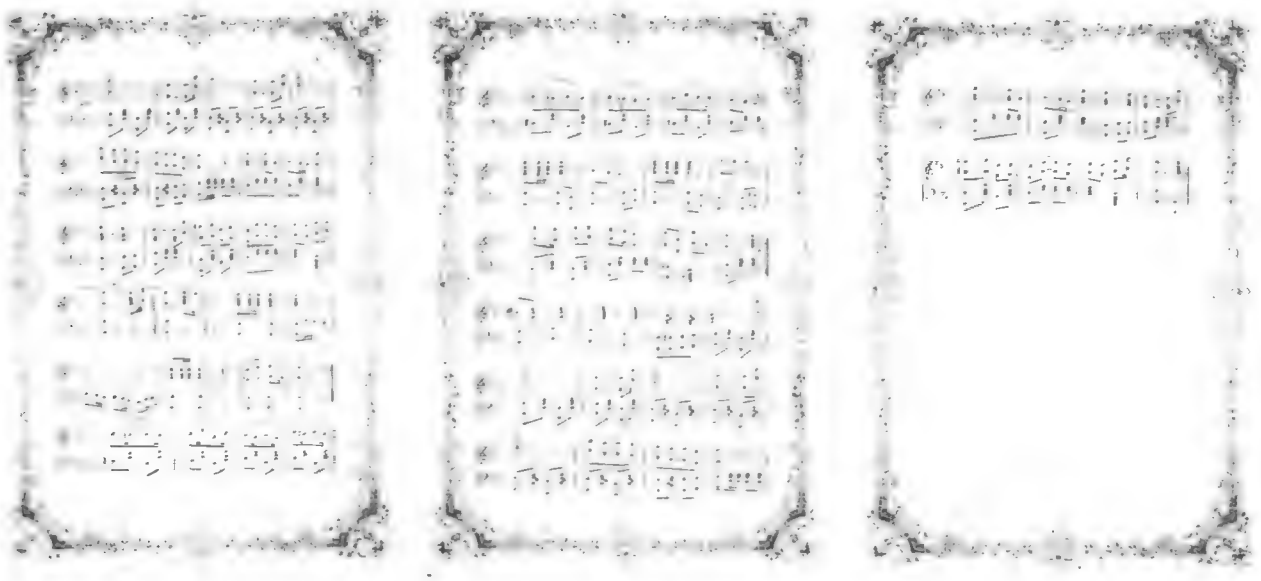

bir şeydir; ama bu bilimsel tanımı bir yana bırakıp, gevşek anlamda "hava" kavramı içine girecek doğal olayları ele alırsak, pekâla gözle de görebiliriz havayı. "Bugün hava bulutlu" sözünde olduğu gibi.

İstanbul'da hava hemen hemen her zaman nemlidir. Ama bu nemin oranı da günden güne değişir. Dolayısıyla, genişçe bir alanı ve özellikle denizi gören bir noktadan, ayrı ayrı günlerde bakıldığında, aynı manzara değişen nem oranına göre her seferinde farklı görülebilir. Bazı günler nem azalınca, örneğin Adalar netleşir ve yaklaşır; hatta belli noktalardan bakınca Uludağı bile seçebilirsiniz, ertesi gün her şey yeniden uzaklaşır. Bu netlik, bazı yağmur sonralarının da çarpıcı bir özelliğidir.

Ama havanın görünüşünü değiştiren yalnızca havadaki nem oranı değildir. Nemin ötesinde, *bulut* çokluğu, İstanbul havasının *rengini* belirler. Denizle, suyla içiçe kurulan ve kuzeyle güney arasındaki hava akımlarının üzerinden geçtiği İstanbul şehri, doğal olarak çok zaman bulutludur. Göztepe ölçümlerini temel alırsak, yıllık ortalama açık günlerin sayısı 76.6 kapalı günlerin sayısı ise 99.2'dir. Fazla yekûn tutmayan karı, sisi çıkarırsak, geri kalan 189.4 gün de "bulutlu" geçmektedir. Şüphesiz bu "bulutluluk", kendi içinde gene çeşitlilik gösterir. Ama şu sayımlara bakıldığında, İstanbul'un genel olarak "gri havalı" bir şehir olduğu anlaşılır. Özellikle tepelerindeki camileri ve minareleriyle eski İstanbul kısmına bu grilik çok yakışır da. Nemsiz havalarda minare silüetleri netleşir, onları açık seçik görmüş oluruz. Dolayısıyla yılın daha uzun zamanında, griliğin bu silüete kazandırdığı buğulu ve büyülü atmosferden şikâyetçi olmayız.

Grinin tonları vardır. Ahmet Hamdi Tanpınar bunlardan birini öbürlerinden ayırır ve "sümbülî" olarak anar. Bu, içinde hafif elâtun taşıyan gridir ve Tanpınar'ın dediği gibi gerçekten İstanbul'a çok yakışır. Gündüz, güneş hükmünü icra ederken belli belirsiz seçilen eflâtun, akşam hava kararmaya başladığında, kaynağı belirsiz bir ışık gibi bütün gökyüzünü kaplar. O zaman yakın çevrede duran ya da hareket eden nesneler, insanlar biraz daha koyulaşır ve gökteki saydam eflâtunla bir kontrast oluştururlar.

Havayı renklendiren iki günlük olay da, güneşin doğuşu ve batışıdır. Gündoğumunun çölde olağanüstü güzel olduğu söylenir. Çöle hiç benzemeyen İstanbul'da ise, güneşin doğuşu, bazı ender bileşimlerin olabildiği sabahlar dışında, o kadar çarpıcı bir olay değildir. Ama günbatımı, çok zaman heyecan verir. Ufuk göstermeyen dar sokaklardan geçerken bile, içinde işinden evine dönen insanların koyu kıpırtılarıyla kararan hava, güzeldir. Ama ufkun ve gökyüzündeki renk dizilerinin görülebildiği bir noktada gün batımını izlemek başlı başına bir estetik yaşantıdır. Örneğin Boğaz'ın Rumeli kıyısı bu bakımdan şanssızdır. Daha yeşil olan Anadolu yakasını gündüz seyretmekle edindiği keyfi, akşamleyin güneşin batarken çıkardığı renkleri seyreden karşı kıyıya terkeder (ama, mehtabın çıkışını önce gören de Rumeli yakasıdır). Günbatımı Adalar'dan da güzeldir. Ve Kınalı'dan sonra bütün adalar, bu olayı önlerinde uzak İstanbul silüetinden başka bir de yakın ada olarak seyrederler.

Günbatımının çıldırdığı mevsim İstanbul'da sonbahardır. Bu mevsimde yoğunlaşan bulutlar, batan güneşin ışıklarını her an değişik biçimlerde yansıtırlar. Çok ışıklı, kırmızı tonlarının egemen olduğu günbatımları ertesi gününde iyi geçeceğinin işaretidir. Bu mevsimde günbatımı seyretmek üzere mevzilenebilecek en elverişli noktalardan biri de Moda'nın Mühürdar kıyısıdır.

Ama çok çeşitli noktalardan, çok farklı manzaralara kavuşabilirsiniz. Bunlardan bazıları bir rastlantıyla karşınıza çıkar. Bir Eylül akşamı Kumkapı'nın iç meydanında otururken, batan güneşin ışıkları tam karşınızdaki sokakta beliriverir, örneğin. Bir yandan bir yana gerilmiş iplere asılı çamaşırlarıyla sokak, bu ışık ve renk altında bambaşka bir anlam kazanır. Meraklıysanız, yaklaşık tarihi aklınızda tutup ertesi yıl manzarayı yeniden sindirmeyi deneyebilirsiniz. Çünkü birçok yanı değişen İstanbul'da, ne de olsa, değişmeyen veya çok fazla değişmeden tekrarlanan şeyler de var.

İstanbul'un en değişmeyen yanı galiba havasının değişkenliği.

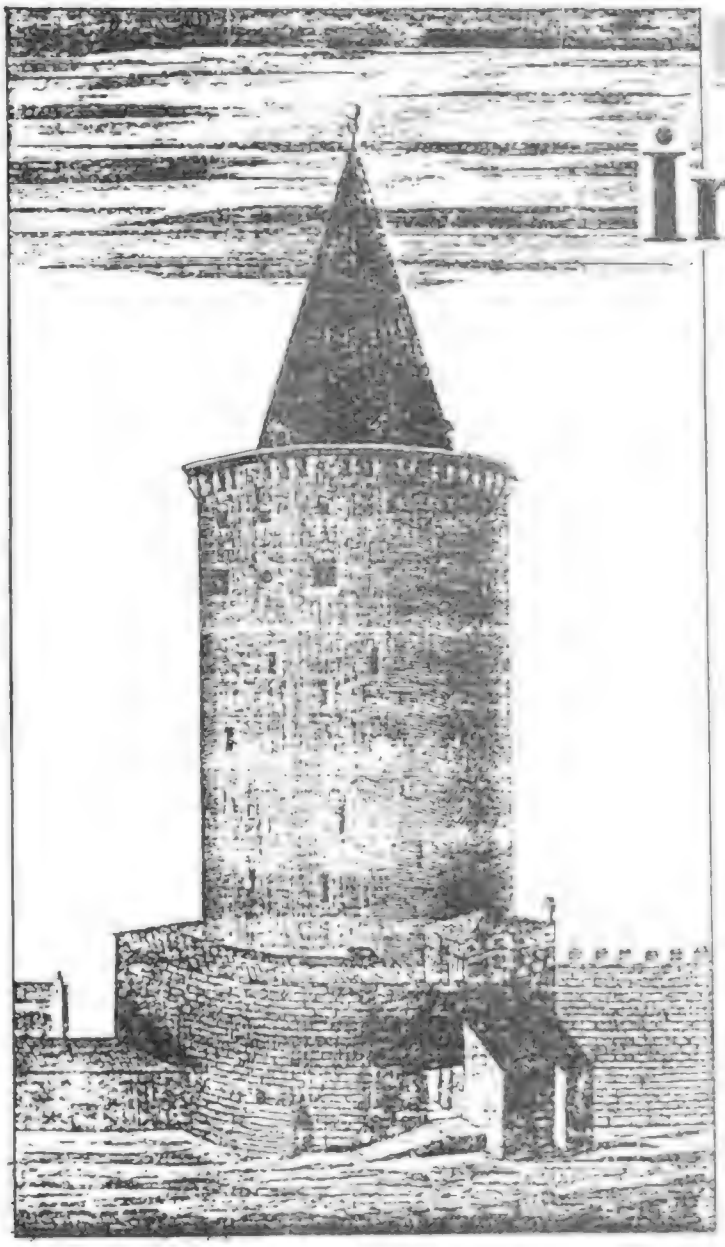

İnciciyan'a göre Galata Kulesi

KEVORK PAMUKCİYAN

Sayın Prof. Dr. Semavi Eyice Bey'e ithaf olunur

Ekim ayında, televizyonun ikinci kanalından, Galata hakkında dört bölümden ibaret mufassal ve cazip bir program ekrana geldi. Önce şu hususu belirtelim ki, ikinci kanalın kültür ve eğitim konularına ağırlık vermesi, çok isabetli bir karar olmuştur. Zira, seyirciler birinci kanaldaki bilhassa vur-kır filmlerinden artık bezmişlerdi. Bunların hiçbir faydası olmadığı gibi, menfi tesiri de vardır. Kanaatımızca, yurdumuzdaki cinayetlerin ve gangsterlik olaylarının artmasında, bu gibi filmler büyük bir etken teşkil etmektedir.

Mezkûr program esnasında, Venedik Mıkhitharist rahiplerinden, mümtaz tarihçi ve coğrafyacı Lukas İnciciyan'ın (1758-1833) da, Galata ve Kulesi hakkında verdiği kıymetli bilgiler dinleyicilere sunuldu. İşbu malûmat, *Coğrafya*sının Avrupa'ya hasredilen ikinci kısmının beşinci cildinde bulunmaktadır ki, tamamiyle Istanbul şehrini kapsamaktadır. İnciciyan, daha uzun olarak, diğer bir çalışmasında da Galata Kulesi'nden bahsetmektedir. Ancak, eserin çok nadir olması sebebiyle, bugüne kadar meçhul kalmıştır. Bu kaynak, 1802-1820 yılları arasında neşredilen *Yeğanak Püzantyan* (Bizans Mevsimi) adını taşıyan salnamelerinin (yıllık) son cildindedir (s.190-194).

Asıl mevzuya geçmeden, salnamelerin muhteviyatı hakkında biraz bilgi vermek istiyoruz, zira, 1815-1820 yılları kitaplığımızda mevcuttur. Bunlardan birkaçını, müteveffa yazar Sarkis Sakayan'ın (1870-1952) rahmetli zevcesi Anjel Sakayan, tarafımıza hediye etmek lûtfunda bulunmuştu.

İşbu yıllıklar hakkında, ricamız üzerine, birkaç sene evvel, Venedik Mıkhitharist rahiplerinden, değerli araştırmacı sayın Sahak Cemcemyan da bazı bilgiler vermişti. Eskilerden 1805 yılınkinde, onsekizinci yüzyılın büyük depremlerine mütedair bir yazı vardır (s.34-44). 1766 senesinde vuku bulan büyük İstanbul depremi hakkında, Ermeni kaynaklarına istinaden bir çalışma için, yıllardan beri malzeme topladığımızdan ötürü, bu yazının fotokopisini de istemiştik. Cemcemyan arzumuzu yerine getirmekte gecikmemişti.

Diğer mühim bir yazının da, 1804 yılınkinde bulunması muhtemeldir. İstanbul'da neşredilmiş olan *Joğovurti Tzayni* (Halkın Sesi) gazetesinin 29 Temmuz 1922 tarih ve 1160 sayılı nüshasında, Haydarpaşa'da vuku bulan bir yangın münasebetiyle, İstanbul'un 1633-1795 yılları arasındaki büyük yangınları hakkında, iktibas edilen bir yazı mevcuttur ki, aslının eski bir kitapta bulunduğu kaydedilmiştir. Ancak Venedik'de-

Mıkhitharistler Kütüphanesi'nde, *Yeğanak Püzantyan*'ın 1804 yıllığı mevcut olmadığı için, bu hususu tesbit edemedik. Cemcemyan, diğerlerinde İstanbul'la ilgili bir yazı bulunmadığını bildirmişti.

Yenilerine gelince, 1816 yılınkinde Arife merasimi hakkında bilgi vardır. (s.220-222).

1817 yılınkinde, Ermenice tercümesiyle birlikte Türkçe beyitler mevcuttur (s.78-82). 83-90'ıncı sayfalarda ise, muhtasar mühim bir onsekizinci yüzyıl İstanbul tarihi kronolojisi vardır ki, tercümesini *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nın, 1979 yılı Haziran sayısında neşretmiştik (s.44-49).

1818 yılınkinde, İstanbul'un muhtelif semtlerinde ikamet eden Ermenilerin nufusu hakkında bir istatistik mevcuttur (s.95). Kısa ve ehemmiyetli olduğu için iktibas ediyoruz.

İstanbul: 2100 hane, Samatya: 1400, Balat: 1400, Beyoğlu: 1150, Üsküdar, Yenimahalle: 800, Üsküdar, Selâmsız: 350, Yenikapu: 400, Hasköy: 400, Topkapu: 280, Galata: 280, Eyup: 135, Ortaköy: 120, Yeniköy: 40, Kuruçeşme: 30. Cem'an hane adedi 9172'dir. İnciciyan, bu rakama istinaden, Ermenilerin aile sayısını yaklaşık 30.000 olarak göstermektedir. Her bir ailenin nüfusunu ise, sekiz kişiden hesaplayarak, bütün şehirdeki Ermeni mevcudunu 240.000 olarak kaydetmektedir ki, kanaatımızca fazlacadır.

İkinci ilginç bir yazı da, 99'uncu sayfada bulunmaktadır ve balıkçılıkla ilgilidir. Başlıkta, vak'anın 1816'da, İstanbul sularında geçtiği kaydedilmiştir. Sonbaharda, İstanbul sularına, yonuz (yunus) balıklarının üç büyüklüğünde, falyanoz balıklarının geldikleri ve yunusların düşmanı oldukları bildirildikten sonra, falyanozların İstanbul'un sularına girdikleri zaman, bütün yunusların kaçtıkları iş'ar olunmaktadır. 1816 yılı Ekim ayında, Boğaz'dan gelen bir kayık Üsküdar'a yaklaştığı esnada, altı falyanoz bir yunusa rasgelir. O da kayığın altına girip saklanır. Falyanozlar yunusu tutmak için ona yaklaşınca, korkusundan yukarı fırlar ve kayığı sallandırmaya başlar. İçindekiler büyük korku geçirirler. En fazla ikinci kayıkçı endişelenir ve ağzından kan gelerek hastalanıp, bir ay sonra ölür.

Müteakiben, 100-122'nci sayfalarda, 1701-1750 yılları arasındaki dünya olaylarının bir kronolojisi vardır ki, kısmen Osmanlı İmparatorluğu'nu da kapsamaktadır.

1819 yılınkinde, İstanbul'da 1715, 1750-1751, 1777 ve 1812 yıllarında vuku bulan büyük kolera vak'aları kaydedilmiştir (s.87).

91'inci sayfada, 1817 yılı Eylül ayında, Kadıköy açıklarında suyun üzerinde görülen dev bir balıktan bahsedilmektedir.

98-143'üncü sayfalarda, bir yıl önceki kronolojinin devamı olarak, 1751-1800 yılları arasındaki dünyanın önemli olaylarına yer verilmiştir.

172-176'ncı sayfalarda, hayatta olan Avrupa hükümdarları hakkında kısaca bilgi verilmektedir. Önce, İkinci Sultan Mahmud'un adı kaydedilmiştir. Üçüncü Sultan Selim'in (1761-1808) kardeşinin oğlu olduğu, 20 Temmuz 1785'de doğduğu ve 28 Temmuz 1808'de tahta çıktığı iş'ar olunmuştur. Ancak, İnciciyan burada bir hata yapmıştır. Zira, İkinci Sultan Mahmud, Birinci Sultan Abdülhamid'in (1724-1788) oğludur, Üçüncü Sultan Selim (1761-1808) ise, Üçüncü Sultan Mustafa'nın (1716-1773) oğludur. Yani, Sultan Mahmud'un babası ile, Sultan Selim'in babası kardeşdirler.

177-178'inci sayfalarda, İstanbul'dan Bağdad'a kadar menzilhaneler, 179-180'inci sayfalarda ise, İstanbul'la Halep arasında bulunan konaklar kaydedilmiştir.

1820 yılınkinin 137'nci sayfasında, koleradan korunmak için bir çare beyan olunmaktadır. Bu maksadla, mezkûr hastalığa yakalananlara, haftada iki defa vücudlarına yağ sürmeleri önerilmektedir. Bunu kanıtlamak için de, İstanbul'dan bir örnek verilmektedir. Yağkapanındaki hamalların ifadelerine göre, kendileri hiçbir zaman koleraya yakalanmamışlar. Sebebi de, normal olarak yağların vücudlarını kaplaması olmuştur. Ancak, İnciciyan maalesef yağın cinsini açıklamamıştır.

Müteakip 138-145'inci sayfalarda, koleranın sebeplerinden bahsedilmektedir. Burada çok enteresan bir bilgi bulunmaktadır. Eski Mısırlıların mumyalarını, başlıca ziftle hazırlanan bir terkiple tahnit ettikleri beyan olunup, ziftin çürümeyi önlediği kaydedilmektedir.

154-161'inci sayfalarda, depremler hakkında bir yazı dercedilmiştir. Bu meyanda, dünyada vuku bulan büyük yer sarsıntıları da kaydedilmiştir.

185-189'uncu sayfalarda, Anadolu'daki konakların isimlerine tesadüf edilmektedir.

189-190'ıncı sayfalarda, Boğaziçi veya civarındaki onyedi dağ ve tepenin, arşın olarak denizden yükseklikleri kaydedilmiştir. Bunlar arasında, ehemmiyetine binaen, Yoruz (Yorus) Kalesi tepesinin 275 arşın (187 metre) olarak gösterildiği kayda değer.

190-194'üncü sayfalarda, Satrancın tarihçesi hakkında bir yazı vardır. Oyunun Hindistanlı Brahman bir feylesof tarafından bulunduğu kaydedilmiştir.

200-209'uncu sayfalarda, Arapların Vahabi, Vehabi veya Vehhabi mezhebi hakkında etraflı bilgiler mevcuttur.

225-228'inci sayfalarda, tahtta bulunan Avrupa hükümdarları hakkında muhtasar malûmat vardır.

Şimdi de asıl mevzuumuza geçiyoruz. Önce, İnciciyan'ın *İstanbul tarihi*'nde Galata hakkında yazdıklarını tanıtacağız. Bir iki ufak ilâve yaparak müteveffa Hrand Der-Andreasyan'ın (1892-1978) tercümesini sunuyoruz[1].

"Eski Galata surları iç tarafta olup, sonra Galata Kulesi'nde (eski adı Hristos Kulesi) birleşirler. İstanbul ve Galata kuleleri içinde en yükseği olan Galata Kulesi, yuvarlak şekilde yüksek bir mevkide yapılmıştır. İçinde, büyük kısmı kalın duvardan yontulmuş 146 basamaklı bir merdiven vardır. Kulenin tepesi ehram şeklindedir ve kurşunla kaplıdır. Bu kısım, 25 Temmuz 1794 tarihinde civarda çıkan bir yangında harap olduğu için, eskisinden daha ihtişamlı olarak yeniden yapıldı. Kulenin tepesinden bütün İstanbul şehri ve civarı görünür. Bundan dolayı, bekçiler yangınları haber vermek için geceleri orada tarassud ederler. Keza, takriben 1717'den beri, gece yarısını haber vermek için davul çalarlar. Kireçkapısı'nın üzerinde, kule ve Galata'nın civarındaki surların genişletildiği hakkında, yukarda adı geçen Marruffus tarafından konan Lâtince bir kitabe vardır."

İnciciyan, Marruffus'un kitabesi hususunda verdiği bir dipnotta, şöyle demektedir:

"Bu ve daha evvel zikredilen ve ileride sözü geçecek olan kitabeleri, Papaz Komitas Kömürciyan'ın (1656-1707) torunu, İspanyol Sefareti tercümanlarından, Kozmas Kömürciyan'ın (1749-?, İtalyanca Carbognano) telif ettiği, ve 1794'de, bizim vasıtamızla Venediğin Bassano köyünde tabettirdiği, *"Descrizione topografica dello stato presente di Constantinopoli"* (İstanbul'un şimdiki vaziyetinin topografik tasviri) adlı İtalyanca kitabında okuyucular görebilirler."

Şimdi de, İnciciyan'ın 1820 yılı *Yeğanak Püzantyan* salnamesinde, Gala-

ta Kulesi hakkında verdiği mütemmim bilgilerin tercümesini sunuyoruz. Müellif bu yıllıklarda, edebî dil yerine halk lisanını kullanmıştır. Gayesi de, yazdıklarının daha geniş halk kitleleri tarafından okunabilmek imkânını temin etmek olmuştur.

GALATA KULESİ HAKKINDA BİLGİ

İşbu kule hakkında, *Coğrafya*'nın İstanbul'a hasredilen cildinin 181'inci sayfasında yazılmıştır. Fakat burada başka bilgiler de vereceğiz.

Galata'nın diğer kulelerinden çok daha yüksek, bu gibi bir kule inşa edilmesinin sebebi hususunda muhtelif rivayetler mevcuttur ki, bunlardan biri de şudur:

Göya Cenevizliler bu kuleyi müneccimlik maksadiyle yapmışlar. O zamanlar kule sekiz katmış. Aşağıdaki katta iptidaî bilgiler öğretilirmiş ve tedrisat yükseldikçe, talebeler de kat kat yukarı çıkarlarmış. Gramerden başlayarak, aritmetik, hendese, lojik, felsefe ve sair dersler okutulurmuş. En son katında ise astronomi öğretilirmiş ve oradan yıldızlar tarassud edilirmiş.

Fakat bunu icad eden, eğitime hevesli bir şahısmış. Zira, rasathane kulelerinin inşasına, Avrupa devletleri bile çok daha sonra başladılar, nerde kaldı Cinivizliler gibi küçük bir kavim ve o da böyle yabancı bir diyarda.

Bu gibi yüksek kulelerin mevcudiyetinin sebebini bilmek için, eski tarihlere aşina olmak gerekir. Zira, top, tüfek bulunmadığı eski devirlerde, harpler başka türlü yapılırdı. Böyle yüksek bir kuleye malik olmayı zarurî sayarlardı. Buna da halk tarafından ortahisar adı verilirdi. Muhasara edildikleri zaman, onun üstünden, düşmanın gelişini, hazırlığını ve harekâtını yüksekten seyrederlerdi. İkincisi ise, şayet düşman anî bir hücumla şehri zaptedecek olsaydı, burada kalan kimselere veya askerlere, işbu kule barınak teşkil ederdi. Buraya sığınıp, düşman şehre girdikten sonra dahi, bu gibi yüksek bir meykiden onu vururlardı. Bu sebeple, eski kalelerin hemen hemen hepsi, veyahut büyük kısmı, bu gibi yüksek birer kuleye malikti. Nitekim, Maltızlar (Maltalılar) tarafından inşa edilen Rados ve Rodos adası kalesinin, veyahut Yorus (Yoros) kalesinin de, buna benzer birer kulesi vardır.

Bu gibi yüksek kulelerin diğer bir gayesi daha vardı. Bu da yeraltı dehlizlerinin birleştiği yer olmasıydı. Zira, şehir düştüğü zaman, darda kaldıkları takdirde, firar edenleri oraya toplarlardı. Buradaki tünellerden uzaklara kaçarlardı. İşbu keyfiyet Galata Kulesi için de anlatılır. Zira, Galata surlarla üçe ayrılmıştır. Üç taraftan da, yer altından Galata Kulesine çıkışı olan yol vardır. Birincisi Galata Kulesinden Cizvit Bostanı'nın içindeki kuyuya, ikincisi de Perşembepazarı'nda bulunan Bostan'daki Yeni Cami'nin yanına varırdı. Üçüncüsü ise Meyit İskelesi[2] tarafında idi. Burası eskiden Venediklilere aitti. Bu sebeple, Venedik elçisi alayla şehre girdiği zaman, önce Meyit İskelesi'ne giderdi. Buradan çavuşbaşı onu merasimle Bayloz'un (Balyoz) sarayına götürürdü.

Bu dehlizlerin bakiyeleri, zaman zaman yerler kazılırken meydana çıkmaktadır. Galata Kulesi'nin altından, Kılyoz'a (Kilyos) kadar uzanan bir yeraltı geçidi de mevcuttur. Burada, Cinivizlerin gemisi hazır beklerdi ki, şayet düşman Galata'yı zaptederse, yerli halk önce kuleye, sonra da Kilyoz'a sığınsın ve oradan da kendi gemileriyle Kefe'ye sevkedilsin. Zira, o zamanlar, Kefe'nin bulunduğu Kırım, Cinivizlerin elinde idi.

Zaman zaman bu yolun bakiyeleri de meydana çıkmaktadır. Vaktinde, Dörtyol ağzında[3] mağaza inşa etmek için temel kazılırken, bir yol bulundu. İçeri girerek, yer altından geçip Kulekapısı'ndaki hamamın kuyusuna vardılar. Yol kemerlidir ve yer yer odalar açılmaktadır. Burada, Cinivizlerden kalma kireç ve tuğlaya rastgeldiler. Şüphesiz, aniden ihtiyaç hasıl olduğu takdirde, hazır bulunsun diye. Daha önce, Beyoğlu haricinde bir tepenin altında da bir dehliz bulundu. Bütün bunların Cinivizlerin yaptığı yolun kalıntıları olduğu anlaşılmaktadır.

Galata Kulesi'nin irtifaı hakkında, Türk tarihçisi Hasanbegzade, onun eskiden çok yüksek olduğunu, Fatih Sultan Mehmed İstanbul'u zaptettikten sonra, onu yıkmalarını ve yerle bir yapmalarını emrettiğini yazmaktadır. Sonra da şunları ilâve etmektedir. Yanındakiler, Padişahın sözünü yerine getirmek için kuleyi o kadar alçalttılar ki, tepesi, Edirnekapısının önü ile aynı seviyeye geldi. Zira, Padişah bu emri verdiği zaman burada bulunuyordu. Bu şekilde, acıyarak bu binayı kurtardılar.

Kulenin yapısının gösterdiği veçhile, üstteki kurşunla kaplı kısmını ancak yıktılar, taşla inşa edilen kısmına dokunmadılar. Çünkü üstteki basamaklar hâlâ mevcuttur. Demek ki, bina orada sona ermekte idi. Zira, taş kısmının bittiği yerde üstteki basamaklar inşa edilirdi. Nitekim, Maltızlar tarafından inşa edilen ve bunun gibi üstü yıkılmamış yüksek bir kulesi olan, Rodos'taki dört köşe kulenin üstünde dahi, bu husus müşahede edilmektedir.

Kaldı ki, Galata Kulesi'nin irtifaı pek fazla değildir. Ancak, mevkii yüksek olduğu için o kadar yüksek görünmektedir. Venedik'teki San Marcos Katedrali'nin çan kulesi, Galata Kulesi ile yaklaşık aynı seviyededir (şayet külâhının ucu nazar-ı itibara alınırsa). *Coğrafya*'nın Avrupa'ya hasredilen ikinci cildinin 560'ıncı sayfasından, onun irtifaı hakkında bilgi edinilebilir.

Yazımızın son kısmında, önce, Galata Kulesi hakkında meçhul kalmış bir malûmatı da, tarihçi Mağakya Çelebi Cevahirciyan'ın (1665-1733'den sonra) gayrı matbu olan ve aslı Venedik'deki Mıkhitharistler Kütüphanesi'nde bulunan *Jamanagakrutyun* (Kronoloji) isimli çok mühim eserinden istifade ederek sunmak istiyoruz. Müellife göre, Galata Kulesi'nin külâhı, 1677 yılında şiddetli bir fırtınadan uçmuştur. Cevahirciyan, maalesef tekrar ne zaman onarıldığı hususunda bir bilgi vermemiştir.

Galata Kulesi'nin mazisine ait bir bilgiyi de, tarihçi Avedis Berberyan'ın (1798-1873) *Kronoloji*'sinden öğreniyoruz. İşbu kaynağa göre, 14 Temmuz 1829'da, Beyoğlu'nun Kulekapısı'nda vuku bulan bir yangında, Galata Kulesi'nin kurşunla kaplı külâhı yanıp erimiştir[4].

Makalemize, Kozmas Kömürciyan'ın mezkur eserinden faydalanarak, Galata Kulesi'nin 1790 sıralarındaki bir gravürünü de ekliyoruz, ki onun ismini taşımaktadır.

1. *"XVIII. Asırda İstanbul"*, İstanbul, 1956, s.83.
2. Tersane'ye yakın bir mevkide bulunmakta idi (İnciciyan, mezkûr eser, s.154).
3. Galatasaray'ın merkezi kasdediliyor.
4. *"Badmutyun Hayotz"* (Ermeni Tarihi), İstanbul, 1871, s.480.

NOT: Derginin 1986 Kasım sayısında çıkan, Ayvazovski'nin Osmanlı Tarihi'ne mütedair yazımızın başlığındaki dizgi çapı, 55×311 cm yerine, 5,5x11 cm olacaktır. 317'nci sayfadaki ikinci kelimenin, meselelerini yerine mesellerini (Fr. fable) okunması ve aynı sayfanın üçüncü sütunundaki, Lutfi Paşa'nın tarihinin yılının da, 1953 yerine 1553 olarak düzeltilmesi rica olunur.

Mehmet Âkif'te Sanat ve Sanatkâr Övgüsü

محمد عاكف بك

Mehmet Âkif'in bir karikatürü.

TAHA TOROS

İstiklâl Marşı şairi Mehmet Âkif Ersoy, ölümünün 50. yılı vesilesiyle, yurdun her köşesinde, özellikle okullarda, saygıyla anıldı. Yeni pullar bastırıldı. Basınımız da, millî marşımızın şairine sıcak ilgisini gosterdi.

Her milletin millî marşı vardır. Her millet, marşının yaratıcısını, saygıyla anar. Bu konuda kişisel bir anımdan soz edeceğim:

Mehmet Âkif, yurddan kopup 10 yıl (Türk Edebiyatı) hocalığı yaptığı Mısır'dan -1936 Haziranı'nda- İstanbul'a dönüşünde, erimiş, çökmüş bir vücuttan ibaretti. Kahire'deki profesörlüğü sırasında, kültüründen nimetler vermiş, ama havasıyla bağdaşamamıştı. Yakalandığı sıtma ve karaciğer rahatsızlığı siroza dönüşünce, yüreğindeki vatan özlemi kabarmıştı. Vatanına dönmek, oradaki toprağa gömülmek son arzusuydu. Nitekim Mısır'dan yazıp gönderdiği bir beytinde bu duygusunu ne kadar yürekten ifade etmiştir:

Çöz de artık, yükümün kördüğüm olmuş bağını, bana çok görme, ilâhi, bir avuç toprağını.

Şairin, Çanakkale boğazından geçerken -refakatindekilerin yardımıyla- vapurun güvertesine çıkıp, binlerce şehidin yattığı sırtları seyr ettiği, İstanbul'a girerken -ilk minareyi gördüğünde- ağladığı bilinmektedir.

Mehmet Âkif'in, hastahanede alınan son fotoğrafı

Mehmet Âkif'in İstanbul'a getirilip Teşvikiye'deki sağlık yurduna yatırıldığından, daha sonra götürüldüğü Çamlıca arkasındaki Prens Halim'in köşkündeki dinlenme günlerine ve Beyoğlu'ndaki Mısır Apartmanı'nda ölüm gününe kadar, cok kişi tarafından hüzünle ziyaret olunduğu mâlûmdur. Ilık bir sonbahar gününde, yaptığımız ziyaretin anılarını unutmak mümkün değil. O günler, Fransızların millî marşı (Marseillaise)in yaratıcısı (Claude Joseph Rouget de Lisle) ölümünün 100. yılında büyük törenlerle anılıyordu. Tüm Fransa ayaktaydı. Marseillaise'in hem güftesini hem bestesini yapan bir istihkâm Yüzbaşısı, o güne kadar görülmemiş bir coşkuyla anılırken, bizim millî marşımızı yazan şairle -ölümünün yaklaştığı günlerde- ilgilenen hiçbir resmî teşekkül yoktu!

Asıl konumuz için yaptığım bu girişten sonra, Tarih ve Toplum okurlarına, Mehmet Âkif'in, sanata ve sanatkârlara olan sevgisine örnek olmak üzere bir manzumesini sunmak istiyorum.

Mehmet Âkif, gençlik çağlarında pehlivanlığa merak sardığı gibi, musikiye de düşkündür. Neyzen Tevfik ile uzun süre birlikte yaşamasının sırrı bu

sevgiden kaynaklanır. Ney ve Ud, onun çok sevdiği, hatta üzerinde denemeler yaptığı, asaletli iki musiki âletidir. İbnülemin Mahmut Kemal, musiki sohbetleri sırasında, onun, gençlik yıllarındaki yaşantısından bu tür bilgiler aktarırdı.

Mehmet Âkif, (Ud) konusunda Şerif Muhittin'i (Şarkın Musiki Dâhisi) olarak över. Bu sütunlarda okuyacağınız manzume, Mehmet Âkif'in kalbinin derinliklerinden gelen duygularını yansıtmaktadır.

Mehmet Âkif, bu şiiri, büyük musiki üstadı Şerif Muhittin Targan (1892-

Şark'ın yegâne dâhi-i san'atına

Yanık bağrında, yıllardır, kanar
mızrabının yâdı.
Gel ey biçâre şarkın, şarka küsmüş,
gitmiş evlâdı!
Zaman ıssız, mekân ıssız, görünmez
kimse meydanda;
Gel ey dâhi-i gâip, sanatın pek bikes
arkanda.
Bütün cevvinde ölgün ruhu inler bir
derin ye'sin;
Bu viran kubbe yüksek bir figan ister ki,
ses versin.
Evet, yüksek, senin udun kadar yüksek
figân ister..
Gel ey dâver-i san'at, sûr-u mahşerden
neva göster!
Uyansın, gel ki, mızrabında yurdun
dalgın eb'adı,
Kıyametler kopursın her telin bin sesle
feryadı.
Türâp olmuş emeller silkinip çıksın
mezarından;
Hayat emvâcı fışkırsın muhitin ruh-u
zârından..
Gökler cezbelensin, cezbeler mevlaya
tırmansın;
Fezalar kudretin "lebbeyk" tufanıyla
çalkansın!
Gel ey Peygamberin, fevkalbeşer fıtratta,
evlâdı;
Bugün biçare sanat bekliyor bir senden
imdadı.
Gezen lâkayd ayaklardır bütün, kuds-ü
hariminde;
Nasıl nâmahrem izler var, görürsün,
şarka bir in de!
Melez, soysuz, şerefsiz parçalardan başka
şey yok hiç...
Ne düşkün zevk-i millî: besteler piç,
şaheserler piç!
Asâlet ruhu bin fetretle sarsılmış, harâp
olmuş;
Yürekler çöl kesilmiş, duygular yer yer
serap olmuş!
Bol çöl tufânlar ister cevvi sanattan ki
ürpersin...
Sen ey dâhisi şarkın, yoksa bir yağmur
mu beklersin!
O müthiş udunun birden çakıp göğsünde
bin mahşer,
Nehirler püsküren bir nevhadan
yağmazsa şimşekler,
Bu zulmetler kımıldanmaz, bu
kavrulmuş zemin kanmaz;
Nasıl kansın ki, vâdi, öyle sağnaklarla
ıslanmaz!

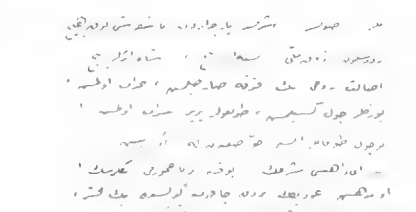

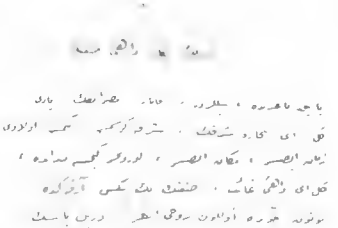

Ne terler döktü alnından, büyük ceddin,
ne uğraştı!
O terlerdir ki, serpildikçe, kumdan
vâhalar taştı.
Bütün gözler kararmışken behimiyetle,
küfranla,
Nasıl yükseldi yurdun kalbi lâhûtî bir
imanla!
Nasıl fışkırdı ümmî sinelerden öyle hisler
ki:
Hayal etmezdi insaniyetin biçare idraki!
Zaman artık senin, gel sen de yükselt
öyle bir vâha,
Bu ıssız çölde, haip, inleyen binlerce
ervaha
O peygamberdi lâkin.. doğru, peygamber
değilsin sen..
Fakat bir sanatın var, şüphesiz, âyât-ı
kutretten.
Ne müthiştir o âyet: kaydı yok yadında
eyyamın,
O coşkunlukta tebliğin, o taşkınlıkta
ilhamın!
Gel ey peygamberin, fevkalbeşer fıtratta,
evlâdı;
Uyansın, gel ki, mızrabınla yurdun
dalkın eb'adı.

MEHMET ÂKİF 24 Rebiülâhir 1394
17 Eylül 1930

Şiirdeki bazı kelimelerin, bugünkü dilimize göre, anlamları:

Dâhi-i gâip: Gözden uzak olan, nerde olduğu bilinmeyen dâhi
Bikes: Kimsesiz, himayesiz
Cev: Gök denilen boşluk, feza
Figan: Feryad, inleme
Dâver-i san'at: Sanat hükümdarı
Sûr-u mahşer: Kıyamet gününde başmeleklerden İsrafil'in üfleyeceği boru
Emvaç: Dalgalar
Ruh-u zar: Ağlayan ruh
Cezbelenmek: Hayrete dalış
Lebbeyk: Sual ve cevap makamında emre hazır, buyurunuz, emriniz nedir?
Fevkalbeşer fıtrat: İnsan üstü yaratılış
Kuds-ü harim: Kutsal, mubarek olan herkesin girmesi ve görmesi yasak olan yer
Fetret: Fasıla, iki dönem arasındaki boşluk.
Serap: Uzaktan su gibi görünen
Cevvi sanat: Sanattaki boşluk
Nevha: Ölülere sesli ağlayış
Behimiyet: Hayvanlık
Küfran: Nankörlük, iyiliği unutma
Ummî: Okuma yazma bilmeyen
Âyât: Kudret
Lâhûtî: Ulûhiyete, ruhaniyete müteallık
Türap: Toprak

1967) için yazmıştır. Şerif Muhittin Bey, Mekke Emiri Ali Haydar Paşa'nın oğludur. Kendisi Ud ve Viyolensel virtüözüdür. Şark musikisine âşinâ olan Mehmet Âkif, candan dostu Şerif Muhittin'in uduna meftundur. Çünkü Şerif Muhittin, Paganini'nin kemanda yaptığı inkılâbı, udda yapmıştır. Şerif Muhittin, yurdundan ayrılıp uzun süre Amerika'da daha sonra Bağdat'ta yaşamıştır. Âkif'e göre, onsuz bir yurd, öksüz bir diyardır. Bu şiirinde, o'nun yurda dönmesini -Peygamber torunlarından olduğunu da belirtmek suretiyle- dâhî bir temenni olarak, bütün samimiyetiyle istemektedir.

Şiir, Şerif Muhittin'in ağabeyi, dâmâd Şerif Abdülmecid'e gönderilmiştir. Şerif Abdülmecid, Osmanlı Sarayı'nın dâmâdlarından olup, Sultan Murad'ın torunuyla evlenmiştir. Ürdün krallığını büyükelçi olarak batıda temsil etmiş olan Şerif Abdülmecid Bey, son olarak, aynı krallığın Ankara Büyükelçiliği'ni yapmıştır. Âkif'in, can dostlarındandı. Güzel sanatların her çeşidinden anlayan kültürlü bir zattı. Kendisinde Mehmet Âkif tarafından gönderilmiş haylı şiirler ve mektuplarla fotoğraflar vardı. Merhum, bunlardan bazılarını hususî arşivim için bana armağan etmişti. İstiklâl Marşı Şairini anarken, o belgelerden bir kaçını kullanıyor, kendisini rahmetle, saygıyla anıyorum.

Yayınlanmamış bir şiiri

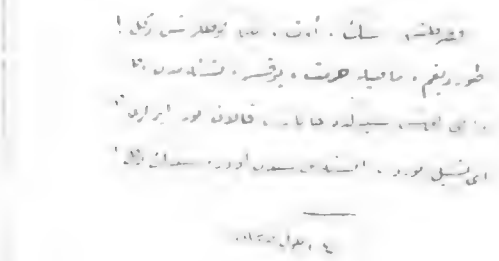

Mehmet Âkif'in el yazısını ve imzasını taşıyan ve Mısır'da yazılan bu dörtlükte şöyle denilmektedir:

"Kasr-ı gülşen"sin, evet, lâkin gönüller şen değil!
Durduğum, mâzine hürmet, yoksa, neşemden değil.
Var mı loş sinende cânândan kalan nur izleri?
Ey yeşilyurt, istenen senden odur, sinen değil!

4 Eylül 1935
Mehmet Âkif

Mehmet Âkif'in hususiyetlerinden biri (Edebiyat-ı Cedideciler, aksine (Halk)a inen bir şair oluşudur. Şiirlerinin çoğunun konusunu, halk kahvelerinden, küfecilerden, fakirlerden, öksüzlerden, tabandakilerin yaşantılarından seçmiştir. Yukarıda gördüğünüz, eski İstanbul'un seyyar satıcılarından birini yansıtan kartpostal üzerine -82 yıl önce- yazdığı şiir, bir atasözü niteliğindedir:

Beden hazzeyler amma, ruh zevk almaz atâletten,
Çalışmak, sonra dinlenmektir, ancak kârı dünyanın.
Eğer eğlence iş olmaz da, iş eğlence olmuşsa,
Güzar etmiş demektir zevk içinde ömrü insanın?

Orijinali arşivimizde bulunan Mehmet Âkif'in şiirinde, musiki dâhisi olarak tanımlanan Şerif Muhittin, ud'ta bir virtüözdü.

Mehmet Âkif Ersoy'un Sanat ve Şiir Anlayışı Üzerine

ORHAN ŞAİK GÖKYAY

A.- Mehmet Âkif'in Sanat ve Şiir Anlayışı. Mehmet Âkif'in hayatında en çok sinirlendiği sözler şunlardı: Sanat, sanat içindir, Sanatın gayesi sanattır, Sanat mukayyet değildir[1]. Onun, bu konuda kanaatini soran bir öğrenciye verdiği karşılık şudur: Bu sözler yeni değildir; onlara uyarı kimse de yoktur. Doğuda ve batıda yetişmiş ünlülerin ölümsüz eserleri incelenirse görülür ki bu yazarların herbiri, yazdıkları bütün eserlerinde mutlaka bir gaye takip etmiştir. Demek ki, sanat mutlak değildir. Bu düsturların hükmüne uyulamadığına göre sanat mukayyet kalıyor. Öyle ise sanatı birtakım hasis emellere, sefil, iğrenç maksatlara âlet edinmektense, yüce, temiz, asil, necip duygulara, düşüncelere vasıta kılmak elbette daha akıllıca bir hareket olur. Bugün sanat, sanat için değil, cemiyet içindir, diyorlar... Mehmet Âkif, bu görüşünü, Emil Zola'nın *Meyhane* adlı eserine, zamanında yapılan saldırılara karşı kendini ve eserini savunurken, kitabında, ahlâka aykırı gibi görünen sayfaların, ahlâksızlığı terzil suretiyle, ahlâka hizmet etmiş olduğunu izah ettiğini söyleyerek, bu yoldaki düşüncelerine tanık vermektedir. Bu tanıkların arasına *Alfons Dode*'yi de katan şairin, Hasan Basri Çantay'ın bir sorusuna verdiği karşılık ise şudur: Ben kendimi, milletimin huzurunda gördüğüm günden beri sanattan ziyade cemiyeti düşünmek istedim[2].

Bundan dolayı Mehmet Âkif, zamanındaki şairlerden ve onların yazdıklarından şikâyetçidir:

Üdebâ doğrusu pek çok, kimi görsen şair
Yalnız şi'rine mevzu, iki şeyden biridir
Koca millet. Edebiyyatı ya oğlun, ya karı
Nefs-i emmâre hızasında henüz duyguları[3]

Mehmet Âkif, bu yoldaki şiirlerden şikâyetlerini türlü zamanlarda, türlü eserlerinde tekrarlamaktadır:

He Kaldı? Bir edebiyyatımız mı? Vâ esefâ
Bırak ki ettiği yoktur bir ihtiyaca vefâ;
Ya ruh-ı milleti efsunluyor, uyuşturuyor,
Ya sinelerdeki hislerle çarpışıp duruyor;
Şarap kokar eslâfın en temiz gazeli
Beş-altı yüz sene, *sâki* heva-yı mübtezeli
Sinir bırakmadı Osmanlılarda gevşemedik...[4]

Asım'da Mehmet Âkif'in öfkesi daha da artmıştır:

Şuarâ dendi mi, birdenbire oynar sinirim.
İyi gün dostu herifler, o ne yardakçı gürûh,
O ne müstekreh adamlar, hani bakmak mekrûh
Dalkavukluktaki idmanları, sermayeleri;
Onlar azdırdı, evet, başlıca pespayeleri
Bu sıkılmazlara 'medh et' deye, mangır sunarak
Ne erâzil adam olmuş, oku tarihi de bak
Edebiyyata edepsizliği onlar soktu,
Yoksa din perdesi altında bu isyan yoktu:
Sürdüler Türk'e 'tasavvuf' diye olgun şırayı;
Muttasıl şimdi 'hakikat' kusuyor, Sıtkı Dayı.

Bu cihan boş, yalnız bir rakı hak, bir
da şarap;
Kıble: Tezgahbaşı, meyhaneci oğlan:
Mihrap.
Git o 'divan' mı, ne karın ağrısıdır, aç
da onu,
Kokla bir kerre, kokar mis gibi
'Sandık Burnu.'[5]

Birinci *Safahat*'ın başındaki *İthaf* şudur:

Bana sor sevgili kari' sana ben
söyleyeyim,
Ne hüviyyete şu karşında duran
eş'ârım:
Bir yığın söz ki, samimiyyeti ancak
hüneri;
Ne tasannu' bilirim, çünki, ne
sanatkârım
Şi'r içün gözyaşı' derler, onu bilmem,
yalnız
Aczimin giryesidir bence bütün âsârım.
Ağlarım, ağladamam; hissederim,
söyleyemim;
Dili yok kalbimin, ondan ne kadar
bîzârım.
Oku, şayet sana bir hisli yürek lâzımsa;
Oku, zira onu yazdım iki söz
yazdımsa[6].

Mehmet Ali'ye ithaf'ında da:

Bir nusha-i kübrâ idin, oğlum elimizdi:
Sen benden okurdun; seni ben, senden
okurdum.
Yüksekliğin idrakimi yorgun bırakırca,
Kalbimle yetişsim deye, *şairliği*
vurdum.
Şi'rin başı hilkatteki aheng- izelmiş...
Lâkin ben o ahengi ne duydum, ne
duyurdum.
Yıktım koca bir ömrü de, baykuş gibi
geçtim,
Kırkbeş yılın eyyâm-ı harâbında
oturdum.
Sen, başka ufuklar bularak,
yükseledurdun:
Ben, kendi harâbemde kalıp,
çırpınadurdum.
Mağmum iki-üç nevha işittiyse işitti;
Bir hoşça sadâ duymadı benden hele
yurdum.
(İstanbul, 4 Temmuz 1334) (1918)[7]

Mehmet Âkif'in kendisi ve kendi şiirleri hakkında söyledikleriyle, manzumelerini sıkıştırdığı dizelerde de, onun şiiri ve şairi nasıl anladığı üzerinde kimi ip-uçları bulabiliyoruz:

Seyfi Baba manzumesinde

Şair olsam yine tasviri muhal
O pirişanlığı derpiş edemez çünki *hayal*[8] deye, çıplak bir sefalet sahnesi olan olayı anlatmak için *hayal gücüne sahip bir şair olmak gerektiğini* söylemektedir.

Bir başka yerde

Anladım ben *ne kadar şi're özensem de,*
demek
Seni ey sevgili kari", bu telakki pek pek
Azıcık güldürecek... Yoksa öbür
yanda, hazin
Bin hakikat sırıtırken kıyısından denizin
Deyeceksin ki: *'Hayalin yeri yoktur...*
Boşuna.[9]

Hüsran adlı şiir[10], onun şairliğinden umduğu gayeye, vatanı ve milleti uyandırmağa yönelik ülküye kavuşturamadığının bir iniltisidir. Bu şiirin yazılış tarihi, İstanbul, teşrinievvel, 1335 (1919)-dur.

Bir yerde de

Edebin şimdiki mânasına densin, *hezeyan* diyor; demek ki, belli ve milletçe kabul edilmiş yüksek bir ülküyü dile getirmeyen şiirleri o *saçma* saymaktadır.

Asım'da zamanındaki şairler ve kendisinin nasıl bir meslek sahibi olduğunu soran, babasının öğrencilerinden, Köse İmam'a verdiği karşılık şöyledir:

Hangi sanatta rüsûhun göze çarpar? Anlat.
Ulemadan mı sayıldın? Fukahâdan mı?
— Hayır.
Ya siyasi mi nesin? Kendine bir meslek
ayır.
— *Şairim.*
— Olmaz olaydın: O ne yüzler karası.
Bence dünyadaki işsizlerin en
maskarası.
— Affedersin onu.
— İmkânı yok etmem, ne demek.
Şi're meslek deye, oğlum, verilir miydi
emek?
Ah, vaktiyle gelip bir danışaydın
Köse'ne,
Senin olmuştu bugün bil ki o kırkaltı
sene.
— Ama pek hırpaladın *şiiri..*
— Evet, hırpaladım:
Çünki merkep değilim, ben de
mürekkep yaladım,
Ben de tarih okudum; âlemi az-çok
bilirim.
Şuarâ dendi mi, birdenbire oynar
sinirim.[10]

Köse İmam'ın şiir ve şairler hakkındaki yermelerine karşılık Mehmet Âkif bunları şöyle savunmaktadır:

— Sade pek sövme ki, Peygamberimiz
pi'ri sever.
— Vâkıâ *'inne mine'ş-şi'ri...* Büyük bir
nimet[11].
Dikkat etsen: Yine sevdikleri lâkin
hikmet.

Âkif'in Halkalı Baytar Mektebi'nde iken çekilmiş resmi.

Ben ki *Attar* ile *Sa'di*'yi okur, hem
severim;
Başka vadileri tutmuşlara ancak
söğerim.
Hem senin şi're müdafi' çıkışın
mânasız:
Sana şair deyen, oğlum, seni gördüm
yalnız
Kimi mevlitçi diyor...
— Ah olabilsem, nerede?
Yetişilmez ki Süleyman Dede
yükseklerde.
Kimi bid'atçı diyor.. Duyduğum en
çok bunlar.

Hüsran adlı şiir[12], onun, şairliğinden umduğu gayeye, vatan ve milleti uyandırmağa yönelik ülküye kavuşturamadığının iniltisidir.

Mehmet Âkif, *Şair huzurunda Münakkit'te* [13] *Şairle münekkidi* şöyle karşılaştırmaktadır:

Düzer yâvegû bir herif bir gazel:
Müeddâ perişan, edâ mübtezel
Tabii o, gayetle parlak bulur;
Okur, dinletir, söyletir, gaşy olur.
Biraz sonra bastırmak ister, fakat,
Sakın olmasın der ufak bir sakat,
Büyük, muktedir bir münekkit arar,
Nihayet zarîfin birinden sorar;
Gözetmez bu âdem de hatır, huzur
Bulur lafz u mânada birçok kusur.
Herif şimdi tenkide hiddetlenir,
Rezilâne artık neler söylenir;
Biraz dinleyip sonra, bak der zarîf
Sizin nesriniz nazmınızdan lâtif.

Bu bölümü bitirmeden Mehmet Âkif'in şairle munakkidi, bir yönden nasıl tanıttığını gördükten sonra onu ayrıca bu konuda *intikad* başlığı ile yazdığı bir yazıda söylediklerine bakıyoruz.

Doğru bir intikad için her şeyden evvel sağlam bir kafa ile sağlam bir yürek lâzım. Bunların ikisini birden kendisinde cem'edebilmiş olan bir müntekidin verdiği hükümler *bir dereceye kadar* hakikate yaklaşabilir.

...Bizde şimdiye kadar sözüne itimad olunur bir müntekid çıkmamıştır, deyecek olursak, intikadın ne ehemmiyet-

Mehmet Âkif.

li, ne azametli bir iş olduğu anlaşılır, diyor. Bir şair her eserinde şair olmaz, yani insanın her yazdığı *şiir* derecesine çıkamaz. En büyük şairlerin öyle yâveleri olur ki en küçük şairden sudur etmez. Bunun gibi herze söylemekle iştihar edenlerin ara-sıra öyle sözleri olur ki şahıslarına verilemez. Onun için, hakkında hüküm vereceğiniz eseri, *sahibine ait olmak üzere taşıdığınız fikirden tecerrüd etmeden okursanız daima yanılırsınız*[14].

Mehmet Âkif'in âdeta kendisiyle şakalaştığı dizelerine de yer vererek bu bölümü bitirmek istiyorum. Bir Arîza manzumesinde şunları okuyoruz.

Mevzun düşürür saçmayı bir saçma
âdam var
Manzum sayıklar gibi *manzume*
sayıklar
Zannım mütekaid *şuarâ*dan olacak kı
Hiçbir yenilik yok, herifin herşeyi eski
Hâlâ ne sakaldan geçebilmiş, ne
bıyıktan
Âsârı da memnun görünür, köhne
kılıktan
Hicrî, kamerî ayları ezber bilir amına
Yirminci asır zihnine sığmaz, ne
muammâ
Ma'mûre-i dünyayı dolaştıysa da
yer yer
Son son, *hadi sen kumda biraz oyna*
demişler[15].

B. Mehmet Âkif'in Şiirleri hakkında söylenenler. Cenap Şihabüddin, onun hakkında şunları yazıyor: *Şi'r-i Millî* namıyla, ırkımızın rüsûm ve an'anâtına ait neşîdeler kasd ediyorsak, pîşin de serfürû edeceğimiz bir dehâ-yı sanat görüyorum: Mehmet Âkif. Hiç kimse o kadar saf ve şeffaf bir billûrî beya içinde, menazır-ı milliyeti teşhir etmemiştir. Türk ve Islam ruhu, Safahât'ın rüşeym-i ilhamı oldu. Tarîh-i Edebiyyat, şimdilik, büyük Âkif'den daha büyük bir İslam ve Türk şairi tanımaz.'[16]

Nicid Çöllerinden Medineye şiiri çıktığı zaman, Süleyman Nazif, Cenap Şihabüddin'e, bu şiiri nasıl bulduğunu sormuştu. Cenab'ın verdiği cevap şudur: 'Bir hâdisedir, bundan sonra Âkif'e erişilemez.'[17]

Mehmet Âkif'in *Boğaz Harbi*'ni anlatan şiiri hakkında Abdülhak Hâmit 'Âkif'in bu eseri dünya durdukça yaşayacaktır. Onun bir nazîrini yapmak muhaldir' demiştir[18]. Ömer Seyfeddin 'aruzla yazanlar arasında bugünün en büyük şairi Mehmet Âkif'tir. *Safahat*'ta umman gibi dalgalanan, bazan sakin, bazan son derece muhteşem bir ruhun akı leri var. *Suleymaniye Kürsisi'nde* ıtıraz kabul etmez bir şah eserdir.'

Mehmet Âkif'in *yâr-ı cânım, üstâd-ı hakîm, Hazret-i Ferîd* dediği Ferid Bey'in de *enîs-i ruhum Âkif* deye hitap ettiği şairin şiirleri hakkında o, şunları söylemektedir: Sen de sanatta gayet aramıyorsun, lâkin gayette sanat arıyorsun. Mesleğin, umumiyetle maksadını te'mine kâfidir. Feyyaz kaleminle istediğin cevelanı ver. Ciddi eserlere teşne olanları feyz-i kaleminle reyyan et. *Safahat*ın bu kısmını teşkil eden manzumelerin menbaı *Fürkan-ı Hakîm* olduğundan hepsinin ilham-ı mahz eseri olduğunu söylemek zaiddir. Hemen söyle, hemen yaz. Tevfik-i Hak refikın olsun, azizim.'[19]

Süleyman Nazif bir yazısında Mehmet Âkif'i şöyle tanıtmaktadır: Elden çıkan memleketlerin taşına, toprağına hiçbir şairimiz Mehmet Âkif kadar rabt-ı aşk etmemiş ve onların ziyâına hiçbir şairimiz Mehmet Âkif kadar samimi göz yaşları dökmemiştir. Hiç unutmam, Balkan Harbi'nin son safhasında ve son günlerinde İstanbul'da bir *Müdafa i Milliyye Heyeti* teşekkül etti. Neşriyat şubesine Recaizade Mahmud Ekrem Bey intihap olunmuştu... Safahat Şairine bizim için bir *Şehnameı Millî* yazmasını ve bu yolda bir eseri isdâ' için vücudu muktezi evsaf ve şerâiti yalnız kendisinde gördüğünü, Mehmet Âkif'in mesleğine, şiirine derin bir kin ile muarız bir-iki zat da mevcut olduğu halde, o mecliste âdetâ vasiyyete benzeyen bir tavr ile tavsiye ve beyan etti. Bu meseleyi yolda tekrar ile Mehmet Âkif'in eş'ârı hakkında meftuniyetler ızhar etti. Üstad Ekrem'in talep ve emr ettiği şeyi biz hepimiz Safahat Şairi'nden reca etmeliyiz.

Mehmet Âkif, din ve vatanın en siyah günlerinde onun matemini terennüm etti. *Hakkın Sesleri* mübdiinin samîm-i kalbinde hissetmediği hiçbir şey onun şiirlerine karışmamıştır. O, nasıl duydu ise öyle yazdı. Her duyduğunu yazmamış, fakat her yazdığını - mevcudiyyet-i manevî ve maddiyyesini saracak surette- duymuştur. Öyle olmasaydı, yazıları karşısında kalbler bu kadar ihtizaz etmezdi. Mehmet Âkif kadar maâyib ve mesâviden müteneffir pek az adam gördüm. O, tehakküm ve tecebbürün, hakka ve acze tasallut eden her kuvvetin hasm-ı bîemânıdır. Nerede bir za'af ve mahrumiyyet, nerede bir ıztırap ve sefalet ve sarılacak bir cerîha görür ve işitirse onlara karşı yalnız kalemini ağlatmakla iktifa etmez, âğûş-ı tehassüsünü açarak imdada şitab eder. *İstibdad* manzumesi, lisanımızda pek az nazîri ve nev'i meyanında ise bînazîr olan bir bedîa-ı sanattır. Kelimeler, Mehmet Âkif'in hemen her sözünde olduğu gibi birer boya ve ses kuvvetiyle manzara ve vekayii hem tenvir, hem intak ediyor. Mehmet Âkif'in manzumeleri bazılarınca istihfâf ediliyor. İstihfâfa yeltenenler de, gariptir ki şair ve mütefekkir geçinen bazı derbederân-ı fikr ü vicdandır. Onların kısm-ı a'zamı ellerindeki günügün resmî şehadetnamelerle kayd ve ta'b edilmiş olan ulûm-ı tabiiyye ve müsbeteye Mehmet Âkif kadar vâkıf mıdırlar? Haşâ. Şark u garbın, benim bildiğim lisanlarında ve bu vadide, gerek telif, gerek tercüme suretiyle bu kadar güzel ve pürüzsüz, kusursuz bir şiir okumadığımı fahr ü lezzetle itiraf ederim[20].

Mehmet Âkif hakkında etraflı bir kitap yazmış olan ve onun Taceddin Dergâhı'nda en yakın arkadaşı ve dostu rahmetli Hasan Basri Çantay *Âkifnâme*sinde, şairin türlü yönlerini, özelliklerini ve şiirleri hakkındaki görüşlerine, çoğu hatıralarına dayanarak sergilemiştir. Ayrıca bu kitapta, şairin ölümü üzerine gazete ve dergilerde çıkan yazılara da bu kitabında yer vermiş bulunmaktadır[21].

C. Şiirlerini Nasıl Yazdığı. Süleyman Nazif'in bu konuda bütün okuyucularının kendisine katılacağı görüşlerine yer, vermektedir: 'Zebur sahibinin[22] yed-i i'câzında ahen ne idiyse[23], Safahat şairinin dest-i ibdâında kelime ve aruz da odur. Usul ve kavaidini bilmediğim ve fakat kırk seneye karib bir zamandanberi naz ve kahrını çektiğim *efâîl ve tefâîl*in bazan ne kadar serkeş, ne kadar mütemerrid olduğunu bilirim. İhtimal Mehmet Âkif de bu melekeyi ihraz için uzun seneler çalışmış ve yo-

rulmuştur. Nesrimizde bile gıbta-âver olacak selâset-i ifade ve suhûlet-i beyan, şairin manzumelerini emsalinden tefrik ve temyiz eder. Sühûlet mi? Heyhat... Meslekten olmayanların su gibi okudukları o mısra'lar. Meslekten olanların pek çoğunca mümteniü'l-ibdâdır. Esere medhal olan mükalemede lisanımızın son tekâmülü ve kabiliyyet-i inşadıyla o serkeş aruzun Mehmet Âkif gibi bir üstad elinde ne kadar mûnis ve mülâyim hale geldiği görülür. Bunlardan başka muhavere serâpâ şiirdir; serâpâ zarafet ve letafet[24].

Onun şiirlerini nasıl yazdığını, Tecedddin Dergâhında beraber kaldığı merhum Hasan Basri Çantay şöyle anlatıyor: Evvelâ planını hazırlardı. Plan üzerinde fazla tevakkuf ederdi... Planını hazırladıktan sonra, eline avuç içi kadar bir kâğıt alır, şiirini ona karalamaya başlardı. Şiiri o kadar kolay yazamazdı, çünki müşkilpesend idi. O minik kâğıt üzerine döktüğü mısra'lar, kelimeler üstadın elinden neler çekmezdi. Çok vakıt mısra'ları, beytleri kâğıtcığına tam olarak yazardı. Fakat kelimeler üzerindeki tevakkufu fazlaca idi. İşte su gibi okuduğumuz, ruhumuza kana kana, doya doya sindirdiğimiz o yedi ciltlik ve altı bin bu kadar beytlik Safahat hep o minik kâğıtlardan meydana gelmiştir. Rahmetlinin şiirlerindeki selâset, tabiiyyet ve samimiyyetle o şiirlerin yazılışındaki bu zorluğu tezat şeklinde görenler bulunabilir. Fakat hakikat dediğim gibidir ve o akkın ve güzel şiirler, Âkif'in hayatını yıpratan, mevcudiyyetini sarsan böyle büyük büyük emeklerden doğmuştur[25].

Hasan Basri Çantay merhum, bir gün kendisine latife olmak üzere, Safahat'ındaki ufak-tefek (kafiye) kusurlarından bahsetmek istemiş, bu arada

Var mı Abbas'ı bilmeyen *yoktur*
o sahâbîyi denleyin ne *diyor*

beytindeki (yoktur-ne diyor) kafiyelerine nazar-ı dikkatini celb eylemiştim, derhal dedi ki:

— Ben o kitapta daha neler görüyorum. Hani elimden gelse (Safahat)ı yakacağım. Şiir hakkında düşüncelerim şimdi bambaşka olmuştur. Bugün yazdığımı yarın beğenmiyorum. Allah on sene daha ömür ve vakit verirse artık şiir yazmağa çalışacağım...

Üstadın ilk işi kitabının bazı yönlerini tadil etmek oldu. Onun tashihlerinden geçen (Safahat) evvelkinden daha güzeldir... Bazı mısra'ları tamamen tayyetmiş, kitabına yeni yeni mısra'lar, beytler eklemiştir[26].

Çağının yazarlarıyla birarada (soldan sağa): Cenap Şehabettin, Abdülhak Hâmid, Süleyman Nazif, Mehmet Âkif ve Sami Paşa-zâde Sezâi. Sağda ayakta duran Midhat Cemal.

Rahmetli Hasan Basri Çantay'ın bu söylediklerini gördükten sonra, Mehmet Âkif'in manzumelerinde 1908'den beri güngünden hız alan dil sadeleşmesinin tesirini görmenin yanında, onun şiirleri üzerindeki titizliğini düşünmek, daha doğrudur gibi geliyor. Netekim Arapça ve Farsça kelime ve terkipleri değiştirip yerine Türkçelerini koyduğunu anlatmak için verilen tanıklar arasında buna aykırı düşenler vardır. 'Şüpheler doğrusu gittikçe *terakki ediyor* mısraını 'süpheler doğrusu *teeyyüd ediyor*' şekline; *cevelanına* kelimesini *pervâzına* diye değiştirmesi; aşiyan-ı gamgin yerine *Aşiyan-ı perişan* değiştirmeleri de böyledir. Ben, bunları sadeleşme değil, daha ziyade ifadenin Türkçeye daha yatkın olmasını arama diye alıyorum. Yazarın karşılaştırdığı manzumede gösterdiği değiştirmelerin büyük bölümü, ifadenin Türkçeye daha yatkın olması düşüncesiyledir. Safahat'ın son kitabı olan *Gölgeler*'deki şiirlerin ilk kitaplarındaki şiirlere bakınca daha sade görülmesi sebebinin Âkif'in dilinde Türkçeye ve sadeliğe doğru yönelmesinde aramak doğrudur; fakat bu son iki kitaptaki şiirlerle karşılaştırıldığı zaman bunların da ilk kitaplarında benzeri konularda yazdıklarından pek büyük bir farkı olmadığı görülecektir.

Ç. Mehmet Âkif'in Şiirlerinde kusurlar ve şivesizlikler. Onun şiirlerinde az da olsa sözünü etmeğe değer kimi kusurlar ve şiveye uygun düşmeyen yerler vardır. Rahmetli Hasan Basri Çantay 'benim gözüm başlangıçtan buraya kadar hayli kusurlar gördü. Sehl-i Mümteni'e örnek gösterdiğim ilk kıt'ada bile, meselâ *tenafürler* var. Diğerlerinde de buna benzer bazı hatalar sırıtıyor... diyor.

Safahat'ın birinci kitabının başında bulunan bu kıt'ada[27] ben tenafürün nerede olduğunu göremiyorum. *Kör Neyzen* şiiri için yazar, ehemmiyetsiz kafiye, imale ve zihaf hataları hoş görülmek şartıyla başka manzumelerinde halkın telâffuzuyla *namaza* deye söylediği bu kelimeyi *Fatih Camii*nde vezne uydurabilmek için Şair *namâza* deye yazmıştır[28].

Düşündüler bunu nerden, nasıl getirmesini

dizesi bir şivesizlik örneğidir. Kimi kez ilk kullandığı kelime sonradan düzeltiğinden daha uygundur:

Kadın getirdi beş-on parça yaş diken Ömer'e[29] *Arabistan -yani çöl-* sözkonusu olduğuna göre, şairin değiştirdiği *yaş odun*dan daha uygun sayılmalıdır.

Bir dinle de gör çocuk mu?
İnsaf nedir, o, sizde yokmu?[30]

beytinde kafiye tutmuyor

Lüzumu hiç bile yokmuş ya, sonradan denedim[31]

dizesinde *bile* kelimesi yerinde değil.

Bir yığın kuvveti var, hem ne tabii de, henüz
Biz o kuvvetlere iller gibi hâkim değiliz

beytinde kafiye hatalıdır.

D. Sevdiği şairler. Süleyman Nazif'in kanaatine göre Mehmet Âkif'in 'pek

Âkif Mısır'da Sırrıda Abbas Hilmi Paşa, yanında Âkif.

çok sevdiği şairler' şunlardı: Araplardan *İbn Fârız*, Türklerden *Fuzuli*, Farsça yazanlardan *Sa'dî-i Şîrazi*, Fransızlardan *Lamartin*. Bunlardan başka yine Fransızlardan *Alfons Dode* ile *Emil Zola*, Türklerden *Nedimi*, hattâ hicivci *Eşrefi* de 'hubb-i sanatla' sevdiğini söylüyor.

Halbuki Mehmet Âkif, yalnız onları değil, daha birçok şairleri de sever, şiirlerini tatlı tatlı okurdu. *Mukallitliği de yapamıyoruz'* başlıklı bir makalesinde şöyle demişti. İmrü'l-Kays'ın, Nabıga'nın, Anterî'nin, İbn Züyerk'ın, Ceri'in, Mütenebbi'nin, Ebû Temmam'ın, Buhteri'nin, İbn Fârız'ın, Ebü'l-baka Salih'in, Tehami'nin, İbn-i Züreyk'ın karşısına çıkaracak hangi şairimiz var?' Bunlardan Mütenebbi hakkında da diyor ki 'bizim Koca Ragıp Paşa merhumun hikmetiyle Nef'i'nin cezâleti, şiddeti bir yere getirilir de aynı şaire verilirse işte size: Bir Mütenebbi. Mütenebbi'nin çağdaşı bir de Ebû Firas Hamedanî vardır ki Arab'ın en büyük şairlerindendir.

Avrupalılarca, dünyaya gelen şairlerin Homer'den sonra en büyüğü tanılan Firdevsi'yi ne yapayım. Altmışbin beytlik *Şehnamesi, Bustan*'ın[32], yedisekiz beyte varan iki hikâyesi kadar insaniyete hizmet etmiş midir?'

Mehmet Âkif'in *Hersekli Arif Hikmet* hakkında uzun bir mersiyesi vardır. Araplardan Ebü'l-Feth Büsti'yi, İsmail Mıkrî'yi de çok severdi. Türklerden *Mevlit Nâzımı* Süleyman Dede'ye meftundu. Yahya'yı, Nabi'yi Baki'yi, Şeyh Galîb'i, Âkif Paşa'yı, Ziya Paşa'yı daimi takdir eder; Namık Kemal'i, Abdülhak Hâmid'i hürmetle anar; üstad Ekrem'i, Osman Şems'i, Muallim Cûdi'yi, hamasi şairimiz Mithat Cemal'i de fevkalâde severdi. Faruk Nafız'ın bilhassa teşbihlerini beğenirdi. Son senelerde Hindistan'da Muhammed İkbal'in kıymetli eserlerini de okuyan üstad, bu zatın farsi şiirlerindeki derinliğe hayranlıklarını ızhar etmiştir.[33] Fikret'i de çok severdi. Bu sevgi *Tarih-i Kadîm* ortaya çıktıktan sonra, söndü, hattâ nefrete döndü. Yahya Kemal Beyatlı da, Mehmet Âkif'in şiirlerini kendi şiir anlayışına uymadığı için bütünüyle değerlendirmemekle birlikte, *Bülbül* manzumesindeki

Neden bir damlacık göğsünde bir umman hrûşandır

mısraını ve El-Uksur'da manzumesini[34], özellikle

Bu noktadan ne müheyyic fezaya doğru nazar

deye başlayan bölümü çok güzel bulmaktadır.

Mehmet Âkif'in ölümü üzerine, onun hakkında manzum, mensur hemen bütün yazılanlar için *Âkifname*ye bakılabilir[35].

Bugün, Mehmet Âkif adının, ölümünün ellinci yıldönümü dolayısıyla, bütün Türkiye çapında çalkandığını görüyoruz. Onun kişiliği ve şiirleri üzerinde yazılan yazılarda ve yapılan sohbetlerin ve konuşmaların içinde değerli yazılar okuduk. Fakat daha kırk yıllarında, rahmetli Prof. Orhan Burian'ın başında bulunduğu *Yücel Dergisi*nde Çanakkale Destanı için açtığı ankete gelen cevaplar arasında

Herc ü merc ettiğin edvâra *da sığmaz o kitap*

dizesindeki *edvârı*, İngiliz kıralı, 'Edvard' deye anlayanların,

Medeniyyet dediğin tek dişi *kalmış canavar*

dizesindeki 'dişi'*yi 'domuzun dişisi kalmış' deye cevaplandıranların bulunduğunu da hatırlamaktayız. Çok daha yakınlarda İstiklal Marşı*nı tahlile kalkan bir makam sahibinin, 'ezan, herkesin bildiği gibi *Eşhedü en Lâ ilâhe illallah' deye başladığını söyleyerek* tahliine giriştiğini unutmadık. Mehmet Âkif hakkında adı belli ve yaygın bir yazarın kitabındaki hataların bizde uyandırdığı hayret de hâlâ tazedir. Bunlara bakarak Mehmet Âkif'i ve onun şiirlerini anlamak için *okur-yazarlığın* yetmediğini de gördük. Bunlar bizi ürkütmesin;

Vardığımız sonuç şudur: Bir büyük insanı, kulaktan tanımak başkadır, okuyup anlayarak tanımak ve ondan sonra tanıtmaya kalkışmak başka. Bu dün böyle idi, bugün de böyledir, sanırım yarın da böyle olacaktır.

---

[1] Hasan Basri Çantay, Âkifname, İstanbul 1966, s.53
[2] Aynı yer, s.52 vd.
[3] Süleymaniye Kürsisinde, dördüncü tabı', İstanbul, H.1347- M.1928, s.23.
[4] Hatıralar, İstanbul, yukarıdaki tarihlerde, s.65
[5] Asım, İkinci Tab'ı, İstanbul, s. 11 vd.
[6] Safahat, Birinci Kitap, İstanbul, H. 1346-M.1928, s.3
[7] Gölgeler, Safahat, onuncu baskı, İstanbul, 1975, s.457.
[8] Safahat, Birinci Kitap, *Seyfi Baba*, s.86
[9] Süleymaniye Kürsisinde, s.4.
[10] Safahat, Birinci kitap, s.10 vd.
[11] 'Öyle şiir vardır ki hikmettir, öyle beyan vardır ki sihirdir, mealinde bir Hadis-i Şerif.' Asım, s.12, çıkma-2.
[12] Gölgeler, s.449.
[13] Safahat, Birinci kitap, s.167.
[14] Âkifname, s.96 vd.
[15] Gölgeler, 497.
[16] Âkifname, s.51 vd.
[17] Aynı yer, s.182.
[18] Âkifname, s.196
[19] Hakkın Sesleri, Üçüncü kitap, Üçüncü Tab'ı, Istanbul, H, 1347-M.1928, s.46 vd.
[20] Âkifname, s.
[21] Âkifname, s.402 vd.
[22] Davut Peygamber, *Zebûr, kur'an-ı Kerim'de bu peygambere gönderilen kitap [Nisa Sûresi, ayet 192]*
[23] Davut Peygamberin demiri yumaşatup zırh gömlek yaptığına telmih [Sebe' Sûresi ayet 11].
[24] Âkifname, s.77 vd.
[25] Âkifname, s.58.
[26] Aynı yer, s.49.
[27] Aynı yer, s.78.
[28] Safahat, Birinci Kitap, Fatih Camii, s.7.
[29] Aynı yer, Koca Karı ile Ömer, s.122.
[30] Aynı yer, *Dervas*, s.139.
[31] Gölgeler, *Sanatkâr*, s.511.
[32] Şirazlı ünlü İran şairi Sa'di'nin esseri.
[33] Âkifname, s.59 vd.
[34] Hatıralar, s.31 vd.
[35] S.402 vd.

Avrupa ve Akdeniz Ülkelerinde Veba *

M.W. FLİNN
Edinburgh Üniversitesi

Ondördüncü yüzyıldan ondokuzuncu yüzyıla kadar süren çok-ülkeli veba salgını olmasaydı, Avrupa tarihinin tüm akışı köklü bir farklılık gösterecekti demek, pek de abartılı olmamaktadır. 300 yıllık birdönem boyunca veba, belki de Batı Avrupa nüfusunun artışı üzerine frenleyici etkide bulunan tek etkendir. Veba olmasaydı, onsekizinci yüzyıldan bu yana batı Avrupa'ya özellik kazandırmış ve onu dönüştürmüş olan kesintisiz nüfus artışı, birkaç yüzyıl daha erken başlamış olacaktı. Veba ondördüncü yüzyıl ortalarında ilk dönem nüfus artışını kesmek üzere ortaya çıkmasaydı, başka bazı ölümcül hastalıkların ya da en azından açlığın, nüfus artışını engelleme konusunda vebanın yerini alabilecek olduğu doğrudur: ama sonuçta bu rolü üstlenen veba olmuştur. Avrupa'da ondördüncü yüzyıl ortaları ile onyedinci yüzyıl ortaları arasındaki herhangi bir zamanda en azından bir veba salgınının yaralayıcı deneyimini yaşa-

* Journal of European Economic History (Roma), Cilt, VIII, No. 1 (İlkbahar 1979), s. 131-48, bazı atlamalarla. Bu yazının önceki bir taslağı üzerine meslektaşlarım Rosalind Mitchison ve Christopher Smout'un yaptıkları yararlı yorumlara teşekkür borçluyum. Kuşkusuz burada öne sürülen yorumlar konusunda onların herhangi bir sorumluluğu sözkonusu değildir.

madan yirmi beş yaşına ulaşmış az sayıda erkek ya da kadın olabildiği farkedilmiştir. Yirminci yüzyılın sonlarında insanın kendisini bu bağlamdaki birinin yerine koyması güçtür. Veba adamakıllı bulaşıcıydı ve öldürücülük oranı yüzde 60'tan yüzde 100'e kadar uzanıyordu. Salgın bir topluluğa girdiği zaman -ondördüncü yüzyıl ortaları ile onyedinci yüzyıl ortaları arasında Avrupa'daki pek çok topluluğun bir seferliğine salgından bağışık kalma süreleri on yılı aşmamıştır- herkesin er ya da geç hastalığa yakalanma şansı yüksek olmuştur. Hepimiz er ya da geç ölmek durumundayız, ama vebadan olan ölüm büyük çoğunlukla erken, daima da korkunç derecede tatsızdı. Başka hiçbir nedenle olmasa bile ondördüncü yüzyılla ondokuzuncu yüzyıl arasının Avrupası'nda yaşamaktansa yirminci yüzyıl Avrupası'nda yaşamak daha iyidir.

Ortaçağın son dönemi ile modern zamanların ilk döneminin tarihsel gelişimi üzerinde böylesine bir etkide bulunması ve her türden ve koşuldan insanın yaşamında böylesine büyük ve durmadan yinelenen bir öğe olması nedeniyle veba, kendisini tarihçilerin dikkatine dayatmış bulunuyor. Bununla birlikte, son yirmi yılda demografik tarih tekniklerinde kaydedilen gelişmeler tarihte vebanın incelenmesine yeni bir içerik getirmiş ve özel olarak da şu son on yıl, demografik tarih için yeni bir bilimsellik ve uzmanlık adımı ortaya koyan bazı çalışmaların yolunu açmıştır[1]. Özellikle 1960'larda yayımlanan bir grup yazı[2], ilgili bilim adamlarının dikkatini, bir Fransız tarihçisi olan Jean-Noel Biraben'in veba tarihini tümüyle yeni bir kapsam ve ayrıntı düzeyinde incelemekte olduğu olgusunda topladı. Bu yazılar, gelecek olan başyapıt için iştah açıcı işlev gördü. Biraben'in Fransa, Avrupa ve Akdeniz'deki veba üstüne anıtsal çalışması 1975 ve 1976'da iki cilt olarak yayımlandı[3].

Bu sonsuz büyüleyici ve hayli kolay okunur çalışma, pek çok hedefe ulaşıyor. Bu alanda yapılmış önceki çalışmaları gözden geçiriyor ve sentezini yapıyor. Kucakladığı coğrafi alan çok büyük olduğundan, gözden geçirdiği literatür de dehşetli geniştir. Yararlandığı özgün elyazısı kaynaklar gözardı edilirse, birincil ve ikincil önemdeki basılı çalışmalar kaynakçası 216 sayfa tutmakta ve hemen hemen bütün Avrupa dillerinde 3000'den fazla başlığı kapsamaktadır. Başka bilim adamlarının bu büyük ve alfabetik yazılar listesinin çeşitli yerlerinde tuhaf atlamalar bulabileceği kuşkusuzsa da, böylesine kapsamlı bir listeyi güncelleştirme gibi göz korkutucu bir işe bir başkasının girişmesinden önce, pek çok on yıl değilse bile, pek çok yıl geçeceği açıktır.

Biraben ikinci 1347-50 Kara Ölüm'ünün ortaya çıkardığı büyük çok-ülkeli salgındaki vebanın coğrafyasının tüm ayrıntılarını, insan için olabilirliği ölçüsünde, sunmaktadır. Bu nokta birkaç yoldan ele alınmıştır: birinci cildin 2. bölümü, Avrupa deneyiminin bir boşluklar dizisi altında gözden geçirildiği bir anlatı sunmaktadır; aynı cildin 4. bölümü, vebadan ileri gelen insan kaybını incelemekte ve hatırı sayılır bir başarıyla niceliğe dökmeye çalışmaktadır. Bu bölüm ağırlıkla Fransa üzerinde ve Biraben'in daha önceki yayınlarından ötürü beklenebileceği gibi, Provence'taki 1720-2 salgını üzerine yoğunlaşmaktadır. Sonra altıncı yüzyıldan sekizinci yüzyıla ve ondördüncü yüzyıldan onsekizinci yüzyıla kadar olan iki-çok ülkeli salgındaki büyük salgınların her birinde bulaşıcı hastalığın aldığı yolları resimleyen bir seri büyüleyici güzellikte harita vardır. Biraben sonunda da, vebanın patlak verdiği kaydedilmiş olan, bilinen her yer ve bölgeyi tablo biçiminde süredizimsel olarak ve ülkelere göre kaydetmiştir. Bu sunuşların bileşik etkisi, Avrupa ve Akdeniz ülkelerindeki veba epidemiolojisinin coğrafyasını, kuşkuya yer bırakmayacak duruma getirmektir.

Biraben üçüncü olarak, çalışmasına, veba tarihini hemen hemen yeni bir konu durumuna getiren bir yaklaşım genişliği getirmektedir. Bu özgünlük, "Les hommes face à la peste" (veba karşısında insanlar) alt başlığını taşıyan ikinci ciltte adamakıllı yoğunlaşmıştır. Biraben burada, en başta vebanın yüzyıllar boyu ortaya çıkışı ve yeniden ortaya çıkışı konusunda yaptıkları açıklamalara bakarak insanların veba karşısındaki tepkilerini incelemektedir. Ondördüncü yüzyıl ortasındaki ilk şoktan sonra ve vebanın bir seferlik bir felâket olmayıp yinelenen bir musibet olduğu kabul edildiğinde, bu olgunun açıklamasını yapmak için önce olağanüstü belirtiler çerçevesinde, sonra da, bilimsel ilkeler konusunda ilerleyen rönesans buluşlarının insanın ussallaştırmasına yeni bir üstünlük kazandırmaya başlaması nedeniyle olduğu düşünülebilir, çeşitli bulaşma olanakları çerçevesinde, uzun bir savaş başladı. Biraben bu tepkilerden, aynı zamanda kendisinin veba incelemelerine olan en ilginç ve değerli katkısını oluşturan, insanın yönetsel tepkilerinin incelenmesine geçmektedir. Biraben'in gösterdiği gibi hastalığın nedenbilimi (etiyolojisi) konusundaki anlayışın bu tepkileri zorunlu kıldığı açıktı. Doğaüstü nedenleme, alışılmış kurban, büyü ve tılsımları gerektirmiş, öte yandan da son dönem ortaçağ Hıristiyanlığı, bilumum dualar, âyinler, haclar, mumlar, dinsel oyunlar, kutsal emanetler, azizler takımına çağrı çıkarmıştı. Bunlar da pek az etkili çıktılar. Oysa daha gözlemci ve daha yararcı (pragmatik) olanlar için, yinelenen salgın deneyimi bazı mantıksal çıkarımlara işaret ediyordu ve hastalığın bulaştığı kişilerin yalıtılması ve olayın denetim altına alınmasıyla ilgili toplumsal eylemler gelişmeye başladı.

Biraben son olarak, vebanın nedenbiliminin modern terimlerle açıklamasını yapmaya koyulmaktadır. Veba tarihinin iki yönü tarihçilerin aklını daima karıştırmıştır -hastalığın nasıl yayıldığı ve en sonunda Avrupa'da yokoluşunu neye bağlamak gerektiği. Bu her iki konuda varsayımlar gelip gitmiştir, fakat son yıllarda demografik tarihe olan ilginin artışıyla bu temel sorulara doyurucu yanıtlar verilmesi daha âcil duruma gelmiş gözükmektedir. Biraben bu konuların her ikisinde de, farklı ve ikircimsiz bir bakış açısı benimsiyor. Okuyucular, Biraben'in görüşleri konusunda değişik tepkiler vereceklerdir; İngiliz tarih yazımı üzerinde yetişmiş olanlar büyük ölçüde şaşırtıcı bulacaklardır, Alman dili yazarlarının çalışmalarıyla yakınlıkları olanlarsa daha az.

Biraben'in Ingilizce konuşan okuyucular açısından yeni bir ışık tuttuğu büyük bir sorun da, vebanın Avrupa'da onyedinci yüzyıl ortasından ondokuzuncu yüzyıl ortasına uzayan yavaş bir süreç halinde tükenip gidişinin nedenine ilişkin önemli sorudur. Batı ve Kuzey Avrupa çevresinde hıyarcıklı vebanın kendisini ciddi ölçekte son gösterişi, İskoçya'da 1640'larda, İngiltere'de 1660'larda, İskandinavya'da 1710'lardaydı; kıta Avrupası'ndaki son ortaya çıkışı ise İtalya'da (Sicilya'da 1742-4'deki yalıtılmış salgın dışında) 1650'lerde, İspanya'da 1680'lerde, Benelüks ülkelerinde ve Orta Avrupa'da 1710'larda Fransa'da 1720'de, Rusya'da 1810'larda ve Türk İmparatorluğu'nda 1840'lardadır. Gerilemeyi açıklamak için zaman zaman daha sonra reddedilecek çeşitli varsayımlar ileri sü-

rülmüştür. -kara fare-nin yerini kahverengilerin alışı[17], Türklerin güney-doğu Avrupa'ya ilerlemesiyle Asya ile Avrupa arasındai kara yollarının kesilmesi, ev yapımında bağdadî kaplamanın yerini tuğlanın alması ve bulaşıcı hastalığa karşı kalıtsal bağışıklığa sahip fare türlerinin ortaya çıkışı[18]. Fakat 1968 gibi geç bir yılda bile, seçkin bir Fransız demografi tarihçisinin "esasında hâlâ, vebanın onyedinci yüzyıldaki geri çekilişini açıklayabilecek durumda olmadığımızı" savunması, hâlâ olanaklıydı[19].

Biraben'in bu olası açıklamaların hiçbirine gerek duymadığı açıktır, zira bunları ya hiç ya da çok az dikkate almaktadır. Buna karşılık bireylerin, toplulukların ve devletlerin, kendilerini vebaya karşı korumak için aldıkları çeşitli önlemleri, örnekleyici yerel ayrıntı bolluğu içerisinde gözden geçirmektedir. Bu önlemler üzerine yaptığı çalışma, Biraben'in tezinin temel bir bölümünü oluşturuyor, zira Biraben'e göre Batı Avrupa vebadan bu toplu insan eylemleri ile temizlenmiştir.

Biraben, bu tür eylemlerin onyedinci yüzyılda Batı Avrupa'da hemen hemen evrensel olarak çoğalmasına karşın, bulaşıcı hastalığın yayılmasını sınırladığı ve tek tek toplulukları koru'''ğu olmuşsa da, hastalığı tümüyle yenilgiye uğratmadığı gözleminde bulunmaktadır. Bu eylemler, vebaya karşı iki aşamalı savaşın yalnızca birinci dönemini oluşturmuştur. Önlemler yerel, alınıp alınmamaları da tek tek toplulukların isteğine ya da enerjisine bırakılmış olduğu sürece, bulaşıcı hastalığın insan ya da mallar tarafından taşınmasına yetecek büyüklükte delikler ve boşluklar bulunması kaçınılmazdı. Kent ve köylerde en çok sözü geçenler tüccarlar olduğunda ve insanlarla malların hareketine konulacak her yasağın ilk sonucu ticaretin ya azalması ya da tümüyle yokolması olduğunda, bunun böyle olacağı kesindi. Bir salgın tehdidi karşısında vebayla ilgili önlemlere ilişkin kararları çoğu kez ellerinde tutan işadamları, servetlerini mi yoksa yaşamlarını mı tehlikeye atmaları gerektiği gibi ızdıraplı bir kararla karşı karşıyaydılar. Açgözlülük açgözlülüktür; yaşamı mülke yeğleme konusunda akıllar başa gelinceye değin pek çok salgın geçmiş olması olasıdır. Fakat sonuçta, etkili olabilecek ölçüde güçlü yerel eylemlerin alınması erden çok geç gerçekleşmiştir.

Biraben'e göre vebanın Batı Avru-

Docteur A. Chantemesse

Professeur agrégé à la Faculté de Médecine

Médecin des Hôpitaux

Inspecteur général adjoint des Services Sanitaires

Mardi, Jeudi, Samedi

de 3 h. à 5 h.

1893'te İstanbul'da çıkan kolera salgınını incelemeğe gelen Dr.A.Chantemesse'in kartviziti.

Dr.Chantemesse bilinmeyen biri tarafından şöyle hicvedilmiştir. *(Şükrü Efe. Mecmuası*, İbnül Emin M.Kemal İnal Küt. Yazma No.2893,55b)

Eylese bir kez hastegânı şöyle mess (dokunsa)
Deli emrâz eyliyormuş Müsyü Doktor Şantemes.
Geldiği gündenberü hayfa çoğaldı hastalık,
Zannedersem hastalık kalmaz giderse bu teres.

Hastalıklar şüphelendi celb olundu Şantemes
Şehremini variken mikrop aramak pek abes
Çünki mikroptan beter hazineyi etti kafes
Hurdebîne (mikroskop) hiç luzum yok, var iken böyle teres.

Bu hicive eklenmiş bir beyitte ise Dr. Chantemesse hakkında,

Tertemiz şapka ile gelmiş bu şehre Şantemes
Rütbe-i bâlâ (yüksek rütbe) ile giydirdiler bir yağlı fes

dendiğine göre, İstanbul'da büyük ilgi görmüş olmalıdır.

Bu hekimin sözkonusu salgın hakkındaki raporu:

"L'Epidemie cholérique de Constantinople en 1893," *Gaz.Med.Or.*, 38 (22,23,24) 1894, s.282-289.

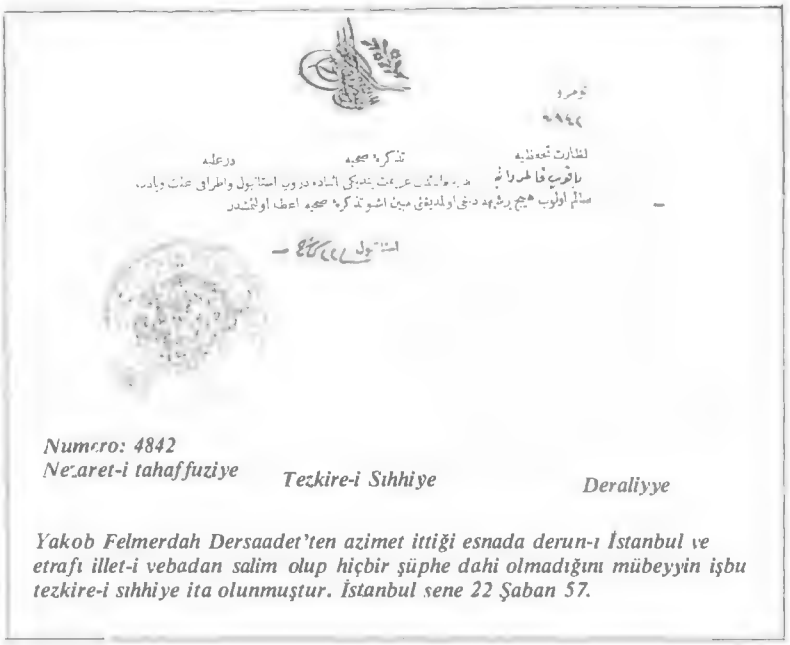

Numero: 4842
Nezaret-i tahaffuziye *Tezkire-i Sıhhiye* *Deraliyye*

Yakob Felmerdah Dersaadet'ten azimet ittiği esnada derun-ı İstanbul ve etrafı illet-i vebadan salim olup hiçbir şüphe dahi olmadığını mübeyyin işbu tezkire-i sıhhiye ita olunmuştur. İstanbul sene 22 Şaban 57.

Bruegel'ın unlu yapıtı "Ölümün Zaferi".

Meister von Biberach'ın tahta oyması, "Yaşlı Kadınlar".

pa'daki kesin yenilgisi, yalnızca yerel düzeyde değil, ulusal ve uluslararası düzeydeki eylemlere bağlıydı. Hastalığa karşı savaşın bu ikinci aşamasının etkinleşmesi,yerel eylemlerin verdiği dersi -etkin bir biçimde sürdürülen yerel eylemlerin tek tek toplulukları korumada etkili olabildiği, fakat hastalığın daha geniş bulaşma alanlarını hiçbir zaman temizleyemeyeceği dersini- beklemek zorunda kalmıştır. Kaldı ki, tek tek toplulukların denetiminin dışında kalan bir insan hareketliliği biçimi de kuşkusuz, orduların hareketiydi: özellikle onyedinci yüzyılın ilk üçte ikisi üstüne, orduların vebanın yayılmasında başlıca araçlardan olduğuna ilişkin kanıtlar hiç de kıt değildir. Otuz Yıl Savaşları ve Fransa ile İspanya arasındaki savaşlar sürüp giderken en kararlı yerel düzenlemelerin bile, o da bazan, tek tek toplulukları korumaktan öte bir şeye yaramaması umudu pek azdı.

Onaltıncı ve onyedinci yüzyıllarda, daha güçlü ulus ve kentlerin ortaya çıkışı, daha etkin eylemleri olanaklı kılmaya başladı. Ortaya çıkan etkili yönetimin ilk örnekleri arasında, *uluslararası* hareketin denetim altına alınmasına giden yolu hazırlayanlar, pek şaşırtıcı olmayarak, İtalyan şehir devletleridir. "Karantina" sözünün İtalyan kökenli olması anlamlıdır.

Salgınlar sırasında, ya da hastalığın olduğu bir bölgeden geldiği bilinen ya da kuşku uyandıran yolcular için daha uzun sürelere çıkarılan 30-günlük karantinaların kullanılması adım adım Batı Avrupa ülkelerinin çoğunda yaygınlaştı. Kuşkusuz karantinaların etkililik derecesi değişiyordu. Karantinalar ticarete müdahale ediyor ve hükûmetler sık sık istisnalara göz yumuyorlardı; liman memurları da rüşvet karşısında zayıftılar. Fakat zaman geçtikçe ve gereğince uygulanmış bir karantinanın vebayı bir ülkeye sokmamak konusundaki etkililiği kanıtlandıkça, karantina yasalarının uygulaması sıkılaştırıldı. 1720'de Marsilya'daki ve 1743'te Messina'daki felâketler insanlara ders oldu. 1709 Baltık salgını zamanında Britanya, Baltık limanlarından gelen tüm gemilere sıkı bir karantina uyguladı. Bu önlem 1721 yılında, Marsilya salgınının patlak vermesinden sonra daha sert bir biçimde yeniden dayatıldı[24]. Göreli olarak kolay savunulan bir deniz-sınır şansı ile, bu onsekizinci yüzyıl karantinasının, vebanın 1660'lardan sonra Britanya'ya yeniden girmesini önlemenin başlıca araçlarından olduğunda pek kuşku yoktur.

Ondördüncü yüzyılın genel çok-ülkeli salgını sırasında Batı Avrupa'da peşpeşe veba dalgalarının çoğu doğudan, genellikle güney-doğudan başlamış ve ticarî iletişimin ana yolları boyunca batıya ve kuzeye doğru taşınmıştır. Onaltı ve onyedinci yüzyıllarda bunun anlamı, hastalığın Batı Avrupa'ya Türk İmpa-

1348 veba salgınından az sonra Andrea Orcagna (1308-68) tarafından yapılan "Ölümün Zaferi".

ratorluğu'ndan taşınması olmak eğilimindedir. 1680'lerin başlarında Türk köprü başlarının merkezî Avrupa'daki konumları ilerlemiştir. Viyana'nın tehdit edilmesi Avusturyalıların, Polonyalılar, Ruslar ve diğer bağlaşıklarıyla birlikte Türkleri Balkanlara doğru geriletiği büyük karşı-saldırıyı sonunda harekete geçirmişti. 1718 Pasarofça Anlaşması en sonunda Türk ve Avusturya imparatorlukları arasında uzun yıllar sağlam kalan bir sınır çizmiştir. Habsburg'ların, işgalci vebaya karşı savunmadaki son ve en büyük boşluğa son vermiş olabilecek *cordon sanitaire*'i (sağlık şeridi) kurdukları sınır budur[25].

Avusturya "askerî sınırı" 1728'de gerçekleştirilmiştir ve imparatorluk düzeyindeki veba buyrultusu"nu *(Pest patent)* üreten de aynı yıldır. Bu, 1737 ve 1770'teki diğer buyruklarla güçlendirilmiştir. Buyruklar sınırın sağlık denetimini askerlere vermiş ve düzenlemeyi İtalyan tipi bir karantina sistemine dayandırmıştır 1900 km.lik uçsuz bucaksız kara sınırı boyunca *cordon sanitaire*'i uygulamak için normal zamanda 4000 kişilik bir sürekli güç bulundurulmuştur. Bu gücü sağlamak için Slav "asker köylüler" *(Soldatenbauern)* her yıl beş aya kadar askerlik yapmakla yükümlüydüler. Bir casuslar sistemi Türk İmparatorluğu'nun herhangi bir yerinde vebanın görülmesi durumunda uyarı gönderiyor ve böyle bir bilgi gelince şeritteki adam sayısı hemen 7000'e çıkarılıyordu. Güney Balkanlar'ın herhangi bir yerinde, Moldavya'da, Eflâk'ta, Sırbistan'da ya da Bosna'da veba olduğu öğrenildiği zaman adam sayısı daha da artırılarak 11.000'e çıkarılıyor ve bu düzeyde 1900 km. boyunca her nöbet yeri, komşu nöbetçiyi gündüzse görebiliyor, geceyse işitebiliyordu. Sınırı geçmek isteyen herhangi bir kişi, taşıma hayvanı ya da mallar için karantina süreleri normal (vebasız) zamanlarda 21 gün, Türk İmparatorluğu'nda veba söylentileri olduğu zaman 42 gün Balkanlarda veba olduğu bilindiği zaman ise 84 gündü. İmparatorluk ya da Bâb-ı Âli'nin gönderdikleri için bile istisna tanımamak zorunluluğu vardı. Nöbetçilere, denetimden kaçma girişiminde bulunan herkesi vurmak emri veriliyordu.

Karantinalar, temize çıkmamış şüphelilerin temize çıkmışlardan (çoğunlukla oranın sürekli kadroları) ayrı tutulması işinin, tüm yapının 3,5 m. yüksekliğinde duvararlarla hücreye benzer bölmelere ayrılması yoluyla gerçekleştirildiği özel olarak yapılmış *kontumazstationen*'lerde geçiriliyordu. Askerî sınırın Türk tarafından gelen yolcular, taşıma hayvanları ve mallar ayrılıyor ve ayrı muameleye tâbi tutuluyordu. Yolcuların bütün giysileri çıkartılıyor, giysiler sahiplerine geri verilmeden önce titizlikle bir buhar, ısıtma ve yıkama yoluyla dezenfekte etme işleminden geçirilirken, yolcu da karantinadaki diğer kişilerle ve temiz personelle ilişkisinin kesilmesi için ayrı bir hücrede uzun karantinasına başlıyordu. Veba taşıyıcısı olduklarından (belki de oldukça haklı olarak) kuşkulanılan ve Türk İmparatorluğu'ndan ithal edilen başlıca mallar olan yapağı ve pamuk denkleri titizlikle ve inceden inceye dezenfekte ediliyordu. *Kontumazstation*'ların her birinde görevli olarak, askerler, doktorlar, iaşe subayı ve dezenfeksiyon işlemi çalışanlarından oluşan bir kadro bulunuyordu. İstanbul'dan gelen ana yol üzerinde, Belgrad'dan geçen sınırın Avusturya tarafından yer alan ve başlıca istasyonlardan birisi olan Semlin'deki istasyonda 1823 yılında 54 kişilik bir kadro vardı. Kinglake 1835 yılında Semlin'den geçtiği zaman, sınırın bölücülüğünden adamakıllı etkilenmişti. Her iki taraftaki dünyanın, "aralarındaki patika üzerine elli büyük il varmışçasına birbirinden uzak" olduğunu yazmıştır: "Bir halkı öbüründen ayıran veba ile veba korkusudur. Gelip geçen herkes, sarı flamanın korkusuyla donup kalmaktadır. Karantina yasalarını çiğneme yürekliliğini gösterirseniz, askerî bir ivedilikle yargılanırsınız; mahkeme hukmü size kırkbeş metre ötedeki bir mahkameden bağırılacaktır; rahip sizi avutmaya çalışacaktır, sonra da kendinizi dikkatle vurulmuş ve dikkatsizce Lazaretto toprağına gömülmüş bulacaksınız"[26].

Bu sistemin 84-günlük karantina gibi en ağır yönlerinden bazıları 1770'te değiştirilmiş, fakat sistem özü itibariyle 1873'e kadar sürdürülmüştür. Hastalığın Avusturya topraklarına yayılmasını engelemekte yüzde 100 başarılı olmamışsa da buna çok yaklaşmıştır. Hastalık, sınırı geçebildiği tek tük vak'alarda çabucak denetim altına alınıyor ve ölüm sayısı az oluyordu.

Veba, Avusturya *cordon sanitaire*'inin kurulmasından sonra Türk İmparatorluğu'nun pek çok kısmını bir yüzyıl daha kırıp geçirmeye devam ettiyse de, Avrupa'nın Türk ve Polonya sınırlarının kuzey ve batısında kalan hiçbir bölümünde artık ciddi salgınlar olmamıştır. 1728 ve 1737 Habsburg önlemlerinin, hastalığın Batı Avrupa'da yeniden ortaya çıkmasını önlemede önemli bir rol oynadığı görüşü, bu önlemleri *"zâlimane"* olarak betimleyen Mattmüller'e aittir[27]. İlginçtir ki Biraben yazdığı kısa sonuç bölümünde vebaya karşı savaşan hükûmetlerin "etken ve yoğun" katılımına değindiği (II, 183) halde, Avusturya'nın *cordon sanitaire*'-

ine açık bir atıfta bulunmamaktadır; oysa Lesky'nin önemli yazısı, Biraben'in devasa kaynakçasında yer almaktadır.

Kuşkusuz sonul olarak, onsekizinci yüzyılın ikinci çeyreğindeki Avusturya *cordan sanitaire*'inin vebayı Batı Avrupa'dan kovmada kesin olarak etkili olduğuna ilişkin kanıt olamaz. Avusturya şeridi tüm uzunluğuyla, Avrupa'yı doğudan ve Türk İmparatorluğu'ndan ayıran büyük duvarın yalnızca bir kısmıydı.

Şerit güneyde ve batıda Avrupa'nın Akdeniz ve giderek Atlantik limanlarının sıkı karantinalarıyla uzayıp gidiyordu. Fakat Avusturya şeridinin kuzeyinde Rusya ile Polonya veya Polonya'nın paylaşılmasından sonraki durumuyla Rusya ile Prusya'nın arasındaki kara sınırı uzanıyordu. Bu yer değiştiren sınırdaki denetimin niteliği ve etkililiği, batılı tarihçiler için neredeyse kapalı bir kutu olarak kalmaktadır. Biraben, 1797-8'deki bir salgının Polonya'daki sonuncu salgın olmasına karşın, onsekizinci yüzyılda her on yılda bir patlak veren veba olaylarını sıralamaktadır.

Biraben, vebaya karşı önlemleri ayrıntısıyla ele alırken bunları kent ve köylerin etkinlikleriyle sınırlı tutuyorsa da, hükûmetlerin ulusal düzeydeki müdahalelerinin hastalığa karşı savaşta can alıcı önemde olduğuna inanmaktadır. Dördüncü ve onbeşinci yüzyıllarda atılan adımların seyrek, yalıtılmış, ve hastalara bakım konusundaki hazırlıkların insanî yararları hariç, olumlu etkilerinin az olduğunu savunmaktadır. Onbeş ve onaltıncı yüzyıllarda vebaya karşı faaliyetler genel olarak arttı. Onaltıncı yüzyıl sonlarından itibaren, bulaşmacı kuramların da yardımıyla yalıtma ve hastalık bulunan bölgelerden gitme yasağına daha ağırlık verildi. Yordamlar yasalaştırıldı, yönetmeliklerin uygulanması da diktatoryal yetkilerle, sağlık polisinin çeşitli biçimlerinin eline bırakıldı. Fakat Biraben'in gözünde, hastalığın hareketleri konusunda uluslararası deniz yollarında, etkili karantina yönetmelikleriyle desteklenen düzenli bir deniz sağlık belgesi sistemi kurulmasına değin veba Batı Avrupa'da gerçekten gerilemeye başlamış değildir.

Biraben'e göre sert hükûmet eylemlerinin vebanın ortadan kaldırılması konusundaki etkililiğinin kanıtı, hastalığın Türk İmparatorluğu'nda sona eriş biçiminde yatmaktadır. Bâb-ı Âli 1841 yılında, hangi nedenle ise, önceki üç yüzyıl boyunca Batı Avrupa'da geliştirilen türden veba yönetmeliklerini Türk İmparatorluğu'nun her yanında, sert ve ciddi bir biçimde uygulamaya başlamayı karşılaştırır. Oniki ay içerisinde veba, Avrupa ve Akdeniz dünyasındaki son büyük deposundan fiilen bertaraf edilmiştir. 1842'den sonra Türk etki alanında veba yalnızca, çabucak yokedildiği kısa süreler için ortaya çıkmıştır.

Vebanın yükseliş ve düşüşü üstüne pek çok soru yanıt beklemeyi sürdürüyorsa da, bu yazıda gözden geçirilen çalışmalar, her şeyden önce de Biraben'in büyük katkısı, yanıtların hangi yollardan gidilerek aranması gerektiğine işaret etmek yönünde son on yıl içerisinde uzun bir yol katetmiştir. Bakteriyologlar, epidemioloji uzmanları ve tarihçiler arasında daha yakın işbirliği yerinde olacaktır. Biraben, Mattmüller ve meslekdaşlarının Fransa ve İsviçre'deki vebaya karşı toplumsal önlemler üstüne yapıtığı anlamlı çalışma, her şeyden önce Almanya, Polonya ve Rusya'ya olmak üzere açıkça yaygınlaştırılmalıdır. Türk kaynakları üzerinde batılı tarihçilerin sonunda yapmaya başladıkları özgün çalışmanın kaynakları kullanılmalı ve Türklerin de işbirliğiyle, veba tarihinin incelenmesiyle ilgisi olan toplumsal, tıp ve demografik alanları kucaklayacak biçimde yaygınlaştırılmalıdır. Her şeyden önemlisi de, bu tarih alanının uluslararası boyutlarının gelecekteki bütün çalışmalarda kabul edilmesi ve hatırda tutulmasıdır: bu alanda daha önce yapılmış çalışmaların sınırlılıklarının pek çoğu, büyük ölçüde tarihçilerin kendi ülkelerinden başka ülkelerdeki paralel çalışmalarla yakınlık kurmadaki isteksizlikleri ya da yetersizlikleri nedeniyle sürüp gitmiştir.

Çeviren: NECMİYE ALPAY

[1] B.Bennassar, *Recherches sur les Grandes Epidémies dans le Nord de l'Espagne à la Fin du XVIe siecle* (Kuzey İspanya'daki XVI. yy. Sonu Büyük Salgın Hastalıkları Üzerine Araştırmalar) (Paris, 1969); P.Ziegler, *The Black Death* (Kara Ölüm) (Londra, 1969); J.F.D.Shrewsbury, *A History of Bubonic Plague in the British Isles* (İngiliz Adaları'nda Hıyarcıklı Vebanın Tarihi) (Carnbridge, 1970); M.F. & T.H.Hollingsworth, "Plague mortality rates by age and sex in the parish of St. Botolph's without Bishopsgate, London, 1603" (Bishopsgate dışında, Londra St. Botolph bölgesinde yaşa ve cinse göre vebadan ölüm oranları, 1603), *Population Studies*, (Nüfus Etüdleri) 25 (1971); C.Morris, "Plague in Britain", (İngiltere'de Veba) *Historical Journal*, (Tarih Dergisi), 14 (1971); I.Sutherland, "When was the Great Plague? Mortality in London, 1563 to 1665" (Büyük Veba Ne Zamandı? Londra'da ölüm oranları, 1563-1665), D.V.Glass & R.Revelle(der.), *Population and Social Change* (Nüfus ve Toplumsal Değişim) (Londra, 1972); J.Hatcher, *Plague, Population and the Engilish Economy, 1348-1530* (Veba, Nüfus ve İngiliz Ekonomisi, 1348-1530) (Londra, 1977); T.C. Smout, "Part 3, The Seventeenth Century" (Bölüm 3, Onyedinci Yüzyıl), M.W.Flınn(der.), *Scottish Population History from the Seventeenth Century to the 1930s* (Onyedinci Yüzyıldan 1930'lara İskoç Nüfus Tarih) (Cambridge, 1977); *The Plague Reconsidered* (Yeniden Ele Alınan Veba (Local Population Studies [Yerel Nüfus Etüdleri]

[2] *Le Concours Medical* (1963) ve *Deadalus* (1968) dergilerinde.

[3] J.N.Biraben, *Les Hommes et la Peste* (İnsanlar ve Veba) (Paris ve Lahey, 2 cilt, 1975 ve 1976).

[17] En yetkin savunuluşu: Macfarlene Burnet, *Natural History of Ineotious Disease* (Bulaşıcı Hastalıkların Doğal Tarihi) (Cambridge, 3'üncü baskı, 1962, s.436-7).

[18] Bu sav Morris tarafından desteklenmiş (agy, 212-2) ve yakın zamanlarda da A.B. Appleby tarafından inandırıcı bir biçimde yeniden ileri sürülmüştür: "Famine, moortality and epidemici disease: a comment" (Kıtlık, ölüm oranı ve salgın hastalık: bir yorum) Economic History Review, 2. dizi 30 (1977), 509.

[19] R.Reinhard & A.Armengaud, *Histoire Générale de la Population Mondiale* (Dünya Nüfusunun Genel Tarihi) (1968 baskısı, Paris), s.199.

[24] C.F.Mullet, "A century of English quarantine, 1709-1825" (İngiliz karantinasının yüzyılı 1709-1825), *Bulletin of the History of Medicine* (Tıp Tarihi Bülteni), 23, (1949), 528.31

[25] İzleyen açıklamalar, E.Lesky, "Die österreichische Pestfront an der k.k. Militärgrenze" (Askerî sınırlarda Avusturya veba cephesi), Saeculum, 8 (1957), s.83-102'ye dayanmaktadır. G.E.Rothenburg'un daha yakın tarihli anlatısı ("The Austrian sanitary cordon and the control of the bubonic plague: 1710-1871" (Avusturya sağlık şeridi ve hıyarcıklı vebanın denetim altına alınması 1710-1871), *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences*, 28 (1923), çok kısadır ve Lesky'nin yazısına pek fazla bir şey katmamaktadır.

[26] A.W.Kinglake, *Eothen* (Londra baskısı, 1963), s.15. Dikkatimi bu alıntıya çeken meslekdaşım Dr. M.R.M.Palairet'ye teşekkür etmek isterim.

[27] M.Mattmüller, Einführung in die Bevölkerungsgeschichte an Hand von Problemen aus dem Schweizerischen 18 jahrhundert (teksir, Basle, 1973), s.138.

İstanbul'da Fuhuş ve Zührevî Hastalıklar 1914-1933

ZAFER TOPRAK

Eski fuhuş çöktü. Fakat, güya çirkefe atılmış bir taş gibi bütün pislikleri etrafa serpildi.

Eskiden birkaç mahalleye sıkışıp kalmış olan içtimaî rezillik yılan gibi kovuktan kovuğa sokularak evden eve tünel açtı; yeni fuhuş başladı.

Yeni rezalet yerleri açıldı, çoğaldı. Muhtelif semtlere saldırarak dallı budaklı bir şekil aldı. Bilhassa İslâm içtimaî terbiyesini yaraladı. Ondan sonra türlü şenaatlerile ne mal olduğu anlaşıldı.

Umumî Harp, onu seferber haline koydu. Bu büyük hercümerç esnasında idi ki aile rabıtaları, hürmetleri, tekayyütleri gevşedi. Zaruret, sefalet, açlık, kimsesizlik dertleri şiddet peyda ettikçe bu dert dört tarafa saldırdı. Birkaç sene içinde böyle bir "görenek" olup kaldı...

Ahmet Rasim (1924)

Fuhuş, içki ve kumar bir ülkede toplumsal çöküntünün temel göstergeleri olarak bilinir. Türk roman ve öyküsünde bu üç unsurun en etkin bir biçimde işlendiği dönem Harb-ı Umumî ve Mütareke'dir. Refik Halit'ten Peyami Safa'ya geniş bir yazar yelpazesinin bu konulara eğilmesi rastlantı değildir. Osmanlı toplumu Harb-ı Umumî ile birlikte çöküntüye uğrar. Tüm değer normları savaşla birlikte alt üst olur. Cumhuriyet Türkiyesi Osmanlı'ya siyasal çözüm getirirken toplumsal bunalımın üstesinden gelecek yeni değerler arayışı içersindedir.

Harb-ı Umumî İstanbul'u servet ve sefaleti birlikte yaşar. Savaş enflasyonunun neden olduğu spekülatif girişimler geleneksel Osmanlı gelir bölüşümünü çarpıtır. Kısa sürede "yeni zengin" bir katmanın doğmasına neden olur. Halk dilinde "harp tüccarı", "spekülasyon erbabı", "331, 332, 333 zengini", ya da "muhtekir" diye bilinen savaş zenginleri İstanbul'un yaşamına yepyeni bir boyut getirirler. İstanbul'un geniş bir kesiti yoksullaşırken, eğlence düşkünlüğü, alkol, kumar, kadın ticareti, hatta kokain giderek yaygınlaşır. Bundan böyle İstanbul servet ve sefaletin kaynaştığı bir kenttir.

Mütareke döneminde İstanbul'un işgali bu çarpıklığı daha da belirginleştirir. İşgal kuvvetlerince harcanan para sefahat hayatını besler. Kent her geçen gün yozlaşır. Yakup Kadri'nin *Sodom ve Gomore*'si böyle bir kentten esinlenir.

Mütareke İstanbul'u etnik çeşni açısından son derece zengindir. Tüm kozmopolitliğiyle İstanbul, işgal kuvvetleri yanısıra, ikiyüz bine yakın göçmen Rus'u misafir eder. Ekim Devrimi ertesi kapağı İstanbul'a atan beyaz Ruslar kentin gece hayatına renk katarlar. Her türlü "varyete" Rus kızlarındadır. Wrangel ordusu kalıntıları İstanbul'a "pavyon"u, "gece kulübü"nü getirirler. Tombalacı Rus kızları kahvehane, kahvehane dolaşarak Osmanlı erkeklerine şans dağıtırlar.

İstanbul'da fuhuş böyle bir ortamda yeşerir. Resmî zabıta kayıtlarına göre, Mütareke yıllarında İstanbul'da "vesikalı" 2125 fahişe çalışır. Yine aynı kayıtlara göre "vesikasız" çalışan 979 hayat kadını vardır. Bunların dışında bu mesleği zaman zaman icra eden binin üzerinde kadın polis müdüriyetince bilinir. Toparlarsak, geçimini fuhuş ile idame ettiren 4500-5000 dolayında kadın vardır.

Vesikalılar arasında Müslüman kadınlar başta gelir. Dersaadet Polis Mektebi Müdürü Mustafa Galib Bey'in resmî kayıtlardan aktardığı bilgilere göre, mezhebi ve tabiyeti "müslim" olan 774 fahişe vardır. Gayr-ı müslim Osmanlı kadınları arasında 691 Rum, 194 Ermeni ve 124 Musevi vesikayla çalışır.

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nde yabancılar fuhuş dahil her türlü mesleği icra edebilirler. Fahişeler kapitülasyonların gözetimi altındadırlar. Bu nedenle Osmanlı umumhanelerinde yabancı "sermaye" bulunması doğaldır. Ya-

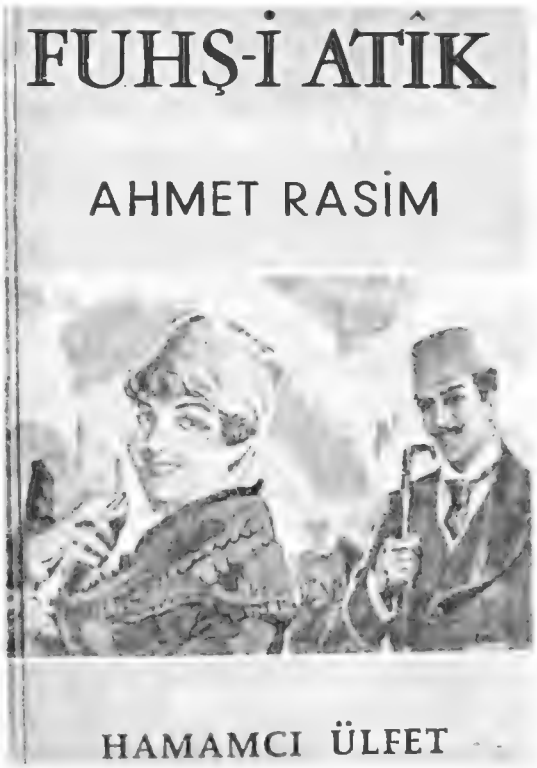

Ahmet Rasım, *Fuhş-i Atîk (Eski Fuhuş Hayatı)*, İstanbul: İskit Yayını, 1958, s.202, 207 (İlk baskısı 1340 (1924)'te yayınlanmıştır.)

İstibdat anısı: Fuhş-i Atîk

Aksaray cidden bir muhitti. Evvelemirde: Şekerci sokağındaki "Kaymak", "Hürmüz" gibi fuhuşhanelerle bunlardan az çok müstakil geçinen koltuklar, Çapa çeşmesi bükûntüleri arasındaki "Acem", "Bahri" ve tevabi hemen hemen muntazam bir teşkilâtı andırırdı. Bu yerlerde başta "Kaymak tabağı" lâkabiyle maruf, fevkalâde şişman bir kadın ile "Hürmüz", "Hâlet", "Fıtnat", "Kanbur Esma", "Bahri", "Kalfa Hanım" vesaire tertibata nezaret ederlerdi.

Bizde hükûmetin murakabesi altında olarak umumhane açılması tarihi zannederim ki yarım asrı ancak geçer. Gerçi Acem'in eskiden Çivizade adıyla mâruf birinden müntekil olduğunu işittimse de bununla emsalinin bir nevi hükûmet kontrolü altında bulunduğu zamanlarda Beyoğlu, Galata ve havalisi pek ziyade civcivliydi.

Payitahtta fuhşu aleniyete döken "Kemeraltı", "Kömürcü Sokağı", "Yüksek Kaldırım", "Kuledibi", "Kalyoncukulluğu", "Çiçekçi", "Yenişehir ovası" gitgide İstanbul dahilinde de Yenicami şırfıntısı takımını yüze çıkarmıştı.

Mezarlık orospusu tâbirinin eski delâleti de bizi şehrin sur haricinde, Üsküdar'ın tepelerinde Haydarpaşa'ya doğru sarkan serviliklerinde bir küçük kötü topluluğun vücudundan haberdar eder.

bancı vesikalı fahişeler arasında Rus kadınları önde gelir. Osmanlı Devleti, Çarlık Rusyası'ndan 171 fahişe tevarüs eder. Rus kadınlarını Yunan, Avusturyalı, Romen ve İtalyan kadınları izler. Bunların adedi sırasıyla 90, 23, 21, ve 12'dir. Saydıklarımızın dışında İstanbul umumhanelerinde 5 Fransız, 5 Sırp, 5 Bulgar, 3 Alman, 2 Polonyalı ya da Leh, 2 Arap, 1 Yugoslav, 1 Amerikan ve 1 İranlı fahişe çalışmaktadır.

Tahmin edilebileceği gibi, bu denli çeşnili bir piyasada zührevi hastalıkların zuhur etmesi kaçınılmazdır. Zabıta kayıtlarına göre sermaye olarak çalışan oniki, onüç yaşlarında kızların önemli bir kısmında "emraz-ı zühreviyye" ya da zührevi hastalık görülmüştür.

Türkiye'de zührevi hastalıklarla mücadele Harb-ı Umumî yıllarında başlar. 18 Ekim 1915 günlü Emraz-ı Zühreviyyenin Men'-i Sirayeti Hakkında Nizamname ile zührevi hastalıkların yayılmasını önlemek üzere özel bir teşkilat kurulur. Bu teşkilat İstanbul'da Polis Müdüriyet-i Umumiyyesi'ne, taşrada ise mahallî mülkî makamlara bağlanır. Ayrıca teşkilatın çalışma tarzı ve görevleri bir talimatname ile belirlenir.

Bu mevzuatla, Osmanlı tarihinde ilk kez fahişe ve fuhuş mahalleri hakkında ayrıntılı hükümlere yer verilir. Hayat kadınlarının sınıflandırması yapılır. Fuhuş yerlerinin işletme kurulları belirlenir.

Mevzuata göre, fahişe "menfaat mukabili veya itiyadî bir suretle kendisini başkalarının zevklerine hasretmeyi san'at ittihaz ederek müteaddid erkeklerle münasebette bulunan kadın"dır. Bu tür iki ya da daha fazla kadının gerek toplu olarak, gerekse ayrı ayrı odalarda teker teker oturdukları, ya da fuhuş yapmak için muvakkaten toplandıkları yerlere "umumhane" denir. Ayrıca pansiyon adı altında her odası kâr ve zararı kendilerine ait olmak üzere ayrı ayrı bir ya da birçok fahişeye kiraya verilen haneler de umumhane addedilir. Bunun dışında "buluşma mahalli" adı altında sahibi ya da kiracısı tarafından hayat kadınlarına fuhuş yapmak ve buluşmak için tahsis edilen yerler vardır. Bunlar bildiğimiz "randevous" evleridir.

İstanbul, Beyoğlu ve Üsküdar mıntıkalarında Polis Umum Müdürlüğü'nce, taşrada ise mahallî en yüksek zabıta memurluğunca ayrılan mahallerin dışında umumhane açmak yasaktır. Umumhane kapsamına alınan pansiyonlar namus sahibi ailelerin oturdukları hanelerin yanıbaşında ya da karşılarında açılamaz.

Halk ağzında "sürtük" denilen fahişeler umumhanelerin bulunduğu mıntıkaların haricinde oturamazlar. Hayat kadınları, umumhane, pansiyon ve buluşma mahalleri dışında yerlerde müşteri kabul edemezler. Bunların behemahal bir umumhane ya da pansiyonda kayıtlı olmaları ve bir hüviyet varakası almış olmaları gerekir.

Umumhane sahibi sermayenin ismi, şöhret, yaş, memleket ve uyruğunu, daha önce nerelerde bulunduğunu sapta-

Meşrutiyet Hikayesi: Namusla Açlık meselesi

Ayşe Sünbüle'nin validesi, hanenin gelini Dürriye hanım birgün ortadan kayboldu. Birkaç ay sonra onu otomobillerde, ipekler, samurlar içinde gördüler. Bir bulgurcuya metres olduğu söyleniyordu.

(Namuslu bir aile Cihan Harbi yıllarında sefalete düşer. Baba dilenmek zorunda kalır. En sonunda gelin kötü yola düşerek yüksek bir geçim düzeyine ulaşırlar.

Kayınpeder hastadır. Önüne konan kocaman tepsiye ve yiyecek dolu kaplara hayretle bakar.

Karısı ona seslenir:)

— Ağlama... Ağlama kimsede merhamet kalmadı. Üç dört saat dilendin, eline yetmiş para koydular. Bir tiyatro şanosu üstünde göbek atsaydın yedi yüz kuruş kazanırdın. Halkı eğlendirmeli, aldatmalı, ziyana, günaha sokmalı ki ceplerin dolsun. Efendi âhır zaman oldu.. Âhır zaman... Şimdi günah işlemeden kimsenin karnı doymuyor.. Gazetecisi, bakkalı, çakkalı, tüccarı, bulgurcusu hep öyle yapmadılar mı? Neler vaadettiler bak sonra bizi ne hale getirdiler.. Onlar alyon oldular biz dilenci... Herkes nesi para ederse onu satıyor.

Hüseyin Rahmi, *Namusla Açlık Mes'elesi*, Istanbul: Hilmi Kitabevi, 1945, s.5-6 12. (Ilk baskısı *Ikdam* Gazetesi 18 Mayıs 1920)

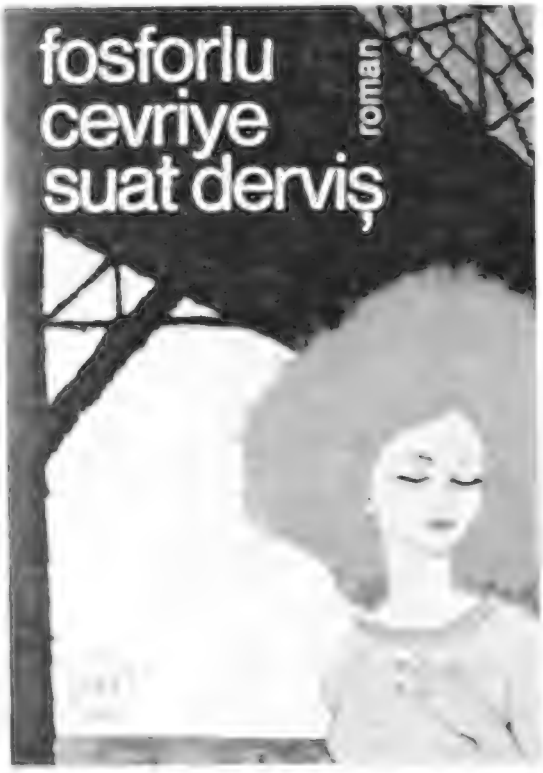

Cumhuriyet Romanı: Fosforlu Cevriye

Cevriye, hayatta kendisinin başka türlü olabileceğini, başka türlü telâkki edilebileceğini, bir erkeğin kendisiyle sırf en basit hayvanî zevkleri tatminin dışında bir münasebet kurabileceğini düşünmemişti.

Çocukluğundan beri dilenci çocuk, köprü altı çocuğu, sokak süprüntüsü, en âdi fahişe, sürtük telâkki edilmişti.

Şehvanî hırslarını tatmin etmek isteyen isimsiz, hattâ çehresiz insanlar kendisine yanaşır da birçok defa bu tanışmalar karanlık bir sokak köşesinde başlar, karanlık bir yangın yerinde biterdi. Yahut birtakım memurlar kendisine hakaret ederler, karakoldan karakola, zührevî hastalık muayenelerine, müdüriyetlere götürür dururlardı.

O, herkes için, seven ve sevmeyenler için, hattâ Barba için bile "Fosforlu Cevriye'." idi. Karakolda Fosforlu idi. Sokakta, meyhanede, yangın yerlerinde, Ahırkapı mağaralarında, Tekfur sarayı harabelerinde, Çeşmemeydanı'nda her yerde, her yerde "Fosforlu Cevriye" diye anılır ve öyle muamele görürdü..

Suat Derviş, *Fosforlu Cevriye*,
İstanbul: May Yayınları, 1968, s.117.

MÜTAREKE YILLARINDA İSTANBUL'DA UMUMHANE SERMAYEDARLARININ VE SERMAYELERİNİN MİLLİYETLERİ
(Sokak ve Semtlere Göre Dağılımı)

Umumhane Sahibi	Zürafa	Beyzade	Şerbethane	Karaoğlan	Badem	Şeftali	Oğlak	Bülbül	Abanos	Küçükyazıcı	Kilit	Lale	Fıçıcı	Karnavula	Zıbah	Küçük Zıbah	Paşabakkal	Ananik	Üsküdar	Kadıköy-Moda	Toplam
Rum	10	5	4	2	4	1	1	1	20	7	4	3	2	1	8	4	1	1		1	79
Musevi	5	8	13	3	1	11		1	2			1									45
Ermeni	2	1		2			1		8	7	2	2			7	1	1				35
Türk																			8	4	12
Zenci																			2		2
Mısırlı																				1	1
Macar		1																			1
Toplam	17	15	17	7	5	12	2	2	30	14	6	6	2	1	15	5	2	1	10	6	175

Fahişelerin Milliyeti	Zürafa	Beyzade	Şerbethane	Karaoğlan	Badem	Şeftali	Oğlak	Bülbül	Abanos	Küçükyazıcı	Kilit	Lale	Fıçıcı	Karnavula	Zıbah	Küçük Zıbah	Paşabakkal	Ananik	Üsküdar	Kadıköy-Moda	Toplam
Rum	63	30	34	12	22	12	8	6	78	27	17	16	6	3	34	11	6	1			366
Musevi	14	13	33	12	9	29		1	4	2	1	5				2					125
Ermeni	9	2	8	5	1	4			26	9	5	9			9	2	1				91
Türk																			43	21	64
Rus	2	5	17	9		9			1										43	21	64
Alman																					5
İtalyan						1						1									4
Romen	1	1		1		1															4
Bulgar	1										1										3
Fransız			1						1												2
Leh			1									1									1
Toplam	90	51	97	39	32	57	8	7	111	38	24	32	6	3	43	17	7	2	43	21	728

Clarence Richard Johnson, *Constantinople Today or The Pathfinder Survey of Constantinople: A Study in Oriental Social Life*, New York; The Macmillan Company, 1922, s.367.
(Clarence R. Johnson Mütareke yıllarında Robert College'de sosyoloji profesorüdür.)

yarak nizamnameye uygun bir beyanname doldurur. İki fotografla birlikte bu kimsenin umumhaneye alınmasından itibaren 24 saat içinde bağlı bulunduğu polis merkezine verir.

Evrak incelendikten sonra muayenehane ya da doktor tarafından gerekli muayene yapılır. Çalışacak kadına İstanbul'da Polis Müdürlüğü, taşrada mahalli en yüksek polis amirliği tarafından isim, şöhret ve fotograflı birer hüviyet varakası verilir.

Hüviyet varakası sermayenin icra-i san'at ettiği odada göze çarpacak bir yere asılır. Sermaye sokakta hüviyet varakasını yanında bulunduracaktır.

Fahişeler sokak ve caddelerde müşteri aramak üzere dolaşamaz ve yollarda durarak bekleyemezler. Fahişelerin sokakta ve umumi yerlerde halkı rahatsız edecek derecede tecavüz ve sarkıntılıkta bulunmaları ve fuhuş yapmak maksadiyle müşteri davet etmeleri yasaktır.

Sermayelerin yaş haddi 18'dir. Velisinin rızası olsa dahi 18 yaşını bitirmeyenler umumhane ve buluşma yerlerine sermaye olarak kabul edilemezler. 20 yaşından aşağı olanlar velisi tarafından istenildiği zaman derhal ailesine teslim edilirler. Buna aykırı hareket eden umumhane, pansiyon ve buluşma yerleri iki yıl kapatılır.

Zührevi hastalıklara tutularak tedavi altına alınmış olan kadınların tamamen iyileştiklerine dair hüviyet varaka-

larına kayıt düşülmedikçe umumhane, pansiyon ve buluşma yerlerine alınmaları yasaktır.

Sermaye evine dönmek ya da diğer bir umumhaneye geçmek veya diğer bir mahalle gitmek hususunda serbesttir. Umumhanede kalmasını temin için sermayenin borca sokulması ya da diğer umumhanecilere satılması yasaktır.

Hanesini terk ya da başka tarafa nakletmek isteyen sermaye önce polise başvurarak "nakl-i mahal vesikası" alır ve ondan sonra umumhaneden ayrılır. Haber vermeksizin kaybolan sermayeyi umumhane sahibi 24 saat içinde polise bildirir.

Umumhane ya da buluşma yerlerinde her türlü kumar oynatılması ve esrar içilmesi yasaktır. Ancak, umumhaneciler ve buluşma yeri sahipleri müşterilerine içki verebilirler. Bunun için içki ruhsatı almaları gerekir.

Umumhane ve pansiyonlarda çalgı çalınabilir. Fakat, halkın huzur ve rahatı kaçırılacak şekilde gürültü ve şamata olursa ya da gece yarısından sonra çalınan çalgı dışardan işitilirse çalgı polisce menedilebilir.

Umumhane ve buluşma yerinin bir tek kapısı olacaktır. Birinci ve ikinci sınıf umumhanelerde, pansiyonlarda ve buluşma yerlerinde müşterilerin kolayca kullanabilecekleri bir telefon bulundurulması zorunludur.

Görünüşünden 18 yaşından aşağı olduğu anlaşılan çocukların ve resmî elbiseli okul öğrencilerinin umumhanelere ve buluşma yerlerine alınması yasaktır.

Umumhaneciler ve sermayeler kapı ve birinci kat pencerelerinde oturamaz ve müşteri çekmek için gelip geçene laf atamazlar. Umumhanelerin birinci kat odalarının sokağa bakan pencerelerinin alt tarafına sabit pancur konacaktır.

Mevzuat gereği, umumhaneler dört sınıfa, pansiyon diye bilinenler ise iki sınıfa ayrılır. Umumhane ve pansiyon sahipleri ruhsat almak için başvurduklarında hangi sınıfa dahil olacaklarını dilekçelerinde bildirirler. Buluşma mahallerinin dereceleri yoktur.

Umumhaneler için kasaba, muhit ve sınıflarına göre mıntıkalar saptanır. İstanbul'da 3. ve 4. sınıflar için ayrı ayrı, 1. ve 2. sınıflar için aynı mıntıkada ayrılacak sokaklarda umumhane açılabilir.

Pansiyonların sınıflara ayrımında binanın içinde bulunan eşyalar ve banyo odaları muayene edilir. Bu arada evsahibinin durumu ve hüviyeti göz önünde bulundurulur.

Pansiyonlar ve birinci sınıf umumhanelerde istirahat için bir salon, iyi bir muayenehane odası birkaç tane banyo bulunması gerekir. İkinci sınıf umumhanelerde sermayelerin hanede muayene edilmeleri halinde bir muayenehane ve en az bir banyo olacaktır.

Fuhuşu san'at ittihaz eden bütün kadınlar düzenli olarak belirli aralıklarla muayeneden geçerler. Tek bir erkekle ilişki kurarak "metres"lik eden kadınların kaydıyla yetinilir. Metres eğer birden fazla şahısla temas ederse fahişeler hakkındaki hükümlere tabi tutulur.

Bulaşıcı hastalıkların sirayetinin önlenmesi için alınan önlemlere, hastahane ve muayenehane masraflarına yardım olmak üzere fuhuşhanelerden derecelerine göre aylık ücret alınır. Buluşma mahalli sahip ya da kiracıları da ayda onar lira ücret vermekle yükümlüdürler. Keza fahişeler de her ay birer lira öderler.

Umumhaneler, pansiyonlar, buluşma yerleri ve fahişelerin sıhhî ve idarî işleri ile ilgilenmek üzere İstanbul Polis Umum Müdürlüğü'nde bir ahlâk zabıtası şubesi kurulur. Ayrıca Sıhhiye Heyeti oluşturulur.

Fuhuşhanelerin tahkiki ve gizli fuhuş yapılan yerlerin meydana çıkarılması için sivil memurlar kullanılır. Sivil memurlar gizli fuhuşu önlemekle yükümlüdürler. Genç kızları, çocuklar ve namuslu kadınları iğfal ile fuhuşa teşvik edenler hakkında tahkikat yaparlar. Gizli fuhuş mahallerini, kimlerin teşebbüs ya da yardımlarıyla gizli fuhuş yapıldığını bildirirler. Umumhane, pansiyon ve buluşma yerlerinde kayıtsız fahişeye rastlarlarsa gerekli mercilere uyarıda bulunurlar.

Mevzuata göre, İstanbul'da Polis Umum Müdürü'nün reisliği altında idarî kısım müdürü, başhekim ve muayene doktorundan oluşan bir komisyon kurulacaktır. Taşrada bu komisyon en yüksek zabıta ve sıhhiye memurlarından ve muayene doktorundan, muayene doktoru olmayan yerlerde belediye doktorundan oluşacaktır.

Sıhhiye Heyeti, muayenehane, umumhane ve pansiyonlarla, fahişelik eden kadınları nezareti ve teftişi altında bulunduracaktır. Bulaşıcı hastalıklara yakalananları muayeneye yollayacak, nedenlerini araştıracaktır.

Cihan Harbi yıllarında İstanbul'da altı muayenehane açılır. Her muayenehanenin mıntıkası belirlenir. Mıntıkada bulunan hanelerle fahişelerin isimlerini taşıyan bir defter hazırlanır.

Mevzuat, zührevi hastalıkların tedavisi için İstanbul'da Şehremaneti'nce, taşrada ise belediye dairelerince hastahane açılmasını öngörür. Gerekli görüldüğünde bazı mevcut hastahanelerden bir ya da birkaç koğuş zührevi hasta-

Mütareke Yıllarında
ZABITA KAYITLARINA GÖRE VESİKALI FAHİŞELERİN MEZHEBİ VE TABİYETİ

Osmanlı			
Müslim	774	Fransız	5
Rum	691	Sırp	5
Ermeni	194	Bulgar	5
Musevi	124	Alman	3
Rus	171	Leh	2
Yunan	90	Arap	2
Avusturyalı	23	Yugoslav	1
Romen	23	Amerikan	1
İtalyan	12	İranlı	1

Toplam: 2125

(Ve fahişe oldukları suret-i resmiyyede zannolunan 979'da vesikasız kadın vardır. Bunların haricinde mahiyet-i ahlâkıyyesi esbâb-ı muhtelife ile tagayyür etmiş kadınların adedı binlere baliğ olur.)

Mustafa Galib, *Fahişeler Hayatı ve Redaet-i Ahlâkıye*, Mahmud Bey Matbaası, 1338, s.73-74.

Sokak ve Çayır Kızları (1925)

SAFAEDDİN RIZA

Bu kitabı niçin yazdık? Harsî ve millî inkılâblarımızla adım adım içtimaî ve asri inkılâblarımız arasında kadınlık inkılâbı maalesef hazmedilememiş; layikiyle anlaşılamamıştır. Biz kadınlıkta inkılâbı şeklî ve bedenî değil ilmî ve ruhî olarak görmek isterdik.

Maalesef kadınlarımız ve kızlarımız inkılâbı, asrîliği; tırnak parlatmak, dudak boyamak, dans etmek suretinde temsil eylemişlerdir.

Bir Fransız arkadaşımız:

— Belki bütün kadınlarınız namuslu ve ağırbaşlıdırlar. Fakat maalesef namuslu kadınlar gibi giyinmiyorlar" dedi.

Bir ecnebînin kadınlarımız hakkındaki bu telakkisi göğsümüzü kabartacak bir şekl-i intiba' değildir. Kadınlarımızın sapmış oldukları yol çok korkunç, çok derindir.

Biz bu kitabı: bu kitapta yaşayan tiplerin feci akıbetlerini, onları bu korkunç ve derin yolun iğrenç maceralarından uzaklaştırmak endişesiyle yazdık. Bu kitaptaki satırların birkaç maceraperest sergüzeştçû sokak ve çayır kızları hakkında bir fikir verebilirse bahtiyarız.

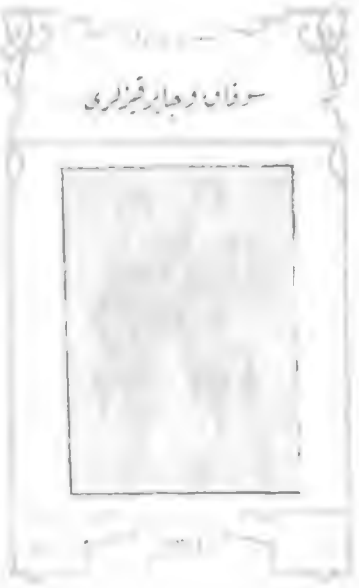

Safaeddin Rıza, *Sokak ve Çayır Kızları*, İstanbul: Suhulet Matbaası, 1341, s.2.

lıklara ayrılacaktır. Tedavi altına alınan hastalardan yatacakları hastahanenin sınıfına göre günde 10-20 kuruş tedavi ücreti alınacaktır.

Bulaşıcı hastalıklardan dolayı hastahaneye kaldırılan kadınların hastahanelere kabulü zorunludur. Hasta tamamen iyileşmeden ve sirayet tehlikesi geçmeden her ne sebeple olursa olsun taburcu edilemez. Tedavi gören kadınların hüviyet cüzdanlarına hastahane doktoru tarafından iyileştiğine dair kayıt düşülür.

Fahişeler, umumhane ve pansiyonların ayrıldıkları sınıflara göre 3, 4 ya da 5 günde bir kez muayeneye tabi tutulurlar. Muayeneden önce ya da muayene sırasında kızlara terbiye dairesinde ve iyilikle muamele edilmesi talimatname gereğidir.

Umumhane ve pansiyon sahip ve kiracıları, zührevi hastalıklara tutulmuş olan kadınları müşteriye çıkardıkları taktirde Ceza Kanunu gereğince takibata uğrarlar. Dava sona erinceye kadar umumhane ya da pansiyon kapatılır.

Özel bir hastahanede ya da evde oturup tedavilerini isteyen fahişelere izin verilebilir. Ancak bunlar, yetkili doktordan muayene sonucu tedavi olduklarına dair ruhsat almadıkça tekrar fahişeliğe dönemezler. Aksi taktirde zorla hastahaneye gönderilirler. Aykırı hareket eden yabancı uyruklu ise hudut dışı edilirler. Öte yandan özel hastahanede tedavi olanları, umumhane ya da pansiyon sahibi gerekli merci'e bildirir.

Sıhhiye memurları, hanelerde bulunan kadınlarla hane sahibinden ve umumhane dışında oturup da muayeneye tabi kadınlardan "vizite" adı altında ücret ya da hediye alamaz. Umumhane ya da pansiyonda hasta olanları tedavi edemez.

Muayeneye gelmedikleri anlaşılanlar cebren muayenehaneye getirilirler. Muayene olan kızların defterine "zührevi hastalığı yoktur; tam sıhhatlidir" ibaresi konur.

Harb-ı Umumî ve Mütareke yıllarında İstanbul'da belli başlı üç umumhane mıntıkası vardır: Beyoğlu'nda, Abanos ve Zibah mıntıkaları ve Galata mıntıkası. Abanos mıntıkası Abanos, Kasıcı, Lale, Fıçıcı ve Karnavula sokaklarını; Zibah mıntıkası Zibah, Küçük

Bir Mahalle Baskını: *Gece vakti basılan âşıklar, pencereden uzanmışlar. Mahalle insanı, bekçi ve bütün mahalle ileri gelenleri...*

Zibah, Paşabakkal ve Ananik sokaklarını kapsar. Galata mıntıkası ise Zürafa, Beyzade, Şerbethane, Karaoğlan, Badem, Şeftali, Oğlak ve Bülbül sokaklarından oluşur. Abanos mıntıkası Zibah'a oranla üç kat daha geniştir. Galata ise her ikisinin toplamından daha büyüktür.

Anadolu yakasında da iki mıntıka bulunur. Üsküdar'da Bülbüldere'de ufak bir mıntıka vardır. Kadıköy'de de altı hanelik bir mıntıka oluşmuştur. Bunların dördü Rızapaşa, diğer ikisi Yeldeğirmeni ve Orta (Moda) sokaktadır.

Bunların dışında Kasımpaşa'da düşük gelirli Müslümanların gittikleri evler; Şişli'de ise yüksek gelirlilerin devam ettiği "buluşma mahalleri" vardır.

Beyoğlu'nda, 17 pansiyon kayıtlarda umumhane olarak geçer. Bunların çoğunun sahibi Rum'dur. Ermeniler ve İtalyanlar da pansiyon işletirler. Buraları "rendezvous" evi gibi çalışır. Kızların çoğu san'atlarını icra etmek üzere belirli saatlerde buralara uğrarlar.

İstanbul'un değişik semtlerinde gizli fuhuş için müşteri kabul eden yirmi, yirmibeş otel bulunur. Ve nihayet bu kentte 231 konsümatrisin çalıştığı 58 bar vardır. bunların 23'ü Beyoğlu'nda,

Konyalı Ataullah Efendi ile Rus fahişesi Olga'nın maceraları... Server Bedii (Peyami Safa), Yürü Yavrum, Yürü!, *İstanbul, Orhaniye Matbaası, 1342-1340.*

Türkçü Selahaddin Asım'a göre

İstanbul'un Çayırları

(...) Bütün çayırlar- Kuşdili, Yoğurtçu, Haydarpaşa, Çırpıcı, Beykoz, Küçüksu Deresi, Kağıthane çayırları ilah.. baştan başa birer vâsi "dişiler otlağı"dır. Onları maddeten ve manen tavsif edecek bundan başka hiçbir tabir ve ıstılah bulunamaz. Çünkü bunların ekserisinde ne tabii bir bedaet, ne de sun'i bir letafet vardır. Aynı zamanda yine ekserisinde ve hususiyle bunların hepsinin özü ve hulasası, kraliçesi olan Kuşdili'nde ve ona mücavir çayırlarda jeolojik mevkileri icabı olarak boğucu bir havasızlıktan, kavurucu bir sıcaktan başka bir şey olmadığı için günün ortasında orada pineklemek dişiler otlağında karı avlamaktan, şehvet çiçekleri toplamaktan maada bir hevese atfedilemez.

Binaenaleyh, içtimaî hayatta kadın görmek, fikrî ve medenî olarak kadınla çalışmak kâbil olmadığı için oraya mutekabilen dişi bulmak, erkek hayvana kavuşmak ihtiyacından başka bir hisle gidilmez. Bu sebeple oraları birer marazî mesiredir.

(...)

Çayırlarda genç kızlar, genç kadınlar, yaşlı anneler, ihtiyar nineler tabii bir tasnif ile mütemadiyyen bir "resm-i geçid" icra ederler: Evvela birkaç aşığa filir yapan (flört yapan), ötekine berikine kıpırdayan, eskimiş dostlara yılışan, namzet sevgililerin bir işarete müheyya veya küçük bir kağıt bırakacak gibi duran ellerine daima bakan, güneşten ziyade muhabbetin sayesini yapan şemsiyelerin altında bazen mendillerle, bazen de bizzat otlarla iltifat ve mefkuniyet "ışmar"ları (işaretleri) gönderen genç kızlar ve genç kadınlar; sonra, bazen bunlara refakat ederek, gülüp teşvik eyliyerek, bazen de hoşlanarak kendi tatlı ve geçmiş günlerini, hatıralarını yad ile mütelezziz olmağa çalışan ve onların arasında "belki ben de sıra iltifatına nail olabilirim" ümid ve tesellisiyle o gençlerin hareketlerine iştirak eden, mütemadi kırıtıp sırıtmalarla "piyasa" eden, daha doğrusu piyasaya çıkan henüz pek geçkin olmamış çirkince kadınlar; daha sonra, ekseriya bunların nev'inden olup arasıra piyasada görünmek üzere her akşam kendi kızlarını susleyip kukla ederek oralara koşmak için bu hareketlerini vicdanlarına karşı "kızlarını veya hemşirelerini beğendirip koca bulmak" suretinde tevil ile kendilerini müteselli kılan gençce anneler, büyük ablalar: -ki bu halde çayırlar aynı zamanda eski zamanın mesela Babil ve Asurî ve Keldanîlerinin izdivaç şehirleri halini de hiç olmazsa yalancıktan almış olurlar- ...

Selahaddin Asım, *Türk Kadınlığı'nın Teraddisi yahut Karılaşmak*,, İstanbul, Türk Yurdu Kitabhanesi, t.y. s.211-214.

Şişli Zührevî Hastalıklar Hastahanesi'ne Yatan ve Taburcu Edilen Kadınlar

Hastahaneye Yatan

	Gayr-ı Müslim			Müslüman			
	Gonore (Belsoğukluğu)	Frengi	Frengi Çıbanı	Gonore (Belsoğukluğu)	Frengi	Frengi Çıbanı	Toplam
1917	543	553		674	742		2512
1918	477	689		681	994		2841
1919	712	618	167	1092	534	255	3378
1920	849	485	13	1259	507	19	3132
Toplam (4 yıl)	2581	2345	180	3706	2777	274	11.863

Hastahaneden Taburcu Edilen

	Gayr-ı Müslim			Müslüman			
	Gonore (Belsoğukluğu)	Frengi	Frengi Çıbanı	Gonore (Belsoğukluğu)	Frengi	Frengi Çıbanı	Toplam
1917	494	497		637	692		2320
1918	463	606		6291	846		2544
1919	749	611	132	1203	481	211	3387
1920	719	528	13	1217	318	29	2824
Toplam (4 yıl)	2425	2242	145	3686	2537	240	11.275

Clarence R. Johnson, age, s.366.

24'ü Galata'da, 11'i Tophane'dedir.

Kadıköy ve Moda'da bazı lokantalar da fuhuş için aracı işlevi görür. Buralarda, Kadıköy muayenehanesine fahişe olarak kayıtlı göçmen Rus kızları çalışır. Bu kızlar da her ay muayeneye tâbi tutulurlar.

Galata ve Beyoğlu'ndaki umumhaneler Hıristiyan ve Musevilere, Üsküdar ve Kadıköy'dekiler Müslümanlara aittir.

Şişli'deki "buluşma mahalleri" ya da "rendezvous" evleri bir yana bırakılırsa en gözde haneler Abanos sokaktadır. Zibah mıntıkasında olanlar ise son derece kötü koşullardadır. Galata'da en iyi evler Şerbethane sokaktadır. Ancak, Galata'nın hanelerinin büyük çoğunluğu pislik yuvasıdır. Bu nedenle, İngiliz, Fransız ve Italyan Işgal Kuvvetleri komutanlıkları bu mıntıkaları askerleri için yasak bölge ilan etmişlerdir.

Galata'da Müslüman kadın çalışmaz. Beyoğlu'nda büyük çoğunluk Hıristiyan ve Musevi olmasına karşın bazı Müslüman hanelere de rastlanır. Anadolu yakasındaki evlerde ise gayr-ı müslime pek rastlanmaz. Bu evlerin Beyoğlu ve Galata'dakilere oranla daha temiz oldukları söylenir. Kadıköy ve Moda'dakiler Üsküdar'dakilere oranla daha düzenli, tertiplidirler.

İşgal yıllarında Sıhhiye Heyeti'nin verilerine göre İstanbul'da vesikalı 2171 fahişe icra-i san'at eder. Bunların 1367'si Hıristiyan ve Musevî, 804'ü Müslümandır. Beyoğlu'nda 770, Galata'da 643, İstanbul'un Eminönü cihetinde 135, Kadıköy ve Üsküdar'da 177 vesikalı fahişe vardır. Ayrıca İstanbul'da mıntıkası belirsiz 446 vesikalı fahişe bulunmaktadır.

Sıhhiye Heyeti'ne göre İstanbul'da fahişe sayısı her geçen gün artmaktadır. Galata'da çalışanların çoğunluğu Rum'dur. Bunların bir kısmı Yunan pasaportu taşırlar. Rumların ardından sayı olarak Ruslar gelir. Ancak, Rus fahişelerin sayısı büyük bir olasılıkla resmi kayıtların üzerindedir. Galata'da ayrıca, Avusturyalı, Romen, İtalyan, İspanyol, Bulgar, Sırp, Amerikan, Fransız Alman ve "zenci" fahişeler vardır.

Umumhanelerde çalışan fahişeler genellikle 19 ilâ 22 yaşları arasındadırlar. 25 yaşın üzerinde fahişe enderdir. Ancak, Üsküdar'da çalışan 36 yaşında bir fahişeye rastlanmıştır. Beyoğlu'ndaki barlarda 13 yaşından itibaren fuhuşa sürüklenmiş vesikasız kızların çalıştırıldığı sık sık görülür. Nitekim Şişli Emraz-ı Zühreviyye Hastahanesi'nde tedavi gören 14 yaşında kızlar vardır. İşgal yıllarında umumhanelerin denetimini bilfiil işgal askerî polisi üstlenmiştir. Gece 22'de tüm hanelerin kapanması gerekir. Bu sıkı denetimden birçok umumhane sahibi şikayetçidir. İşlerin tam açıldığı sırada dükkan kapatmak zorunda kaldıklarından yakınırlar.

İşgal yıllarında Abanos sokaktaki bazı evlerin uyuşturucu pazarladıkları duyulmuştur. Kokain müşterileri genellikle Amerikalı denizcilerdir.

Beyoğlu barlarının müdavimleri işgal kuvvetleri askerleridir. Tophane barlarının müşterileri ise Amerikalı ve İngiliz asker ve denizcileridir.

Bar, kafe, ya da lokantalarda çalışan hayat kadınlarının genellikle cıvarda bir özel odaları bulunur. Müşteriyi oraya götürürler. Galata'daki bar kadınları ise çoğu kez yakındaki umumhanelerden gelirler. Müşterilerini de umumhanelere çekerler.

Mütareke yıllarında bar, kafe ve lokantalar birçok yoksul kız için fuhuşa başlangıç noktasıdır. Umumhaneye düştükten sonra da şarkıcı ya da göbek dansçısı olarak bar ya da pavyonlarda çalışırlar. Müşterilerini de buralardan kaldırırlar.

İşgal yıllarında umumhane vizite ücretleri 15 kuruştan başlar 5 liraya kadar yükselir. 15 kuruşluklar Galata'daki en paçoz yerlerdir. 5 liralık ise Beyoğlu'nda "Yankee House" diye bilinen evdir. "Randezvous" evi diye bilinen buluşma mahallerinde vizitenin daha da yükseldiği görülür. Şişli'de zengin Müslümanların uğrak yeri olan bir buluşma mahallinde vizite ücreti bir aralık 10 liraya kadar çıkar.

Emraz-ı Zühreviyye mevzuatıyla kurulan Sıhhiye Heyeti'nin merkezi Beyoğlu'ndadır. Beyoğlu, Zibah, Galata, İstanbul ve Kadıköy'de birer muayenehane açılmıştır. Galata'dakinde günde yüz, yüzelli fahişenin muayene edildiği görülür. Ayrıca, Galata, İstanbul, Kadıköy, Beşiktaş, Üsküdar ve Yeniköy'de birer bakım merkezi vardır.

Cihan Harbi öncesi zührevi hastalıklar için Haseki Hastahanesi'nde 40 yatak ayrılmıştır. Emraz-ı Zühreviyye Nizamnamesi ertesi Enver Paşa Yüksekkaldırım'da, Alageyik sokağı kavşağında bir Emraz-ı Zühreviyye Hastahanesi açmıştır. Hastahane fuhuşla iç içedir. Etrafı çepçevre umumhanedir. Hastahane karşısındaki ünlü yüksek kahvehanenin gedikli müşterileri Galata, Yüksekkaldırım, Kuledibi külhanı, kabadayıları ve tulumbacılarıdır. Bu bıçkın takımı umumhane olan çevre evlerle Alageyik sokağı umumhanelerindeki sermayelerin belalılarıdır. Sabahtan akşama kadar kahvehanede oturup evleri dikiz eder, dostunun aldığı müşterilerin çetelesini tutarak, külhanî argosuyla "markacılık" yaparlar. Gece olunca ona göre dostundan paylarını isterler.

Galata hastahanesi bu ortamda uzun süre dayanamaz. 1917'de Şişli'deki Bulgar Erkek mektebi toplam 600 yataklı dört koğuştan oluşan bir Zührevî Hastalıklar Hastahanesi'ne dönüştürülür.

Gonore (belsoğukluğu), frengi, frengi çıbanı gibi zührevî vak'alar 14 günde 4 aya kadar hastahaneye yatırılırlar. Frengide dış belirtiler tedavi edildikten sonra hasta taburcu edilir. Ancak, her hafta Sıhhiye Heyeti muayenehanelerine kontrola gelmeleri ve bakım merkezlerinde tedavilerini sürdürmeleri istenir.

Ahmet Rasim, Cihan Harbi ve İşgal dönemi İstanbul fuhuşunu fuhş-u cedid, yani yeni fuhuş diye niteler. Fuhş-i cedid, fuhş-i atîki, eski fuhuşu izlemiştir. "Tam hususî", "yarı hususî", "kapatma-mantenot", "sermaye", "sokak", ve "mezarlık" Ahmet Rasim'in eski fuhuş için bulduğu türlerdir. *Fuhş-i Atîk* adlı anı kitabında Meşrutiyet öncesi Osmanlı toplumsal yaşamından ilginç kesitler sunan yazar, fuhuşun yayılmasını ve fuhş-i cedidin ortaya çıkışını Cihan Harbi'ne bağlar. Bu büyük hercümerç sırasında aile erkeği cepheye sevkedilir. Sefalet, yoksulluk, açlık, kimsesizlik aile normlarını zorlar. Geçim derdi, Osmanlı kadınını sokağa iter. Fuhuş aile yuvasına girer.

Kadın sorununa eğilen Selahaddin Asım ailenin kurtuluşunu fuhuşun devlet denetimi altında umumhanelerde sınırlanmasında görür. "İslâm ve Türk kadınları için ayrı ve resmî umumhaneler açmak zaruridir" der. "Çünkü, böyle yapılırsa ailelerimiz hiç olmazsa içtimaî maskeler altında birer fuhuş ailesi olmaktan kurtulurlar."

Öte yandan, giderek yaygınlaşan zührevî hastalıklar resmî umumhaneler aracılığıyla denetlenebilecektir. Savaş öncesi belsoğukluğu, frengi, şankr,

Dersaadet Polis Mektebi Müdürü Mustafa Galib'e göre

İstanbul'da Fuhuşun Artış Nedenleri 1922

Kelimenin butun kudret-i manasiyle paytaht birçok servetlerini menâbi' i gayr-ı meşruaya tahsis edip sarf ederken diğer taraftan zaruret-i hayatın kurbanları nazar-i dikkati câlib bir surette tekessür ve tezayyüd ediyor. (...) bilhassa İstanbul ahalî-i müslimesi bir gayya-i müsibete doğru yuvarlanıp gidiyor. Bittabi bunun esbâb-ı muhtelifesi vardır. Zaruret ve ihtiyaç akla varid olan delâil-i kaviyyeden olmakla beraber memleket muhitinin ahlâken tefessüh-i tamma uğraması en esaslı müessirlerden biridir. Emraz-ı ahlakıyyenin memleketin bünye-i ictimaiyyesi üzerine ika' ettiği muhrib tesirleri düşünürken evvela varid-i hatır olacak keyfiyet fuhuş mesele-i müzminesidir.

(...)

Memleketimizin ana ve kızları son derece hüznaver bir istihale-i ruhiyye karşısında bulunmaktadır. Harb-ı Umumî'nin intac ettiği ahlâkşiken tesirat ruh-ı beşer üzerindeki hassasiyet-i asliyyeyi mahvederek bünye-i ahlâkıyyeyi tüyleri ürpertecek bur surette ezmektedir.

(...)

Gençliği fuhşa sevk eden esbâb ve avâmil nazar-ı teemmüle alındığı zaman evvela varid-i hatır olacak müessirat, tiyatrolar ve sinemaların muhitimiz zihniyetinin hazmedemiyeceği derecede açık filim ve mevzuları ve bunların zaten müstenid-i iştigal bakir dimağlar üzerinde ika' edegeldikleri bâhi (şehveti) ve hissiyatı tutuşturucu tesirat ve bir de asrî mefkure namiyle telkib olan ve kadına fıtreten haiz bulunduğu hürriyet-i tammeyi ita manasına alınarak her ictima'a serbestçe duhullerine mesağ verilmesi varıd-i hatır olmaktadır.

(...)

Memleketimizin müstakbel valdeleri olacak mektep kızları hariçte ve mektep dahilinde nezaret-i daime altında bulundurulmalıdır. Mektebe gelmek için hanesinden çıkan bir kız gerek vapurda, tramvayda ve sokakta birtakım gençlerin savletinden kendilerini kurtaramadıkları gibi, kızlarımızı sefalet alemine sevkedici birtakım mutavassıt kadınların mevcudiyetine karşı zabıta tarafından yapılan tedâbir-i maniai mukteziyye teşdid edilmelidir.

Sokaklarda bilhassa geceleri mürûr u ubûru (gelip geçişi) işgal edebilecek bir tarzda gelip geçene musallat olan birtakım fahişeler de ahlâk-ı mahalliyye ve sıhhat-ı umumiyye namına muzır mikroplardır.

Mustafa Galib, *Fahişeler Hayatı ve Redaet-i Ahlâkıyye*, Mahmud Bey Matbaası, 1338, s.3-8.

uyuz, kırk ayak, karnebit ve benzeri zührevî hastalıklar son derece sınırlı iken 1914 ertesi birdenbire artar. Hatta Anadolu bile zührevî hastalıkların tehdidi altındadır.

Zührevî hastalıkların denetimi amacıyla çıkarılan 1915 tarihli nizamname ve talimatname son derece liberal bir mevzuattır. Ahlâk normları geri planda yer alır. Amaçlanan bu tür hastalıkların izini sürmek ve yakalananları başkalarına bulaştırmadan tedavi altına almaktır.

Milli Mücadele ertesi Cumhuriyet'le birlikte hükûmetler fuhuşa farklı bir açıdan yaklaşırlar. Savaşlar artık sona ermiştir. Fuhuş denetim altına alınabilir. 1915 mevzuatı yasaklayıcı olmaktan çok düzenleyicidir. Bu nedenle yetersiz kalmış, beklenen toplumsal, ahlâkî ve sıhhî sonuçları doğurmamıştır. Düzenleyici mevzuat bırakılmalı, fuhuşu ceza tehdidi altında kat'i bir surette meneden yeni bir mevzuat çıkarılmalıdır.

Bu yıllarda tüm dünyada benzer gelişmeler izlenmektedir. Fuhuşun kaldırılması amacıyla bir uluslararası federasyon oluşturulur. Hükûmetler nezdinde girişimde bulunan federasyon birçok ülkede umumhanelerin kapatılmasını sağlar. Bu arada zührevî hastalıklara karşı etkin bir mücadele teşkilatı kurulur.

Federasyonun sürekli çalışmaları sonucu Milletler Cemiyeti'nde kadın ve çocuk ticaretinin kaldırılmasını amaçlayan bir komite oluşturulur.

Fuhuşun tamamen kaldırılmasından yana olanlarla Milletler Cemiyeti'ndeki komite geniş bir propaganda kampanyası açarlar. Bu kampanya Türkiye'de de etkisini göstermekte gecikmez.

Öte yandan, dünya buhranıyla birlikte Türkiye yeni arayışlar içerisindedir. 1929 sonrası benimsenen devletçilik, iktisadî düşünları yanısıra toplumsal sorunlara da eğilir. Buhran ahlâk sorununu gündeme getirir. Bundan böyle devlet aile ahlâkını gözetecektir. Türk kanı ve seciyesinin sağlığı ve sağlamlığının sağlanması, millî bünyenin her turlu tehlike, hastalık ve sarsıntılardan korunması devletin yeni görevleri arasındadır. Fuhuş milletin toplumsal bünyesini, hatta varlığını tehdit etmektedir. Fuhuşun önlenmesi, sağlıklı gürbuz nesiller için önşarttır.

Bu amaçla hükûmet nizamî fuhuşun kaldırılmasına çalışan uluslararası federasyonun "umumî" evlerin tamamiyle

Frengili peder ve maderden doğmuş frengili çocuk.

Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane muallim muavinlerinden ve Cemiyet-i Tıbbiyye-i Şahane azasından Operatör Doktor Rıza Nur'un Emraz-ı Zühreviyyeden Tahaffuz Belsoğukluğuna ve Frengiye Yakalanmamak Çaresi *(İstanbul; Matbaa-ı İhsan 1323) adlı eserinden (resim 10).*

men 'edilmesi' goruşunü benimseyerek 12 Nisan 1930 günlü "Fuhuşla Mücadele" hakkındaki tamimi yayınlar.

Valiliklere gönderilen bu tamimde Türkiye'nin hiçbir yerinde yeniden umumhane açılmasına izin verilmeyeceği bildirilir. Mevcut umumhaneler diğer bir umumhaneden ya da yeniden bir kadını sermaye olarak alamaz. Sayıları her geçen gün azalacak olan umumhanelerde içki içmek ve çalgı çalmak bundan böyle yasaktır.

Yabancılardan fahişelik yapanlar, fuhuşa aracı olanlar ve umumhane işletenler sınırdışı edilirler. Keza müzikhol, bar, kafeşantan gibi yerlerde çalışan yabancı artistler, uygunsuz davrandıkları taktirde aynı işleme tabi tutulurlar.

Tamim ertesi fahişeler sıkı bir gözetim altına alınırlar. Birçok kez fahişe avına çıkılır. Mesken mas'uniyetine tecavüz vak'aları görülür. Gelisigüzel ev basılır. Gizlilik ve ketumiyete yeterince dikkat edilmez. Haysiyet ve namus mas'uniyeti rencide olur.

Bu gelişmeler karşısında hükûmet geri dönüş yapma zorunda kalır. Fuhuşun tamamiyle kaldırılıp yasaklanması girişimi 1933 tarihli "Fuhuşla ve Fuhuş Yüzünden Bulaşan Zührevî Hastalıklarla Mücadele Nizamnamesi"yle geri bırakılır.

Bir Tanzimat Bürokratı: Emin Muhlis Paşa (1811-1874)

Sinan KUNERALP

Tanzimat döneminin pek tanınmayan bir şahsiyetini ele alarak, mevcut ve erişebilir kaynakların ışığında bir biografi denemesi hazırlamaya gayret ettim. Hernekadar biografi çalışmaları bugün çeşitli ekollere mensup tarihçilerin hor gördüğü bir saha ise de bu tür bilgilerin sistematik olarak toplanma ve değerlendirilmesinin hem toplumsal yapının evrelerini, hem de devlet kurumlarının gelişmelerini aydınlatıcı nitelikte olduğuna inanıyorum. Nitekim, halen Osmanlı Hariciye Nezareti mensuplarını ele alan bir çalışma yürütmekteyim ki 1836-1922 arasında Osmanlı diplomasisinin incelenmesi için faydalı ikincil bir kaynak teşkil edeceğini ümit etmekteyim. Ne var ki eldeki verilerin azlığı ancak kuru biografik bir iskeletin ortaya çıkarılmasından öteye gitmemizi çoğu kez engelliyor. Ondokuzuncu yüzyılda bilhassa yüksek düzey idareci sınıfına mensup olanlar, kariyerlerinin hiç olmazsa bir devresinde Batı değerleriyle doğrudan veya dolaylı olarak karşı karşıya kalmışlar, bir parçası oldukları geleneksel toplumun hızla değiştiğini görmüşler, devlet yapısının yüzyıllardan beri ilk defa şekil değiştirmesine şahit olmuşlardır. Bunları kişisel olarak nasıl algılamışlar, tepkileri ne olmuş? Bu duygularını yansıtabilecek bilgileri içeren özel mektuplar, kişisel hatırat kitapları ve benzeri türden kaynakların azlığı, ve hatta yokluğu, entellektüel biografi tabir edilen cinsten çalışmaların yapılmasını zorlaştırıyor. Bazen yabancı bir seyyahın, bir konsolosun veya gazetecinin belirli bir Osmanlı şahsiyeti hakkındaki intibaını kaleme alması, bu iskelete daha kişisel bir cila verebiliyor. Bu da biraz tesadüfe biraz şansa kalıyor.

Emin Muhlis'in hayat hikâyesini ortaya çıkarmaya çalışırken, nitekim bütün bu güçlükleri hissettim. Devlet idaresinde işgal etmiş olduğu çeşitli makam ve görevlerini noksansız ve aralıksız tesbit edebilmek yeterince zahmetli bir mesai gerektirdi. Bunun dışında sağda ve solda çeşitli kaynaklardan birkaç kırpıntı toplayabildim. Neticede çıkan tabloda çaresizlikleri, bekleyişleri, gayret ve iyiniyetleriyle tipik bir Tanzimat aydın bürokratı karşımıza çıkıyor.

Emin Muhlis mahallî eşraftan ve tarik-i ilmiyyeden Bayındırlızâde Mustafa Hasip Efendi'nin oğlu olarak 1811'de İzmir'de doğuyor. Kökeni bir taraftan İlmiyyeye, diğer taraftan toprağa dayanıyor. İzmirle bağlarını devlet hizmetine girdikten sonra da muhafaza ediyor ve iki görev arası İzmir'de ikâmet etmeyi ihmal etmiyor.

Bab-ı Ali Tercüme Odası'na hangi tarihte ve hangi koşullarda intisap ettiği tarafımızca meçhuldür. Ancak belirsiz kalan bu nokta bir takım sorulara yol açıyor. İzmir eşrafından bir aileye mensup genç bir adamın imparatorluk başkentinde bürokrasinin en ilerici kesimini yetiştiren bir devlet dairesine yolu ne surette düşebiliyor? Emin Muhlis'in, 1837 Temmuz'unda Divan-ı Hümayun Hocası rütbesiyle, sırayla Londra ve Paris elçiliklerinde bulunan İbrahim Sarım Efendi'nin maiyetinde Avrupa'ya gittiğini biliyoruz. Daha önce Rumeli gezisinde II. Mahmud'a refakat etmişti. Londra ve Paris tecrübeleri kısa olmakla beraber Emin Muhlis'i derin birşekilde etkilediğini görüyoruz. Bunun bir tezahürü kendi özel hayatına yönelik. İstanbul'a avdetinde evlendiği genç eşine Fransızca öğretmiş, konağına Avrupalı bir ressam çağırıp Sabiha Hanım'ın portresini yaptırmış, hanıma piyano dersleri aldırtmış, velhasıl etkilenecek yaşta olan eşini toplumdan soyutlayıp hayatını altüst etmişti. Bir iki nesil sonra olağan bulunan bu tutum 1840'larda yadırganmış, nitekim Emin Muhlis görevleri icabı uzun süreler İstanbul'dan uzak kalınca eşi, damatlarının bu davranışlarını tasvip etmeyen ailesinin baskılarına tahammül edememiş ve teessürden vereme yakalanıp ölmüştür.

Emin Muhlis Paris'ten İstanbul'a dönünce Tercüme Odası'na iade edilmiş ve odadaki görevi mahfuz olmak üzere o zamanlar Harciye Nezareti'ne bağlı Galata'daki Kurşunlu Mahzen'de bulunan Pasaport Odası'na atanmıştır. Kasım 1841'de de otuz yaşında olduğu halde ilk siyasi görevi olan Sırbistan Komiserliği'ne tayin edildi. bu göreve biraz da kıdemsizliği sayesinde seçilmiştir. Zira Bab-ı Âlice önceleri daha yüksek dereceli bir memurun gönderilmesi düşünülmüş ancak böyle bir seçimle konuya İstanbulca fazla önem verildiği intibaı yaratılır mülâhazasıyla vazgeçilmiştir. Emin Muhlis'in görevi Sırp Knezi Mişel Obrenoviç'e karşı ayaklandıktan sonra Osmanlı topraklarına sığınan Vuçiç, Simiç, Petroneviç ve arkadaşlarının Belgrad'a serbestçe dönmelerini sağlamaktı. Bu adamlar Babı-Âli tarafından Sırp prensinin hareket serbestisini bir nebze sınırlandırabilmek amacıyla Kneze karşı kullanılıyordu. Obrenoviç ile müzakerelerin uzaması yüzünden Emin Muhlis'in Belgrad'da kalma süresi uzuyor. Bu sayede Sırbistan'daki Prens'e muhalif çevrelerle temas kurma fırsatını kazanıyor ve ülkedeki huzursuzluk ortamını değerlendirerek durumu İstanbul'a aktarma imkânını buluyor. Prens ile müzakerelerinde bir netice elde edemeden Mart 1842'de Belgrad'dan ayrıldığında ülkedeki muhafazakâr çevreler Prensin maliye politikası ve reformist tutumu yüzünden iyice

tedirgin olmuşlar, İstanbul'da bulunan Vuçiç'i desteklemeye hazırdılar. Nitekim, aynı yılın ağustosunda Sırbistan'a kaçak yoldan dönen Vuçiç hareketin başına geçiyor ve Belgrad kalesinin Osmanlı komutanının desteği sayesinde ayaklanma başarıyla sonuçlanıyor. Obrenoviç Avusturya'ya kaçıyor ve Sırp Milli Meclisi prensliğe Aleksandr Karayorgoviç'i seçiyor. Kasım ayında Emin Muhlis bu seçimi onaylayan berat-hümayunu Belgrad'a getirdi. 7 Kasım günü Kale meydanında bir Osmanlı topçu bataryasının önünde bir çadır kuruldu. Karayorgoviç, sağında Emin Muhlis, solunda hükümet erkanı olmak üzere yerlerini aldılar. Emin Muhlis tarafından beratın Türkçe okunmasını müteakiben, hükümet kâtibi Sırpça tercümesini okudu ve merasim Belgrad Katedrali'nde dini bir âyinle son buldu. Emin Muhlis İstanbul'a dönerken Semlin'den geçip Mişel Obrenoviç'ten Prens seçildiğinde padişah tarafından kendisine verilmiş olan Nişan-ı İftihar-ı geri aldı.

İstanbul'a döndüğünde sırasıyla Mütercim-i Sani (1842), Mütercim-i Evvel (1845) ve Fuat Efendinin halefi olarak 1846'da Divan-ı Hümayun Mütercimliği'ne tayin edildi. Bu görevlerin siyasi niteliklerinin ağır bastığı malûmdur. Son sıfatıyla Temmuz 1848'de geçici bir görevle Bükreşe gönderildi. 1848 Baharında Avrupa'yı çalkalamış olan ihtilâl dalgası Eflâk ve Boğdan'da da etkisini göstermiş, Eflâk voyvodası Bibesco yönetimi bir ihtilâl hükûmetine terk edip ülkeden kaçmıştı. İhtilâlciler Osmanlıların egemenlik haklarını ihlâl etmemeye gayret göstermekle beraber ülkelerini Rus boyundurluğundan kurtarmayı hedefliyorlardı. Romenler her ne kadar Bab-ı Âli'yi tâciz etmekten kaçındılarsa da Ruslar Osmanlı idarecilerini Eflâk'ı işgal edip devrimi bastırmaya ikna edebildiler. Ağustos 1848'de Osmanlı kuvvetlerinin başında Bükreş'e giren Osmanlı komiseri Serasker Süleyman Paşa ve yardımcısı Emin Muhlis yine de yol boyunca Romenler tarafından büyük sevgi tezahüratlarıyla karşılandılar. Kısa bir süre sonra Osmanlı komiserlerinin Romen birliğinden yana tutumları ve bilhassa Emin Muhlis'in Rus aleyhtarı bilinmesi yüzünden iki komiserin Ruslarla araları açıldı ve Emin Muhlis İstanbul'daki Rus sefiri Titof'un baskısıyla eylül sonunda görevinden alındı. Yıllar sonra Emin Muhlis Beyrut'taki yabancı bir konsolosa Romenlerin sevgi gösterilerinin kendisini nasıl duygulandırdığını, Bab-ı Âli'nin Rus taleplerine boyun eğmesinin nasıl ağrına gittiğini anlatacaktır. Yine de Mayıs 1849'da Memleketeyn statüsünü tesbit edecek olan Balta Limanı Muahedesi'nin müzakerelerine Emin Muhlis Osmanlı murahhası olarak katıldı. Emin Muhlis hayatının en aktif süresini 1847-1862 yılları arasında fasılalarla ve defalarca bulunacağı Suriye ve Cebel-i Lübnan'da geçirdi. İlk kez Mayıs 1847'de Divanı Hümayun mütercimi sıfatıyla Beyrut'a gidiyor. Görevi Lübnan'da ve Suriye'de Mısır kuvvetlerinin tahliyesinden sonra hâkim pozisyona gelen feodal ailelerin gücünü kırıp yerine merkezi devletin idari mekanizmasını oturtabilecek bir sistemi araştırmaktı. Haziran 1849'da Beyrut'a dönüyor. Daha önceki gezisinde yapmış olduğu yoklamalar sonucu kendisine verilen talimatlar belirli: Şeyhlerin kudreti toprağa dayanıyor, bunun bir kısmını gaspetmiş bulunuyorlar. Düzgün bir kadastro çalışması yürütülürse gaspedilmiş topraklar yasal sahiplerine iade edilir. Vergilendirme daha âdil ve etkin bir şekilde gerçekleşir, diğer vilâyetlerin çoğunda kalkmış olan ve şeyhler tarafından suistimal edilen iltizam müessesesi lâğvolunur ve bölgede çatışmalara müsait ortam ortalıktan kalkar. Diğer görevi de Şekip Efendi'nin 1841'de Cebeli Lübnan'da oluşturmuş olduğu idari nizamı incelemek ve zaaflarını düzeltmek; ayrıca adalet mekanizmasının da Tanzimat ilkelerine göre yürütülebileceği bir düzen kurmak.

Karşısında kendisini engelleyecek çok güç var. Bunların başında Şeyh ve Emir aileleri ve en kudretlisi olan Emir Sait Canbulat. Emin Muhlis Şeyhlerin engellemesi karşısında "Eski günlerde olsaydık bunların elebaşlarını İstanbul'a gönderirdim, mesele kalmazdı. Şimdi başka şekilde hareket etmek lâzım," demiş olduğu kaydolunmuştur. Diğer bir engel Rus ve bilhassa İngiliz konsolosları; Dürzileri desteklemekte olan İngiltere konsolosu Rose Emin Muhlis'i Beyrut Valisi Namık Paşa'ya şikâyet ediyor. Kendisini Lübnan'da İngilizlerin ve özellikle Lord Palmerston'ın gayretiyle kurulmuş "çift kaymakamlık" rejimini yıkıp merkezi bir idareyi kurmakla suçluyor. Zaten fazla geçmeden Emin Muhlis'in Vali ile arası açılıyor. Paşa reform muhaliflerince Emin Muhlis'e karşı kışkırtılıyor. Ayrıca burada ki ekol var: Vali eski, Emin Muhlis ise yeni düzenin adamları. Köylülere gelince başta tedirginler. Kadastro çalışmalarının nüfus sayımına, nüfus sayımının da asker celbine yol açacağına inanıyorlar. Emin Muhlis'i ve kadastro çalışmalarını bir Maruni kilisesi bir de Fransız konsolosluğu destekliyor, ayrı sebeplerden dolayı. İlk kampanya Ağustos 1849'da başlatıldı. Çalışmaların silahlı ayaklanmalara yol açabileceğini düşünen Emin Muhlis araziye zaptiye müfrezelerinin himayesi altında çıkılmasını öngörmüş ancak olay çıkmayınca zaptiyeleri geri göndermişti. Dürzilerin ve Marunilerin müştereken oturdukları bölgelerle çalışmaya başlayan Emin Muhlis her tapu senedini bizzat kendisi inceliyor, Şeyh ve Emirler tarafından el konulan arazileri gerçek sahiplerine iade ettiriyor. Çalışmalar yağmur ve soğukların başladığı Aralık ayına kadar sürüyor ve ertesi yıl mayıs ayında tekrar başlatılıyor. Kış aylarını Beyrut'ta geçiren Emin Muhlis birtakım idari önlemler alıyor. Yeni kurulan Temyiz Mahkemesi'nin reisliğini üstleniyor ve ülkede yaygın olan rüşvetle mücadele başlattığını Beyrut'taki konsolosluk raporlarında öğreniyoruz. Aralık 1850'de Beyrut'tan İstanbul'a döndüğünde Emin Muhlis en önemli sekiz bölgenin kadastrolama işlemini tamamlamıştı. İkinci kampanyaya Türk dostu meşhur David Urquhart katılmıştı. Maruni Patriği Bab-ı Aliye Emin Muhlis'in bir an önce kadastro çalışmalarını sürdürmek ve tamamlamak üzere Beyrut'a geri gönderilmesini rica ediyor. Bu ara Şam'da öldürülen Prusyalı bir Yahudi'nin canilerini yakalatmakta gösterdiği azim karşısında Prusya hükümeti tarafından Kızıl Kartal Nişanıyla taltif ediliyor ve Fransız Cumhurbaşkanı kendisine *Şahnamenin* matbu bir nüshasını hediye ediyor.

İstanbul'a döndüğünde Emin Muhlis Divani Hümayun Mütercimliği uhdesinde kalmak üzere Hariciye Katipliği'ne tayin ediliyor. Bu ara İstanbul'da yürütülen şehircilik faaliyetlerine de katılıyor, sokak isimlendirme ve bina numaralama komisyonu başkanı sıfatıyla. Aynı anda Kırım Savaşı'na yol açacak olan Ortodoks ve Katolik mezheplerin Kudüs'teki bazı kilise binaları üzerindeki hak ve iddialarını inceleyecek olan komisyonun başkanlığına tayin edildi. Osmanlı hükümetinin egemenlik haklarını savunması yüzünden İstanbul'daki Fransız sefaretinin tepkisini çekti. Komisyon çalışmalarına İstanbul'da başlayıp Aralık 1851'de mahallinde incelemelerde bulunmak üzere Kudüs'e geçiyor. Ancak bu ara

hastalanan Emin Muhlis Mayıs 1852'-de sağlık nedenleriyle tüm görevlerinden istifa edip İzmir'e dönüyor. Kendisine teklif edilmiş olan Atina Sefirliği'ni de aynı sebepten ötürü kabul etmiyor. Bundan sonra 1858'e kadar kadastro çalışmalarını yürütmek için her sene yaz mevsimini Beyrut'ta, kışı ise kâh İzmir'de kâh İstanbul'da geçiren Emin Muhlis 1855'te Şûrayı Devlet âzâlığına, 1858'de Ahkâm-ı Adliye Meclisi âzâlığına tayin edildi. İzmir'de bulunduğu bir sürede orada cereyan eden âşâr tahsilatında bir yolsuzluk ile ilgili davayı takip etmekle görevlendirildi. 1859-1860 yıllarını İzmir'de geçiren Emin Muhlis bu şehirdeki ilk özel Türk okulunu açıyor ve 1860 Nisanı'nda eğitime ve topluluklararası ilişkilere gösterdiği ilginin başka bir nişanesini gazetelerden öğreniyoruz: Fransız rahiplerinin yönettiği Collèage de la Propaganda adlı Katolik mektebin tedrisat yılı sonu merasimine riyaset ediyor.

Ağustos 1860'da İstanbul'da Altıncı Daireyi Belediye reisi tayin ediliyor. Ancak 1860'da Şam'da patlak veren olayları yatıştırmaki çin Suriye'ye giden Fuat Paşa'ya refakat etti ve aynı yılın Aralık ayında vezirlik rütbesiyle Şam valiliğine tayin edildi. On dört ay kaldığı bu görevde kendisinden beklenileni verebildiğini söylemek pek mümkün değil. Geldiğinde olayların yaratmış olduğu gerginliği gidermek, birtakım köklü idari reformları uygulamak arzusundaydı. Ancak bir taraftan elindeki mali imkânların kıtlığı ve diğer taraftan alınacak idari tedbirleri uygulayabilecek görevlilerin mevcut olmaması yüzünden hedeflerini gerçekleştiremedi. Vilâyet Meclisi âzâlarının mürtekip olması, vilâyet memurlarının da beceriksizliği köklü bir yenileme hareketini sonuçsuz bıraktı. Ancak 24 Ocak'da (1861), ve Abdülmecidin ölüm haberinin yayıldığı günlerde olayların tekrar alevlenmesini almış olduğu enerjik zabıta tedbirleri sayesinde önlemiş oldu. Köyleri haraca bağlamış olan çöl bedevi çeteleriyle mücadele edebilecek olan bir suvari zaptiye birliğinin teşekkülü için çaba göstermiş ama yine de vilayetteki çeşitli toplulukların temsilcilerinin huzur içinde valiyle istişare edebilecekleri Vilayet Meclisi'ni arzu ettiği şekilde çalıştırtamamış, topluluklar arası kaynaşmanın sağlanması için öngördüğü karma okul ve hastaneleri kuramamıştı. Şam'daki İngiliz Konsolosu'nun yazdığı gibi "Emin Muhlis vilâyetin nasıl idare edilmesi gerektiğini nazari olarak çok iyi biliyordu. Ancak bunu fiiliyata geçirmeyi başaramadı." Bununla beraber Şam vilâyeti bundan sonraki yıllarda büyük bir hadiseye tanık olmadı. Bunda Emin Muhlis'in payı vardır.

Haziran 1862'de Emin Muhlis Trabzon valiliğine tayin oldu. Burada daha enerjik davranabildi. Gelir gelmez ilk işi dolandırıcılık yapan on dört esnafı yıllardan beri Trabzon'da uygulanmayan falakaya yatırdı. Suçlulardan birinin Rus tâbiyetinde olmasına rağmen Rus konsolosu valinin kesin tavrı karşısında bir şey yapamadı. Trabzon'daki faaliyetlerini birkaç ana nokta etrafından toparlayabiliriz. Birincisi Trabzon-Erzurum karayolunun yapımı. Yolun bozukluğu yüzünden İran transit ticareti Tiflis'e kaymak eğilimini göstermişti. Emin Muhlis yolun yapımı için ilk önce Trabzon'daki Lloyd Acentası'nın ajanıyla bir reji kurmaya yeltendi. Ancak daha sonra İstanbul'dan destek sağlaması üzerine Temmuz 1864'de bir Fransız mühendisi ve Macar Fevzi Paşa'nın yönetimi altında yapım çalışmalarını başlatabildi. Paşanın dikkatini çeken diğer husus Rus emelleri karşısında gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamaktı. Bu doğrultuda ilk önce Batum şehri ve limanını tahkim ettirmeye çalıştı. Kendi deyimiyle Batum'u "ikinci bir Sebastopol'a" çevirmek arzusundaydı. Emin Muhlis Ruslar'ın bölgedeki nüfuz ve faaliyetlerini kuşkuyla müşahede ediyordu. Nisan 1863'de Babıali adına yeni Kafkasya Genel Valisi Grand Dük Mişeli tebrik etmek üzere Tiflise gidince Rus eğilimlerini yerinde tesbit etmek imkânını kazanmış, avdetinde Batuma âcilen iki firkateynin takviye kuvveti olarak gönderilmesini elde etmişti. Ruslar ile sürtüşme imkânları boldu. Sahil kabotajı yapan Osmanlı tekneleri devamlı Rus gemileri tarafından taciz ediliyor, bazen el koyuluyor veya batırılıyordu. Trabzon'daki Rus konsolosu bölgedeki Rumları Rus himayesi ve tâbiyetine geçirmek için bunların bir süre için Rusya'ya göç edip Rus vatandaşı olarak tekrar anavatanlarına dönmeye ikna ediyordu. Nitekim Gümüşhane sancağındaki Rumlar toplu olarak Rusya'ya göçetmişlerdi. Emin Muhlis'in Trabzon'daki Rus konsolosu ile arası açılmış, onunla resmi ilişkileri kesmeye kadar gitmişti. Emin Muhlis'i meşgul eden diğer bir husus ise Ruslar'ın 1860'ların başında başlattıkları Kafkasları kolonize etme siyasetleri bölgedeki Müslüman halkın silâhla karşı koymasına yol açmış, ancak Mayıs 1864'te Rus kuvvetleri ayaklanmaları bastırınca kısa bir süre içinde 400.000'i aşkın Müslüman Kafkasyalı Trabzon ve havalisine denizden ve karadan sığınmıştı. Emin Muhlis bu göçün düzenli bir şekilde yapılması için çaba gösterdi. Bunlar arasında gerçek mülteciler olduğu gibi açıkça eşkiyalık yapanlar veya Rusların hesabı için bölgede kargaşa yaratanlar da vardı. Bütün bunları ayıklamak gerektiriyordu. 1865'te aynı doğrultuda faaliyetleri sürdürmek üzere Emin Muhlis Erzurum valisi tayin edildi. Haziran 1866'da malûlen İstanbul'a dönüp Şûra-yı Devlet Dahiliye Kısmı Reisi seçiliyor. 1868'de yeniden Erzurum'a tayin ediliyor. Ekim 1871'de Trabzon'a nakloluyor, ancak Âli Paşa'nın ölümü üzerine Mahmud Nedim Paşa tarafından azlonuyor. Rusya ile bir yakınlaşmanın ilk kurbanı mı oluyor acaba? İstanbul'da konağının bulunduğu Emirgân'da VII. Daire-yi Belediye reisliğine Ekim 1872'de tayin oluyor. Hidiv İsmail'in hizmetine girip, Paşa'nın Emirgân'da yaptırdığı çeşitli inşaatların (kız ve oğlan çocukları için birer sübyan mektebi, bir hastane) denetliyor. İsmail Paşa ile ilişkiler, Emin Muhlis'in Şurayı Devlet'te bulunduğu sırada İsmail Paşa'nın İstanbul çıkartması esnasında kurulmuş olduğunu tahmin ediyorum. Emin Muhlis de dağıtılan ulûfeden kendi payına düşeni almıştır.

Böyle bir tablodan ne cins sonuçlar çıkarabiliriz? İlk önce sosyolojik açıdan. Toprağa dayalı bir taşra ailesi bir nesil içinde devlet kapısına kapaklanıyor ve Cumhuriyet dönemine kadar her devirde yüksek düzey bürokratlar yetiştirip bir cins Fransızların tabiriyle "Noblesse de robe" oluşturuyor. Başka bir gözlemi ise Emin Muhlis'in şahsına ve mensup bulunduğu zümreye sınırlandırmak mümkün. Kendisi iyi bir teknokrat: Lübnan'daki kadastro çalışmalarını nazik bir siyasi ve sosyal ortam içinde başarı ile yürütüyor. Trabzon'da yol yapımı, Ruslar ile ilişkileri dengede tutarak devletin menfaatlerini korumak gibi belirli hususlarda sonuca varabiliyor. Ama Şam olaylarından sonra Suriye valisi olarak köklü birtakım tedbirlerin alınması gerektiğinde neticeye ulaşamıyor. Vakıâ, formülü, reçeteyi biliyor ama uygulamaya gelince, ne kendi gücü ne temsil ettiği devletin kudreti bu formülün uygulanmasını engelleyen kuvvetlerin üstesinden gelebiliyor. Velhasıl bir Tanzimat Paşası olmak kolay değil!

Almanya'nın İlk Ankara Büyükelçisi Rudolf Nadolny'nin Atatürk'ün 1927 Yılında İstanbul'a Yaptığı İlk Ziyarete İlişkin Raporu*

Alman Büyükelçiliği — Tarabya, 7 Temmuz 1927
J.Nr. A 1294 — Dışişleri Bakanlığı
25 Haziran 1927 Tarih ve — III 0 3327
A 1207 Sayılı
Habere İlişkin — Geliş Tarihi: 12 Temmuz 1927
İçeriği: Gazi'nin İstanbul'u Ziyareti
3 Kopya
3 Ek

Gazi'nin İstanbul'u ziyaret etme kararı ile kente gelişi arasında geçen birkaç gün, Gazi'ye mümkün olduğunca görkemli ve lâyık bir karşılama hazırlayabilmek için İstanbul'daki görevlilerce hummalı bir faaliyet içinde değerlendirildi. Hayli ihmale uğramış durumda olan yollar mümkün olduğunca onarıldı; kentin en uzak mahallelerine dek zafer takları kuruldu ve kent baştan aşağı bayraklarla donatıldı. Bir komisyon, Gazi'nin İstanbul'a gelişinin kent için taşıdığı yüksek anlamı ve önemi gereğince vurgulamayı amaçlayan ayrıntılı bir tören programı düzenledi (Ek 1 ile karşılaştırınız). Bu programda yer alan açık hava şenlikleri içinde, bütün kentin arka arkaya üç gece ışıklandırılması, ilk geceki Venedik tipi su fışkırtmaları ile ikinci gece yapılan feneralayı, en çok göze çarpan gösteriler arasındaydı.

Bu hazırlıkların yanısıra, tüm İstanbul basını, bu yüksek ziyaretin anlamını göklere çıkarmak konusunda ve halkta bir sevinç çılgınlığı yaratmak için birbiri ile yarışır hale gelmişti. *Cumhuriyet, Milliyet* ve *Akşam* gazetelerinin ilişikte sunduğum (Ek 2) karşılamaya ilişkin yazılarını okuduğunda insan, -Mustafa Kemal'in büyük kurtarma hareketinin değerini ve Halife kentinin eski günahlarını affettirmek için giriştiği çabaları candan takdir etmekle birlikte- yine de, İstanbul'un bugünkü devrimci ve demokratik Türklerinin Bizantinizminin, eski Bizanslılarınkinden hiç de aşağı kalmadığı sonucuna varıyor. Gazi, ne kadar duygulandığını saklamaya çalışmamıştır ve resmi görevlilerin katıldığı akşam davetinde yaptığı konuşmada (Ek 3 ile karşılaştırınız), ülkenin incisi İstanbul'a yaptığı ziyaretten duyduğu candan sevinci açıkça ifade etmiştir.

Harcanan bütün bu çabalara karşın, bu tür propaganda taşkınlıklarının ardında, tabiî ki gerçekler olduğu gibi görünüyordu. Örneğin, İstanbul'un oluşturduğu pırıl pırıl bir

kent görüntüsünün yanında, eski Türk donanmasının ve ondan daha modern olmayan- ticaret gemilerinin merasim geçişinin pek etkileyici olduğu söylenemezdi. Ayrıca Türk halk karakteri çılgın sevinç gösterilerine zaten pek yatkın değildir; heyecanlanmaya çok daha yatkın olan Rum unsurlardan ise, -her ne kadar ihtiyaten sevinçlerini göstermek bakımından Türk vatandaşlarının gerisinde kalmamaya dikkat ettilerse de- bu durumda nihayet, özel olarak spontane

* *Auswaertiges Amt* (AA = Alman Dışişleri Bakanlığı-Bonn). Abteilung III, Türkei, Po 11-1, Bd.1.

Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ilk kez 1927 yılında İstanbul'a gelişinin haberini veren Cumhuriyet gazetesi birinci sayfası.

bir coşku beklenemezdi. Tüm bunlara karşın, -genel olarak bakıldığında- karşılama oldukça gösterişli oldu. Onbinlerce kişi Gazi'yi Adalar sahillerinde, kentin Asya ve Avrupa kıyılarında bekledi ve -eski İmparatorluk yatında kıyıya yakın ve kıyı boyunca ilerleyen- Gazi'yi alkışlayarak gereken tezahüratta bulundu.

Her hâl-ü kârda, Mustafa Kemal Paşa kendisine nasip olan bu karşılamadan memnun olabilirdi; nitekim olmuştur da. Onun için mutlaka çok özel ve anlamlı bir gündü; en son yabancı işgali altında terk ettiği ve sekiz yıldır uzak durduğu kente şimdi, harikulade bir yaz gününde, parıltı dolu bir haşmet içinde tekrar ayak basıyordu.

Bu arada Gazi hiç sakınmadan, konakladığı Sarayın eski sahiplerinden söz ettiğinde ve onlar ile şimdiki zilyetlikler arasındaki farka dikkat çektiğinde, bu, -eski Padişah Sarayının zilyetliğinin üzerine alınması gibi- buradaki zihniyeti gösterir. Şimdiki Devlet Başkanının, daha önceki ile aynı Sarayda oturması burada olağan kabul ediliyor.

Karşılama merasimlerinin bitiminden sonra Gazi sakin bir tatile başladı. Bu arada halkla karşılaştığı her fırsatta, kendisini en iyi ve en sevimli yönleriyle gösterdi ve böylece buradaki halkın bütün katmanlarında kesinlikle pek çok sempati kazandı. Yani denilebilir ki, Ankara'dan kendine yeni bir başkent yaratan ve bugüne kadar İstanbul'a üvey evlât muamelesi gösteren Gazi ile İmparatorluğun eski metropolü arasındaki dargınlık, bugün sona ermiştir. Evet, daha şimdiden, Gazi'nin, halkın -gelecek Meclis'te İstanbul mebusu olması yolundaki- isteğini belki yerine getireceğinden söz ediliyor.

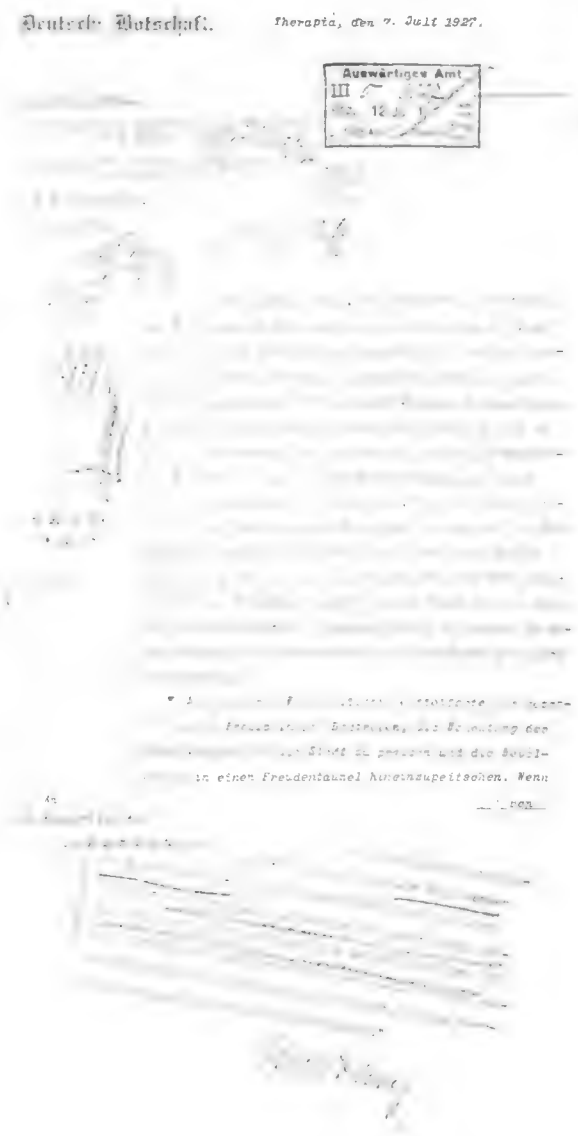
Deutsche Botschaft. Therapia, den 7. Juli 1927.

Auswärtiges Amt

Daha önceki raporumda önplâna geçirdiğim, ziyaretin iç politika yönü, burada bariz şekilde ortaya çıkıyor. Gerçekten de, bu barışma seyahatına gerekçe herşeyden evvel, yeni Meclis'te gayet uysal bir bağımlı grup oluşturma çabasıydı. Yeni parlamentoda sadece çok güvenilir unsurlar bulundurma düşüncesinin ne denli önplânda olduğunu geçenlerde Cumhuriyet Halk Fırkası nizamnamesinde yapılan değişiklik de göstermektedir: Artık mebus adaylarını parti komitesi (Parti Büyük Divanı) değil, Başkan, yani bizzat Gazi gösterecektir. Duyduklarıma göre, bu değişiklikle, bizzat parti komitesinin (Parti Büyük Divanı) bazı pek makbul olmayan üyelerinin de tasfiye edilmesi hedeflenmekteymiş.

Fakat yolculuğun belli bir dış politika anlamı da var: Bu ziyaret, Ankara'daki yöneticilerin -bazen yaratılan izlenimin aksine- İstanbul'un gerilemesi veya hatta kaybı karşısında umursamaz olmadıklarını göstermektedir. Nitekim Gazi kente geldiği zaman çok tekrar edilen şu sözü söylemiştir: "Bu harikulâde mücevheri düşmana bırakmak nasıl mümkün olabilirdi?"

Çeviren: Gülayşe KOÇAK

TARIK/Matbaa ve mahal-i idaresi: Bab-ı Ali Caddesinde 54 numaralı hane-i mahsusdur. Fünûn ve edebiyata ve menafi-i âmmeye mutazammın muharrerat ve makalâta ve ağraz ve şahsiyattan ârı her nev'i mubahese ve mulâhazata sahifelerimiz daima kuşadedir. Evrak ve muharrerat-ı vâridenin tehir ve adem-i dercinden dolayı matbaa mes'ul olmayacağı gibi derc olunmayan mektatib ve evrakı istirdat iddiası dahi katiyen meşmû ve makbul olamaz. Posta ücreti verilmemiş mektuplar kabul olunmaz. Bir nushası bir guruş mecidiye...

Osmanlı Basını'nda

Yüz Yıl Önce Bu Ay

AYŞE ŞEN

İSTANBUL HAVADİSİ

Kerhaneci Manik Kadını Fatih Sâkinlerinden Ali Çarptı

☐ Galata'da Şeftali Sokağı'nda Kerhâneci Manik kadının geçen Pazartesi günü Karaköy'de kürkü cebinden para kesesini çarpıp firar kaydında [kaçmak telâşında] bulunmuş olan Fatih sâkinlerinden Ali'nin mezkûr kese ile derdest ve icabının icrasına teşebbüs olunduğu Beyoğlu Mutasarrıflığından alınan jurnalden müstebân olmuştur... (4 Mart 1887)

Beyoğlu'nda Düello

☐ Beyoğlu muteberân-ı Efrenciyânından olması lâzımgelen (Mösyö P...) ile (Mösyö J.) beyninde [arasında] umur-ı zevciyyeye müteallik bazı esbâbtan dolayı kanlıca bir düello vukû bulup (Mösyö J.) kolundan mecruh olmuş [yaralanmış] ve bu yolda düellolarda mütad olduğu vechile mecruhiyet maddesiyle ikmal-i namus edilmiş addalonmuştur! (8 Mart 1887)

"Bir Yerde İki Facia"

☐ Sultanahmet civarında Talimhane arkasında İmaret Sokağı'nda Kolağası Mehmet Efendi'nin mutasarrıf olduğu 8 numerolu hânede müste'ciren [kiracı olarak] ikamet etmekte olan Tırhala muhacirlerinden ve İstanbul Nüfus Kalemi hulefâsından tahminen elli yaşında bulunan Ahmet Efendi yirmi üç yaşında olan oğlu Akif Efendi ile geçen Perşembe akşamı beraberce işret etmekte iken mumâileyh Ahmet Efendi eline arak [rakı] şişesini alıp bir seneden beri esir-i firâş [yatalak] olan zevcesinin yatmakta olduğu odaya girmiş ve orada cebinden bir revolver çıkarıp kendi kendüyü yanağından urub [vurup] kurşun danesi kulağı tozunda kalmıştır. Oğlu mumâileyh Akif Efendi dahi revolver sesini işidip odaya girdikte pederini mecruh [yaralı] görünce meydanda bulunan revolveri ağzına sıkıp derhal vefat etmiştir.

Mecruhtan kendisini kim cerh eylediği sual olundukta kendi kendisini vurduğundan kimseye eziyet edilmemesini rica etmiştir. Mütevveffa ile mecruhun ceplerinde bulunan evrak alınıp zâbıtaca tahkikatı mukteziyye icra olunmakta bulunmuştur... (26 Mart 1887)

TELGRAF HAVADİSİ

Dünkü Avrupa Postası
Paris 21 Şubat

☐ Bazı İtalya gazeteleri İtalya'yı Bahr-i Ahmer [Kızıldeniz] sevâhilinde işgal eylemek efkârıyla Fransa'nın Habeşlileri teşviş ettiğini [karıştırdığını] yazmışlar ise de şu haber resmen tekzib olunmuştur.

Fransa devleti Afrika sahilindeki konsolosuna İtalya'nın efkârını mümkün mertebe teshil etmek [yatıştırmak] üzere emir göndermiştir... (1 Mart 1887)

Petersburg 23 Şubat

☐ Rusya ahalisinde Almanya aleyhinde olan hissiyat mevcut ve bâki ise de mahâfil-i resmiyye sulhperverlik meslegine devam eyliyor.

Lehistan'da Rusya kumandanı meşhur General Gorko Petersburg'a muvâsalat eylemiştir.

(Tan) gazetesi âlem-i medeniyetin muvazene-i düveliyyesinde Fransa'nın ehemmiyet-i fevkaladesi âhiren tebeyün eylediğine dair bir makale neşr eylemiştir.

(Republik Fransez) gazetesi (Alsas Loren) ahalisinin memleketlerinin Almanya'ya ilhakını protesto eden zevâtı meb'us intihab etmelerinden dolayı teşekküren bir makale neşr eylemiştir... (1 Mart 1887)

Basına, Bulgaristan Konusunda Sansür

Matbuat İdare-i Behiyyesinden Tebliğ Kılınmıştır:

☐ Bulgaristan vukûâtına dair gazetelerde bî esas [asılsız] birtakım şeyler yazıldığından ba'de-mâ bu madde hakkında hiçbir şey yazılmaması bâ emr-i sâmi tenbih ve ihtar kılınır.

fi 15 lemâzi ül-âhir sene 304 ve fi 26 Şubat sene 302

İntihar Haberleri Yasaklanıyor

"Kezâlik Matbuat İdare-i Behiyyesinden tebliğ kılınmıştır"

Ceridet-ül-Hakayık nâm gazetenin bir nüshasında intihara dair münderic olan varakanın diyanet-i İslâmiyyeye mübâyin [aykırı] fıkarâtı mutazammın olmasına [içermesine] ve Merkez-i Hilâfet-i İslâmiyyede tab' ve neşr olunan evrak-ı havadisten bazılarının akâid-i İslâmiyyeyi maâz-Allahu taalâ inkâr ve istihfaf [küçümseme] yolundaki neşriyâtı diyaneten ve siyaseten rehin-i cevaz ve müsamaha olamayacağına binâen fi-mâba'd [bundan sonra] bu yolda ihlâl-i akâidi [inançları çiğnemeyi] ve tahdîş-i ezhânı [zihinleri kurcalamayı] mucib olacak neşriyattan tevakki olunması [sakınılması] bilcümle ga-

zeteler sahib-i imtiyazlarına ekiden ve şedîden [kuvvetle ve şiddetle] tenbih ve ihtar olunur... (11 Mart 1887)

VÂRİD OLAN VARAKALAR

[Okuyucu Mektupları]

Hastane Kapısında...

Tarik Gazetesi Matbaa-i Aliyyesine

□ Mahallemiz dahilinde merhum Kâmil Paşa ve halîlesi [karısı] merhume Mısırlı Zeynep Hanım'ın ihya-kerdeleri olan nisaya [kadınlara] mahsus hastahane müdürü Ali Efendi'nin şâyân-ı esef ahvali.

Evvelki gün müdür mumâileyh hasta bir hatuna tehî [boş] yatak olduğundan belediye dairesince muamelesini icra ettirirsek kabul olunacağını söyler. Biçare kadın muamele-i mukteziyyeyi [gereken işlemleri] icra ile hastahane kapısına gelir ise de müdür efendi mezburenin nerdibandan inip çıkmaya muktedire olmadığı bahanesiyle kabul etmez. Kadıncağızın da sokak ortasında saatlerce almuş olduğu soğuk mübtelâ olduğu hastalığa inzimam etmekle [eklenmekle] me'yusen avdeti sırada terk-i hayat eyler. Yine birkaç mah [ay] mukaddem zenciye bir kadın her ne esbaba mebnî ise kabul olunmamasından Haseki Nisa Hastahanesine kadar gönderilmeye mecbur olunur ve yine geçen gün mahallemizde bir fakire kadının henüz süt emer çocuğu olmasından hastahaneye alınmaz. Velihasıl bu gibi birçok biçaregânın hastahane kapısından tard ve def' edildiği müşahede olunmaktadır ki eshab-ı hayrın duadan mahrumiyetlerine bâis oluyor. Binaenaleyh hastahane-i mezkûru idare ve himaye eden zevat-ı kiramın nazar-ı dikkat ve merhametlerini isticlaben [uyandırarak] işbu varaka-i âcizanemizin gazete-i muteberelerine dercini temenni eyleriz... (3 Mart 1887)
(imzalar.....)

Köprü memurları ters davranıyor

□ Geçen Cumartesi günü köprü memurlarının evzâ' ve harekât-ı nâ-becâ [yersiz hareketleri ve tavırları] hakkında yazılan fıkranın tekzibi mucib-i merak olduğundan bu bâbta tahkikat icrasına teşebbüs eylemiş idim.

İstihsal olunan neticenin gazete-i âlîlerine arzını muvâfık-ı maslahat bulduğumdan beyana cür'et eyliyorum.

Şöyle ki: Tokat darbesinden dişi düşen kadın Beyoğlu'nda Aynalıçeşme'de köşebaşındaki bakkalın yanındaki hanede sâkin olup vak'a-i fâcia-i müteellimeyi re'y-el-ayn [kendi gözüyle görerek] müşâhede etmekle her dakika isbat ve şehadete hazır bulunan şahitler dahi büyük Yeni Handa komisyonculuk etmekte bulunan Ortaköylü Ştork Efendiyle Yeniköy'de sâkin avukat Yorgi Efendi bunlara zamîmeten [ek olarak] o esnada oradan mürur etmekte olduğu halde vak'anın rü'yetiyle [görülmesiyle] tahkikata ibtidar etmiş ve bu isimleri ve şahitleri toplayarak bir jurnal tanzimiyle Müdde-i umumiliğe i'tâ ve takdim etmiş olan Dersaadet Ceza Bidayet Mahkemesi âzâsından olup daire-i adliyyede sermüstantıklık etmekte olan izzetlû Kasbar Efendi'dir.

Bu halde bu gibi fenalıklara meydan kalmamak ve adliyece işin arkası kanunen takip olunmak üzere beyan-ı hakikat-ı hale ibtidar kılındı... (12 Mart 1887)

Takvim Anlaşmazlığı: Yılbaşı Ne Zaman?

□ Gazete-i âlîlerinin Pazar günü çıkan bin altmış beş numerolu nüshasında Nevruz'un [Celâlî takvimine göre yılbaşı] mütekârib el-duhûl olmasından [girmesinin yakın olmasından] dolayı Hocapaşa'da vâki şekerci Rifat Efendi'nin nevruziye macunları tavsiye buyruluyor ve mutad-ı umumiye binâen alız ü tenâvülü [alınıp yenilmesi] arzu olunuyor ise de neşr olunan takvimlerde ittirâd [birbirine uygunluk] görülemiyor. Bakınız, Mehmed Ali imzalı takvim Nevruz'un duhûlünü Pazartesi gecesi 6 Şubat 18 dakika ve Hüseyin Hüsnü imzalısı dahi 6 saat 2 dakika 45 saniye ve ser-müneccim [müneccimbaşı] nâmına satılmakta olan takvim dahi 5 saat 49 dakikada gösterdiğinden hangisinin irâe eylediği [gösterdiği] Nevruz'a itibar kılınacağından insan hayrette kalıyor. Gerçi herkes birini sevab ittihaz edebiliyor ise de şu asırda hussusiyle makarr-ı saltanat ve hilâfet [hilâfet ve saltanat merkezi] olan bir belde-i azîmede bu kadar yekdiğerine mübâyin [aykırı] takvimlerin zuhuru nasıl arzu olunabilir? Buralarını re'y [görüş] ve vicdan-ı âlilerine havale eyler de ehl-i meraka bir muâvenet-i lütufkârînden olmak üzere hakikatinin ilânını istirham eyleriz... (16 Mart 1887)

İLÂN ve REKLÂMLAR

Popüler Romanın Babalarından Eugéne Sue'nun *Serseri Yahudi*'si

□ Fransa meşâhir-i üdebâsından (Öjen Su)nun âsâr-ı meşhuresi meyânından en ziyade mazhar-ı rağbet-i umumı olup heman her lisana tercüme olunarak yüzlerce defa tab'a ve yüzbinlerce nüsha sarf edilmiş bir romandır. Bu roman sâir bazı romanlar gibi efkâr-ı muhayyileden ibaret olmayıp tarihe müstenid vekâyi-i cidiyyeden bâhis ve efkâr-ı âliyye ile mâla-mâl [dopdolu] olmasıyla bu kadar şöhret ve rağbet bulmuştur. Şöyle ki vaktiyle Avrupa'da mezhebi kendilerine âlet-i fitne ve fesad ittihat ederek, [illegible] fenalık kalmamış ve türlü türlü desise ve entrikaları işte böyle (Ojen Su) gibi eshâb-kalem sayesinde gitgide meydana çıkarak nazarı itibardan düşmuş ve âkıbet menfûr-ı âlem (dünyanın nefret ettiği) olarak muahharen Fransa'dan külliyen tard ve teb'îd edilmiş [kovulmuş ve uzaklaştırılmış] olan Cizvit cemiyet-i fesadipîşesinin [karıştırıcı Jesuit derneğinin] ahvâl ve harekâtı mefsedet-kârânesini [bozguncu hareketlerini ve durumlarını] hikâye ve roman suretinde meydana koyarak halkı onların mefsedet ve mazarratından ikaz ettikten başka nice nice efkâr ve hissiyat-ı âliyye, mülâhazat-ı dakike [ince düşünceler] ve mü'alaât-ı amîke-i hakimâneyi [bilgece derin incelemeleri] hâvî olmakla şu esere âlî roman nazarıyla bakılmayıp adetâ bir tarih-i hususi makamında mütalâa olunmak meziyetini haizdir. İşte böyle bir eserin mütalâasından halkımızı bahremend-i istifade olmak [yararından hisselendirmek] üzere *Tercüman-ı Hakikat* gazetesi muharrirlerinden Tevfik Efendi tarafından lisanımıza nakl ve tercüme ve bundan evvel cüz cüz tab' ve neşr olunarak iki büyük cilde baliğ olan tekmili 166 kuruşa satılmakta bulunmuş ve hayli rağbet bulmuştur. Ancak mütalâsına arzu-keş olup da bu fiyata olmak iktidarları taallûk edemeyenler dahi mütalâasından mahrum kalmamak üzere bu kere fiyatı tehvin edilerek [ucuzlatılarak] eczâsı [cüzleri] yüz ve âlâ ciltlisi yüz yirmi kuruşa Bâbıâli caddesinde 46 numerolu Arakel Efendi'nin kütüphanesinde satılmaktadır... (1 Mart 1887)

Şehir Hatları Gemilerinin Kahve Ocakları

□ Şirket-i Hayriyye vapurlarının kahve ocakları 1303 senesi Mart'ı ibtidâsından Şubat'ı gayetine [sonuna] kadar bir senelik olmak üzere toptan veyahut kol kol bi'l-müzâyede kefalet-i mutebere ve şerâit-i malûma ile maktûan [götürü olarak] ihale olunacağından talip olanların işbu şehr-i Şubat gayetine [Şubat ayı sonuna (yani 12 Mart'a)] kadar Perşembe ve Pazartesi günleri saat 9 raddelerinde Şirket-i mezkure idare meclisine gelmeleri ilân olunur. (7 Mart 1887)

Yadigâr-ı Hayatım

□ Müteveffa Hobart Paşa'nın bizzat kaleme almış olduğu kendi tercüme-i halleriyle 50 sene kadar ettiği seyahatlerde müşahede eylediği birçok vukûat-ı garibe ve lâtifeyi hâvî ve bilhassa Memâlik-i Şâhâne hakkında bazı mütalâât ve meşhûdâtını [düşünce ve gözlemleri] muhtevî Yadigâr-ı Hayatım-ın ikinci cüz'ü istifâdegâh-ı umumîye vaz olunmuş ve üçüncü cüz'i dahi der-dest-i tab' bulunmuştur.

Her kitapçıda ve bilhassa Arakel Efendi kütüphanesinde yüz para fiyatla satılmaktadır... (31 Mart 1887)

1982 Haziranının son haftasında, İstanbul'daki Belge Yayınlarınca basılan Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler *adlı kitabım, hemen 8 Temmuzda İstanbul Sıkı Yönetim Komutanlığınca yasaklanmış, 1. Sulh Ceza Mahkemesince de toplatılmıştı. 3 Numaralı Askeri Mahkemede yargılanmam bir yıldan fazla sürdü. 28 Kasım 1983'te, bana "yükletilen suçun unsurları mevcut olmadığı anlaşıldığı"ndan beraat ettim. Aklanmamı, beş ay sonra Askerî Yargıtay da onayladı. Yayınevi ise, aynı mahkemeye başvurarak, kitabın hakkındaki toplatma kararının kaldırılması ve elkonulmuş nüshaların geri verilmesi için ayrıca bir karar aldırdı. Nitekim, İstanbul Adliyesi Emanet Memurluğunda tutulan kitaplar Basın Savcılığı kanalıyla 10 Ocak 1985'te yayınevine iade edildi. Fakat, İstanbul Sıkı Yönetim Komutanlığı, "Komutanlıkça 1402 sayılı yasaya göre verilen toplatma kararının Sıkıyönetim Askerî Mahkemesince kaldırılmasının sözkonusu olamayacağı"nı ileri sürerek, kitapları yeniden toplattı. Anlaşılan ancak Sıkı Yönetim kalkınca kitaplar geri alınabilecekti. Fakat öyle de olmadı: 29 Kasım 1985'te İstanbul Valiliğine başvuran Belge yayınevi, çok uzun bir süre bekledikten sonra, Olağanüstü Hal Bürosu'ndan, kitapların imha edilmek üzere SEKA'ya gönderilmiş bulunduğunu öğrendi. Bunun üzerine, tazminat davası açtı.*

Bu olay, günümüzde basın özgürlüğünün çiğnenmesine iyi bir örnek, Şimdi bu kitaptan iki üç sayfa ve bir resim aktarıyorum (s.193-97 ve 332).

METE TUNÇAY

Cemile Hanım ve Ziyanullah Nuşirvanov ve çocuklarıyla birlikte

Ankara'da İlk 8 Mart Uluslararası Kadınlar Günü Toplantısı:

1979 Mayıs ayında Bakû'ya gitmeden önce, Cemile Nuşirvanova'nın sağ olduğunu ve orada oturduğunu öğrenmiştim. Bakû'da Cemile hanımı aradım, fakat rahatsızlığından ötürü şehir dışındaki bir sanatoryumda yatmakta olduğu için göremedim. Kızkardeşi Rahime hanımla tanıştım. Bana büyük yardımları oldu. Kendilerini saygı ve teşekkürle anıyorum.

Cemile ve Rahime hanımlar İzmirli imişler. Anneleri Tatar göçmenlerinden olmalı; babaları ise Türkiyeli Süleyman Selim bey imiş. Cemile hanım İstanbul'da Darülmuallimat'ı (Kız Öğretmen Okulu) bitirdikten sonra Bezmiâlem Valide Sultaniyesi'nde muallime iken, Ziynetullah Nuşirvanov'la evlenmiş.

Cemile hanım, Matbuat Müdürlüğünde çalışmaya başlayan kocasıyla birlikte Ankara'ya gelmiş ve burada sol harekete katılmış. (Şerif Manatov, 1920 ilkbaharında M. Suphi tarafından İstanbul'a gönderildiğinde, onların evlerinde kaldığına göre, Ankara'ya yerleşmeleri o yaz başında olmalı.)

Ankara İstiklâl Mahkemesi'ndeki Yeşil Ordu davasında, sırtlarında manto olduğu halde yüzleri açık olarak misafire çıktıkları için, davranışları "açık saçık" diye nitelenen üç hanım, Cemile ve Rahime hanımlarla Salih Hacıoğlu'nun eşi Fatma hanımdır.

Rahime hanım, Ankara'da okula gittiği sırada, bir gün Sovyet Büyükelçiliğindeki bir törende (hamile olan abla-

sının yerine) bir konuşma yaptığı için okuldan atılmış.

İki kızkardeşin, burada, Azerbaycan dilinden uyarladığım yazıları, ilginç bir olayı anlatıyor.* Ancak, bir nokta bana kuşkulu göründü: Manatov'un "mâruza"sı. Eğer, kastedilen, Manatov'un gönderdiği bir metnin okunmasıysa, bu olabilir; yok, Manatov'un kendisinin bir bildiri okuduğu söylenmek isteniyorsa, bir karıştırma olmalı. Çünkü Manatov, 1921 başında Mdivani heyetiyle birlikte Türkiye'ye girmek isterken kabul edilmemiş, geri çevrilmiştir. Ayrıca, o günlerde İstiklâl Mahkemesi'nde gıyaben yargılanmaktaydı. Nitekim, 9 Mayıs 1921 tarihli kararda da 15 yıla mahkûm edilecektir.

Ziynetullah Nuşirvan, afla çıktıktan sonra, 1922 güzünde Komintern'in 4. Kongresine giderken, karısını ve baldızını da Moskova'ya götürmüştür. Sovyetlerde yerleşmişler.

Rahime hanım Bakû'da Kayserili İsmail Hakkı'yla evlenmiş. Fakat, Z. Nuşirvan gibi İsmail Hakkı da sonradan akıl hastası olmuş, (Sormadım, ama Rahime hanım, kocasının değil de, babasının adını kullandığına göre, İsmail Hakkı'nın 1940'lardaki ölümünden önce boşanmışlar, herhalde).

* Kadın hareketi, dolayısıyla da 8 Mart Uluslararası Kadınlar Günü, bütün dünya Komünistleri gibi, TKP içinde de başından beri önem verilen bir konu olmuştur. KUTV'un ilk Türkçe yayınlarından biri de, Lenin'in **Martın 8**'i çevirisidir. (Moskova 1925). 87 s., 18 cm., Elyazısıyla Arap harfli teksir. Mütercim adı silik çıkmış: "Katırha" gibi bir şey, iyi okunamıyor. Lenin Kütüphanesi ZV 15-4/35 numarada kayıtlı.

Ankara'da Türk Kadınlarının İlk 8 Mart Bayramı

1921 yılının şubat ayıydı. 1919'dan beri çalışmakta olan Ankara Türk Komünist Partisi (Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası) güçlenmiş ve Moskova'da Komünist Enternasyonal'iyle ilişki kurmuştu. Anadolu içerilerinde birçok illerde hücreler oluşturmuştu. Şubat ayının sonlarında, Komintern Kadınlar Sektöründen Klara Zetkin Yoldaşın imzası ile, 8 Mart Kadınlar Bayramını nasıl kutlamak gerektiğini gösteren bir talimatname almıştık. Buna göre, kapitalist ülkelerde kadınların öz insan haklarını istemeleri şiar edinilecekti. Ankara'daysa işsiz kadınların sayısı gittikçe artmaktaydı. Yıllardan beri erlerini (kocalarını), oğullarını savaşta yitirmiş olan Türk kadınlarının yaşam koşulları çok ağırdı. İş bulmak olanaksızdı. Uzun yıllar süren savaşlardan sonra Antanta devletleri Türkiye'yi tam mahvetmek için İstanbul'u ve Anadolu'nun batı ve güney bölgelerini işgal etmişlerdi. İstiklâl Mücadelesi içinde Ankara'da kurulan BMM Hükümeti de, Büyük Lenin'in yardımıyla dış düşmanlara karşı savaşı sürdürüyordu. Bu sıralarda Sovyet ülkesinden gelen yardımın Karadeniz sahilinden Ankara'ya kadar getirilmesini, kucaklarında silâh ve askerî malzeme taşıyan Türk kadınları gerçekleştiriyorlardı. Bu kadınlar, erleri, oğulları, kardeşleriyle birlikte düşmana karşı çıkıyorlardı. Ama bu dönemde kendilerinin hiçbir toplumsal hakları yoktu; yine de vicdanlarının sesine uyarak vatan müdafaasına katılıyorlardı. Türk kadınlarının insanî ve toplumsal haklarını tanıyan tek örgüt, Komünist Partisiydi. 1921 yılının başlarında, Mustafa Suphi ve 14 arkadaşı, Türk burjuvazisinin eliyle Karadeniz'de boğularak feci bir biçimde yok edilmişlerdi. Bu olay derin bir nefretle karşılanmıştı. Bundan başka, Ankara'daki merkezî Komünist örgütünün 18 üyesi hapse atılmıştı. Bu gibi feci olaylar biz Komünist kadınları çok üzüyordu. Bir yandan burjuva cellâtlarını protesto etmek, bir yandan da işsiz kadınların ağır durumlarının hafifletilmesini talep etmek amacıyla, Komünist Süleyman Selim Yoldaşın Ankara dolaylarındaki bağında kadınların genel toplantısı yapıldı. 8 Mart Uluslararası Kadınlar Bayramının önemini açıklayan, Şerif Manatov Yoldaşın bildirisi oldu. İkinci sorun olarak, kadınların durumunu düzeltmek, onlara iş sağlamak için bir kadınlar örgütü seçildi. Önceden hazırlanmış olan tüzük onaylandı. Sonra B.M.M.'ne Türk Kadınları adına bir bildiri gönderilerek, Komünistlere, Mustafa Suphi ve arkadaşlarına gösterilen vahşilikler protesto edildi. Kadınlar örgütünün Ankara'daki ilk 8 Mart Bayramı, Türk Komünist hareketi tarihinin sayfalarında şerefli bir yer tutmaktadır.

Cemile Selim
Bezmiâlem Valide Sultanisi Heyeti Talimiyesinden

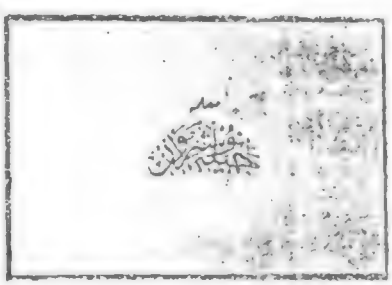

Muallime
Cemile Nuşirvan

RAHİME SELİMOVA
CEMİLE NUŞİRVANOVA

Ajans'tan Hatıralar (1923-1938)

I

A.İHSAN BARLAS

Bu satırlar Anadolu Ajansı'nın bir tarihçesi değildir. O müesseseye 24 Haziran 1923 yılında girerek, inkıtasız ve fasılasız Kasım 1951 yılına kadar çalışmış bir emektarın "Hatırında kalan bilgi ve görgü"lerinin bir kısmıdır. Ben bunları derledim, topladım ve ajansa verdim. Üst tarafı müessesenin bileceği iş...

Anadolu Ajansı, Atatürk tarafından kurulmuştur. Bütün bir Cihan ile savaşan bir devlet kurulunca ona bir de "ağız" lâzımdı. Atatürk Ajansı devletin dili ve ağzı olarak kurdu.

Bu hatıralar daha ziyade İstanbul'a ait olacaktır. Merkez işlerinden bahsetmeyecek değilim, fakat onların tafsilini hayatta olan diğer arkadaşlara bırakıyorum.

Anadolu Ajansı'nın İstanbul'da varlığını üç devre ayırmak gerekir: 1- İstanbul Vahidettin ve mütefikler elinde iken, 2- Milli Kuvvetler İstanbul'a girdikten sonra, 3-Ajans "anonim şirketi" olduktan itibaren...

İlk devrede ajans İstanbul'da iki "davaya inanmış" adamın hizmetiyle yaşamıştır. Bunlardan biri eski "Çiftçi" kütüphanesi sahibi merhum Akif Bey, ikincisi de, evveiki yıl ajansın İstanbul Şebesi muhasebe müdürlüğünden emekliye ayrılan Hayri Budak Bey'dir. Çiftçi Kütüphanesi şimdiki İstanbul Vilâyeti caminin tam karşısında bir yerdi. Sahibi Akif Bey Türk millî davasına inanmış bir genç idi. Müessesesini o davaya vakfetmişti. Bâb-ı Âli polisinin, İtilâf devletleri (İngiltere, Fransa, İtalya) zabıtalarının onun kütüphanesini ziyaret etmedikleri zaman olmazdı diyebiliriz. O, baskılara güler, yılmaz, usanmaz, faaliyetine devam ederdi. Faaliyeti şu idi: Anadolu hesabına bazı "istihbarat" ve Marmara'nın Anadolu kıyılarından gönderilen Anadolu Ajansı haber ve bültenlerini muhafaza ve tevzi.

Bu işi Hayri Budak yapardı. Karda, kışta o zamanki Sirkeci rıhtımı üzerinde Anadolu'dan gelecek taka, sandal, balıkçı kayığı veya vapur bekler, geldiğini anlayınca o vasıtaya gider, bültenleri alır ve doğruca Çiftçi Kütüphanesine götürürdü. Bu basit görünen iş, hakikatte büyük bir "vatan hizmeti" idi. Böyle küçük bir vapurdan çıkarken bir gün kendini gözetleyen Senegalli bir Fransız neferi merdivenin korkuluğunu tutan koluna korkunç baltasını indirmiş, balta boşa gitmiş, Hayri de denize yuvarlanmış, bir zorluk ile kurtarılmıştı. Şunu belirteyim ki Hayri Budak, bu korkunç hadisede de Bülten'leri koltuğunun altında muhafaza etmiş ve bu mukaddes emaneti Çiftçi Kütüphanesine getirip teslim eylemiştir.

Merhum Akif Bey ve ömrü uzun olsun, Hayri Budak, Yıldız'da hain padişah Vahidettin, Bâb-ı Âli'de Damat Ferit veya halefleri olduğu, Kürt Mustafa divanı harbi asmak için Türk vatanseveri aradığı devirde "Anadolu Ajansı"nı İstanbul'da canlı olarak devam ettirdiler, milleti aydınlattılar, ona Anadolu'nun sesini duyurdular.

Millî ordu Refet Paşa'nın (General Refet Bele) kumandasında İstanbul'a girdikten sonra bu durum değişti. İstanbul'da bir ajans müdürlüğü kuruldu ve müdürlüğe İzmit'te ajans müdürü olan Cevdet Bey getirildi. Cevdet Bey bilâhare Dışişleri Bakanlığı umum müdürlüklerinde ve birçok Büyükelçiliklerde bulunmuş olan Bay Cevdet Dülge'dir. Bu müdürlük eski Bâb-ı Âli'nin Hariciye nezareti dairesinin müsteşarlık'a ait olan oda ve salonlarında yerleşmişti. Cevdet Bey müsteşar odasında oturuyordu.

O zamanlar gene İzmit havalisinde ajansın bir müdürü olan Sırrı Bey adında bir zat vardı. O da İstanbul müdürlüğünde hak iddia etti. Bunun üzerine İstanbul'da iki müdürlük kuruldu ajans mudürlüğü (Cevdet Bey), İdari kısım müdürlüğü (Sırrı

Bey). Hangi müdür hangi işten mesuldü? Bu pek belli değildi. Zaten Sırrı Bey bir infial eseri olarak pek makamına da gelmezdi. İşleri Cevdet Bey döndürüyordu.

Ajansın bu devirdeki faaliyeti Anadolu'dan gelen haberleri yaymak ve Türkiye-Havas-Reuter (T.H.R.) ajansından aldığı Avrupa haberlerini Anadolu'ya vermeğe inhisar ediyordu. Ben bu devirde 24 Haziran 1923 tarihinde "İdarî Müdürlük Kâtibi" yani Sırrı Bey'in kâtibi olarak ajansa girdim. Osmanlı Âyân meclisinde Zabıt ve Mülkiye Encümeni kâtibi idim. Mülkiye encümeni Hariciye nezareti işlerine de bakardı. O encümende 8 yıl çalıştım. Refet Paşa İstanbul'a girince Âyân meclisi lağvoldu. Ben de açıkta kaldım.

Gazetelerde "Ankara'da Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'ne bağlı bir ajans müdürlüğü" bulunduğunu, müdürün de Ethem Hidayet Bey adında bir zat olduğunu okumuştum. Ethem Hidayet Bey benim Âyân Meclisi'nde arkadaşımdı. Kendisine bir mektup yazarak iş istedim. Bir hafta içinde aldığım cevapta "İstanbul Şubesi İdarî Müdürü Sırrı Bey'i görmem" bildiriliyordu. Gittim, gördüm ve yukarıda yazdığım gibi 24 Haziran 1923'te Andolu Ajansı'nda işe başladım.

Ertesi gün öğrendim ki, mülga Âyân meclisi Encümen Kalemi müdürü Necip Bey[1] başkâtip olarak, Hayri Budak Bey de idarî müdürlük sevk ve posta memuru olarak ajansa alınmışlar. Bu benim için ajansa hemen ve hatta derhal "ısınmak" sebebi oldu. Ajansı o kadar benimsemiştim ki orada geçirdiğim uzun otuza yakın yıl ömrümün en tatlı ve unutulmaz devri olarak kalacaktır.

Bakınız bugün bile oradayım. İstanbul'da iki müdür hikâyesi çok sürmedi İki müdür de durumdan memnun değillerdi. İkisi de merkeze durumlarından mütemadiyen şikâyet ediyorlar, bir işi iki kişinin yapmasındaki garabetle ısrar edip duruyorlardı. Uzun bir zaman bu şikâyetlere cevap vermiyen merkez birden bire cezrî bir hareket yaptı. Cevdet Bey vazifesinden alındı. Ajans şubesi müdürü Ethem Hidayet Bey İstanbul müdürlüğüne tam yetki ile tayin olundu. Ethem Hidayet Bey İstanbul'a gelince, alelacele kurulmuş ve bu çok akşak tarafları bulunan İstanbul bürosuna "çeki düzen" verdi. İlk işi "İdari müdürlük" işini tasfiye oldu. Sırrı Bey'e münasip bir iş bulundu ve idari müdürlük lağvedilerek idare ve muhasebe işleri Başkâtip Necip Bey'e devrolundu, idari müdürlüğe bağlı memurlar da İstanbul müdürlüğü kadrosuna naklolundu.

Yukarıda kaydettiğim gibi ben "İdari müdürlük kâtibi" idim. İstanbul müdürlüğü kadrosuna da aynı ünvanla naklolunmuştum. Ethem Hidayet Bey'e ne iş göreceğimi sordum. "Bekle az sonra görürsün" dedi.

İstanbul müdürlüğünde bir "Ajans muharrirliği" vardı. Bu işi Muzaffer Uras adında Selânikli bir genç idare ediyordu. Bu genç Ajans'ın Tercüme kalemi müdürü Abdi Tevfik Bey'in oğlu idi. Zeki ve çalışkan bir gençti, ama yaptığı iş onu tatmin etmiyordu. Gözü serbest hayatta, serbest kazançta idi. Bir gün bana bu temayülünü açtı. Ethem Hidayet Bey'den imâlı bir tarzda şikâyet ettikten sonra "en ayrılınca burasını siz isteyiniz. Müdür sizi seviyor, reddeceğini sanmam" dedi. Ben bu sözlerde bir nevi sitem hissetmiştim. "Böyle bir arzum yok düşünmedim hiç. Hem siz muvaffak olmuş bir memursunuz. Sizi kimse bırakamaz" dedim. Güldü ve "Ben ayrılmak üzereyim, dediğimi yapınız" tavsiyesini tekrarladı.

Bir iki gün sonra idi, ajansa geldiğim zaman odacılar erken gelen müdürün beni aradığını, hemen kendisini görmemi söylediler. Odasına gittiğim zaman Ethem Hidayet Bey "Muzaffer Bey istifa etti. Hemen o odaya gidip işe başlayınız. Şimdi gelecek işi size devredecek." dedi.

Filhakika biraz sonra Muzaffer Uras geldi, işini sevgi ve nezaketle bana devretti. Ben de beni Ajans Başmuharrirliği'ne götüren ajans muharirliği işine o gün başladım.

İlk odam Tahrirat-ı Hariciye Kâtibi Nuri Bey merhumun odasıydı. Bu zat, üstadımız Reşat Nuri Darago'nun babasıdır. Odasında bulduğum ve ajansta kaldığım müddetçe kullandığım bir etajer ve bir yazıhane hâlâ ajansın İstanbul müdürlüğü eşyası arasında bulunmaktadır. Selefim Muzaffer Uras, serbest mesleklerde bir müddet çalıştıktan sonra sigortacılıkta karar kıldı. Son zamanlarda İzmir'de kendisini muvaffak olmuş bir sigortacı olarak gördüm. İyi işleyen bir müessese sahibi olmuştu.

İstanbul müdürlüğü bu tayinlerle şekillenmiş, Ethem Hidayet Bey bir de Tercüme bürosu teşkil etmişti. Bu büro Osmanlı Hariciye nezaretinin mütercimlerinden, mülga Âyân meclisinin Fransızcaya vâkıf katiplerine kadar birçok zevatı ihtiva ediyor-

A.İhsan Barlas: Anıların yazarı 3 Mart 1308'de (1893) İstanbul'da doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini Kadıköy'de özel Darülirfan iptidai ve rüşdiyesinde yapmış, liseyi Vefa Mülkiye idadisinde okumuştur. Daha sonra İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesini bitirmiştir. Hukuk Fakültesi'nde okurken Âyân Meclisi Zabıt ve Encümen katipliklerinde çalışmış, meclisin ilgasından sonra Anadolu Ajansı'na girmiştir. Yüksek öğrenimi sırasında *Tanin* gazetesinin parlamento muhabirliğini de yürütmüştür.

A.İhsan Barlas'ın Anadolu Ajansı'ndaki çalışmaları, emekli olduğu 1951 yılına kadar sürmüştür. Bu tarihten sonra *Ticaret, Demokrat Menderes ve Dünya* gazetelerinde çalıştığını biliyoruz. (Basın Yayın Genel Müdürlüğü Basın Kartı Dosyası no: B-143) Barlas'ın ölüm tarihi konusunda iki farklı kayıt vardır. Basın Yayın Genel Müdürlüğü kayıtları 1966 yılı Mart ayında, Anadolu Ajansı'ndaki dosyası ise 28 Şubat 1967'de öldüğünü belirtmektedir.

Ahmet Akif: Bâb-ı Âli'deki Çiftçi Kütüphanesi'nin sahibi Mütarekede Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın kurucuları arasında yer almış ve parti merkezinin adresi olarak dükkânını göstermiştir. Ethem Nejat'ın Üsküdar'dan mahalle arkadaşıdır. 1929'da 100 kilodan şişmanlar Cemiyeti reisi olmuştur.

Hayri Budak: 1311 yılında tekirdağ'da doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini Tekirdağ rüşdiyesinde, liseyi İstanbul'da Darülhilâfetülaliye medresesinde okumuştur. 5 Ocak 1919'da askerlik görevini bitirdikten sonra Tekirdağ'da tüccar olan dayısının yanında kalmış, 15 Mayıs 1921'de İstanbul'a kaçmıştır. 20 Haziran'da Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'nün İstanbul teşkilâtında çalışmağa başlamış, sonra Anadolu Ajansı'nda görev almıştır. Ajans'ın muhasebe işlerinin yürütücüsü olmuştur

Ethem Hidayet Akımsar: 1306 Langaza doğumludur. Bir süre okuduğu Hukuk Fakültesi'ni bitirmemiş, 1326-1336 (1910-1920) yılları arasında Âyân meclisinde kâtip olarak çalışmıştır. Sonra Anadolu Ajansı'na girmiş 1 Mart 1924'ten 28 Şubat 1925'e kadar İstanbul Şube müdürlüğü görevini yürütmüştür. 1928 yılında Ajans yönetim kurulunda üye olmuştur.

[1] Başkâtip Necip Bey "Eddâi Hafız Necip Efendi müstear adıyla muhtelif gazetelerde yayınladığı mizahî yazılarıyla meşhur olan zattır. Kendisine tanrıdan rahmet dilerim.

du. Bu büroya çok ihtiyaç vardı. Çünkü Anadolu Ajansı memlekette tek haber müessesesi olmaya hazırlanıyor ve bu hazırlık hızla yürüyordu.

Bir taraftan ajansın Matbuat ve İstihbarat Müdüriyeti Umumiyesi'nden ayrılarak bir anonim şirket halini alması için hazırlık yapılırken, öte yandan da İstanbul'da çalışmakta olan (T.H.R.) Türkiye-Havas-Reuter Ajansı'nın tasfiyesine teşebbüs ediyordu. Bu iş tamamen Ethem Hidayet Bey'e bırakıldı ve merhum, hakikaten muvaffakiyetle bu nazik işi başardı.

Her memlekette bir veya birkaç Basın Ajansı olduğu malûmdur. Bizde de I. Dünya Harbi boyunca Erzurum Mebusu merhum Hüseyin Tosun Bey adında bir zat tarafından idare edilen Osmanlı Ajansı adlı bir ajans vardı. Memleket idaresine uygun olarak "tek" olan bu ajans Osmanlı devletinin tek haber organı idi. Osmanlı Ajansı, Mondoros Mütarekesini müteakip, Osmanlı devleti, gibi birden yok oldu. Hüseyin Tosun Bey ortadan kayboldu. İstanbul'u işgal eden müttefikler, Damat Ferit Hükûmeti nezdinde teşebbüse geçtiler ve bir Basın Ajansı kurdurdular. Bu müessese (Türkiye-Havas-Reuter) Ajansı adını taşıyor ve T.H.R. rümuzu ile çalışıyordu. Bu müessesede bir idare meclisi vardı. Bu mecliste Türkiye'yi Bâb-î Âli Hariciye Nezareti'nin o zamanki "matbuat müdür"leri, Havas Ajansı'nı yani Fransa'yı bu ajansın Istanbul mümessili M.Mathu, Reuter Ajansı yani İngiltere'yi de Reuter Ajansı'nın İstanbul mümessili Mr. Ferguson temsil ediyorlardı. Fakat hakikatte Türk matbuat müdürlerinin toplantılarda hazır olduğu pek nadirdi. Müessesenin idaresi M.Mathu ile Mr. Ferguson'un elinde bulunuyordu.

ANADOLU AJANSI

MEMURLARINA MAHSUS HAL TERCÜMESİ

Adı ve soyadı?	İhsan Barlas
Babanızın adı? hayatta mıdır? hayatta ise meşguliyeti nedir? ölmüş ise son işi ne idi?	M.lga Babı Seraskerî İstihkâm ve İnş at d iresi m'ddi rü merhum binbc şı Mehmet Said
Ananızın adı? kardeşleriniz var mıdır? varsa kimlerdir? nerelerde otururlar?	Emine Tenasüp k rdeşlerim yoktur.
Nerede doğdunuz?	İstanbul
Hangi tarihte [illegible]	[illegible]

Memuriyeti:

Evlimisiniz? bekâr mısınız? evlenip ayrıldınız mı? tasrih ediniz	Evliyim. ilk refikamdan ayrıldım.
Çocuklarınız var mı? [illegible] varsa çocuklarınızın yaşları?	Handan Numin (1914 do umlu) Emine Gaaye B rlas (1940 [illegible] umlu) ikisi de kızdır.
İaşesiyle mükellef olduğunuz kimse var mıdır? varsa kaç kişidir? kimlerdir?	Refik[illegible] ve [illegible] kızım.
İrat ve emlâkiniz var mı?	Maaşımdan b şka hiç bir iradım ve emlâkim yokt r.
[illegible] borcunuz [illegible] miktarı nedir?	Yoktur
İçki ve kumara müptelamısınız?	H y tımda kum r oynamadım. B şka hiç bir iptilâm da yoktur.

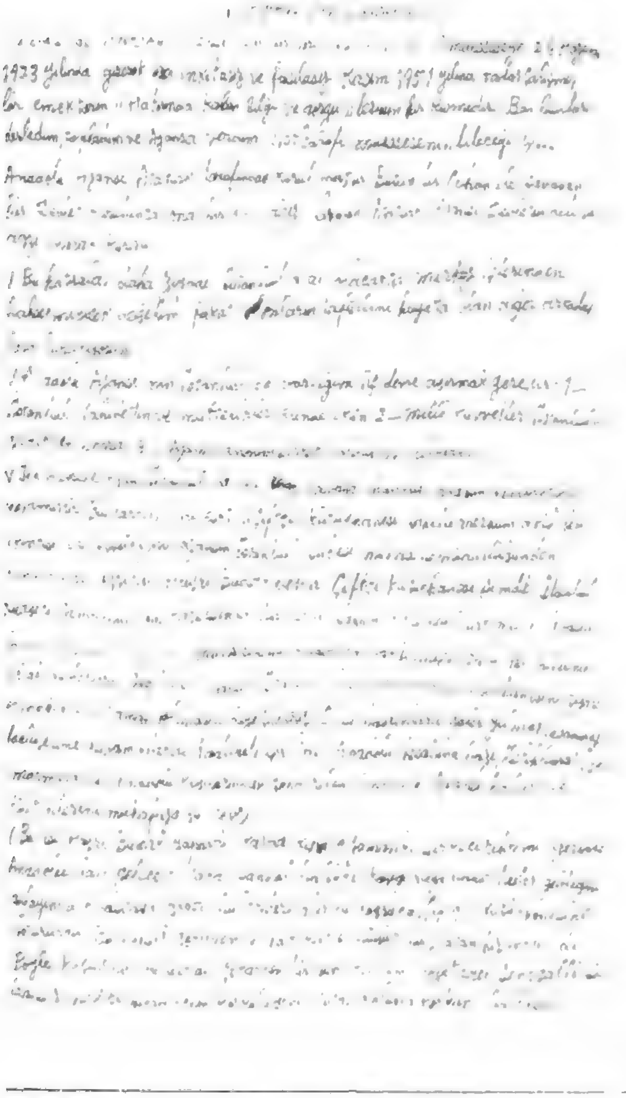

(T.H.R.) Galatasaray Lisesi'in ön kapısına bitişik bir binada (bu bina şimdi istimlâk edilmiş ve yıkılmıştır) çalışıyor, Havas ve Reuter ajansları tarafından hergün verilen haberlerden mürekkep bir siyasi bülten, bir de Londra'dan alınan borsalardan bankalar için kambiyo bülteni (mâlî bülten) neşrediyordu. Hulâsa devletin haber alma ve verme kaynakları yabancıların ellerinde ve hâkimiyetinde bulunuyordu.

Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'nin böyle bir durumun devamına göz yummayacağı tabii, hem de zaruri idi. Hükûmetin birtakım teşebbüslere giriştiğine şüphe yoktu. Bunların en mühim ve müsbeti Ajans tarafından Havas-Reuter nezdinde yapılmış olanıdır. Bu teşebbüs, biraz naz ve niyazdan sonra semere verdi ve her iki ajans, İstanbul mümessilleri M. Mathu ve Mr. Ferguson'u Anadolu Ajansı'nın tayin edeceği murahhasla müzakereye girişmeğe memur ettiler. Anadolu Ajansı da, vakit geçirmeden, İstanbul müdürü Ethem Hidayet Bey'i Havas ve Reuter mümessilleriyle müzakereye memur etti. Müzakereler, güç safhalar arzetmekle beraber, ümit edildiğinden çabuk neticelendi. Tanzim edilen anlaşma müzakereye memur zevat tarafından imzalandı ve Anadolu Ajansı "Türkiye Cumhuriyeti'nin tek müstakil ve rakipsiz haber müessesesi" oldu.

Tahsil vaziyeti

İlk ve Orta tahsilinizi hangi mekteplerde yaptınız? diplomanız var mı? — İlk ve orta tahsilimi Kadıköyünde hususî Darülirfan iptidaî ve Rüştiesinde yaptım her iki diplomam da mevcuddur.

...diploma aldınız mı? ... tasdik nameniz var mı? — Vefa Mülkiye idadisinden mezunum diplomam vardır.

...veya âli bir mektep bitirip diploma aldınız mı? ... mekteplerin yerlerinin ve isimlerinin sarahaten bildirilmesi lâzımdır) — İstanbul Darülfünunu Hukuk Fakültesinin 1330/1331 ders yılı mezunuyum diplomam vardır.

Türkçeden başka hangi lisanları konuşursunuz? ne derece? — Orta derece Fransızca bilirim.

...ve neşredilmiş eserlerinizin varsa isim ve mevzuları nelerdir? — ...eserim yoktur ... yazıların çıkmıştır

Askerlik vaziyeti

Askerlik hizmetinizi (fîlî hizmet, bedel, nakdi ...) ... — Askeri hizmetten ihraç edildim; Bu ihraç hem hizmeti filliyeden hem de ... dolayısiyledir.

... — Rapor ve yaş haddi.

Terfi edildiniz ise ne sebeble ve ne kadar müddet için?

Memuriyet vaziyeti

	Memuriyeti	Maaş veya ücret	İşe başladığı tarih	İşten ayrıldığı tarih	Ayrılış sebebi
Şimdiye kadar gerek resmî ... gerekse hususî müesseselerde bulundunuz mu? ... ne vazife ile, ne tarihlerde ... vazife gördünüz? bu işlerden ne sebeple ayrıldınız?	Âyan Meclisi Zabıt ve encümen kâtipliklerilerinde bulundum.	800 2200	24/5/339	Nisan 1338	Âyan Meclisinin ilgası üzerine ayrıldım.
Mektepten çıktıktan sonraki iş ve resmî hayatınıza ait malûmatı verirken arada fasıla bırakmamak suretiyle bu hayatın safhalarını sarahaten yazınız!	Mektepte iken T...nin gazetesinin F...ri ... to man birliğini yaptım. Yine Hukuk Fakültesinde iken Âyan Meclisine intisap ettim. ... açıkta kaldıktan sonra Anadolu Ajansına girdim.				

... bulunmuş bulunmanız ... derecesi nedir? — Yoktur

... raporu ile tevsik ... — Hiç bir hastalığım yoktur.

... nedir? ... — Halen İzmir İnönü caddesi 185'inci ... 15 No. Anadolu Ajansı dairesi

İşbu ... tercümeihalindeki suallere yazılan cevapların doğruluğunu beyan eylerim

İmza

Anlaşma şu esaslara dayanıyordu. Türkiye-Havas-Reuter ajansı feshediliyordu. Bu ajans, hergün tel ile veya telsizleriyle aldığı haberleri neşretmeden Anadolu Ajansı'na verecek, Anadolu Ajansı onları tercüme ederek kendi bültenleriyle neşredecekti. İki üç günlük kısa bir acemilik devresini müteakip bu makina süratle ve mükemmelen işledi, hâlâ da işlemektedir.

Yalnız "Mâlî Servis" -ki hususi şifrelerle gelirdi- bir zorluk kaynağı oldu. Bu işi T.H.R. de Mösyö Ethem Vitalis adında bir genç yapardı. Aslen İtalyan olan bu gencin ecdadı Venedik'li imişler.

İtalyan-Avusturya harplerinden sonra Avusturya tâbiiyetine; I. Dünya Harbi sonunda da Çekoslovak tâbiiyetine geçmişler. Kendisiyle on yedi, on sekiz yıl Anadolu Ajansı'nda yanyana, başbaşa çalıştığım Vitalis halis bir Türk kadar "Türk" idi. Uzun arkadaşlığımda kendisinden buna aykırı bir hareket sâdır olduğuna şahit olmadım. İşte bu Vitalis'i Anadolu Ajansı, mâlî servis için ilk anlaşma ile Havas-Reuter'den devraldı. Sonraları Ajans'ın her hizmetinde bulundu. Tanrı ruhunu şad etsin[×].

Anadolu Ajansı, anlaşma ile Havas-Reuter'den bir zat daha devralmıştı. Bu zatın adı Kanuti Bey idi, "muhabir"liğimizi yapacaktı. Beyoğlu muhitini gayet iyi tanıyordu. Her akşam bana gelir, günün haberlerini bildirir, bir kahve içer giderdi. Halen o da, müteveffalar zümresine karıştı. Rumeli'de merkezi Selânik olan Üçüncü Ordu'ya sıhhiye mütehassısı olarak getirilmiş olan İtalyan Albayı Jak Kanuti Bey'in oğlu idi. Türk mekteplerinde okumuş, Türk muhitinde yetişmiş olan müteveffa Kanuti'nin Ajans'ın bu devresinde çok hizmetleri olmuştur. Kendisini saygı ile yad etmeyi bir vazife saydığımı açıklamakla memnunum.

O günlerden kimseler kalmadı. Bir ben kaldım, bir de evinde istirahate çekilmiş olan Hayri Budak dostum. Ötekiler hep gittiler... Hepsine Tanrıdan rahmet dilerim.

Ethem Hidayet Bey, İstanbul müdürlüğünde bir telsiz servisi kurdu ve günlük haberleri, mâlî servisi Havas-Reuter'den almak mecburiyetinden Anadolu Ajansı'nı kurtardı. Ajansın ilk telsiz memuru Hakkı Bey Bahriye'den alınmıştı. I. Dünya Harbi'nde donanmada hizmet görmüştü. Merhum Ethem Hidayet Akımsar Anadolu Ajansı'nın değerli bir kurucusu olarak unutulmaması lâzım hizmetlerde bulunmuştur. Müfettişimiz iken emekliye ayrılmış, birkaç yıllık emekli iken vefat etmiştir. Tanrı rahmet eyliye...

Osmanlı Âyân meclisi âzâsının Anadolu'da başgösteren Millî Hareket ile araları gayet iyi idi. Ekserisi ömürlerinin sonuna yaklaşmış ve hayatları boyunca Osmanlı devletine sadakat ve liyakatle hizmet etmiş olan bu ihtiyar vezir ve müşirlerin, büyük ve kıymetli kumandanları tek temennisi Kuvay-i Milliye hareketinin muvaffak olması ve vatanın kurtulması idi.

Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarına karşı sarayın ve hükûmetin takındığı tavırdan son derece hiddetlenen Âyân'dan

[×] Etien Vitalis Anadolu Ajansı'na 1942 yılında yöneltilen "Türk olmayan unsurları" çalıştırma eleştirisi sırasında işini kaybedecektir. Bkz. *Tarih ve Toplum* Sayı 37 (Ocak 1987), s.53.

Osmanlı Ajans Bültenlerinden İki Örnek

Nizamettin Neftçi Koleksiyonu

Osmanlı Ajansı: 26 Kânunuevvel 329 [8 Ocak 1914]

Yunanistan hiçbir mes'uliyeti almaksızın 18 Kânunu sani de cenubî Arnavutluğun tahliyesine emr edecek imiş.

Venizelos Atina'dan Roma, Paris için bugün hareket edecektir.

Bulgaristan Harbiye nâzırı 35 yaşındaki sınıfın terhisini emr etmiştir.

Hükümetimizin Şarki Anadolu için Fransa'dan beş jandarma zabiti istediği müstahberdir.

Yunanistan Armstrong tezgâhlarında inşada bulunan Brezilya'nın bir dretnotunu iştira için muzakerede olduğu Viyana'dan bildiriliyor.

Bulgar komitecilerinin, eşkiyasının mütemadiyen huduttan geçmekte olduğunu haber alan Yunan hükumeti Makedonya'da şekavet aleyhinde diğer bir kanun tatbikine karar vermiştir.

İzzet Paşa Drac'ta ittifak-ı umumî ile Arnavutluk Prensliğine tayin olunduğu şâyidir.

Ferik, liva, miralay, kaymakamı rütbelerinde 280 zatın tekaüdlerinin icrasına bi'larz-ı irade-i seniye sadır olmuştur.

Erkân-ı harbiye reis-i sânisi Ziya Paşa'nın Onuncu Kolordu kumandanlığına tayin edildiği, makamına bir Alman zabitinin getirileceği müstahberdir.

Mısır'dan, Hindistan'dan muharebede Hilâl-i Ahmer'e edilen ianat ve muavenete teşekkür için Mısır, Hindistan ahali-i muhteremesi nezdlerine Hilâl-i Ahmer Cemiyeti başkâtibi Doktor Adnan, Merkez-i Umumiyesi âzâlarından Kemal Ömer Beyler Mısır'a badehu Hindistan'a gideceklerdir.

Donanma Cemiyeti bugünlerde gösterilen heyecandan her tarafı hisselendirmek için vilâyata hey'at-ı irşadiye çıkarmağı kararlaştırmıştır. Şam'a, Irak'a refakatlerinde Ali Şeyhu'l Arab ile Cemiyet reisi Şefik, Adana'ya Bahriye musteşar ı sâbıkı Tal'at, Izmır'e Eytam reisi İzzeddin, Trabzon'a Ali Şükrü Beyler gidecektir.

Şehzade Mehmet Selim Efendi 60.000 kuruşluk Teşrini evvel maaşlarını Donanma ianesine terk buyurmuşlardır.

Gazi Muhtar Paşa ikinci defa olarak nakden 300 lira göndermişlerdir.

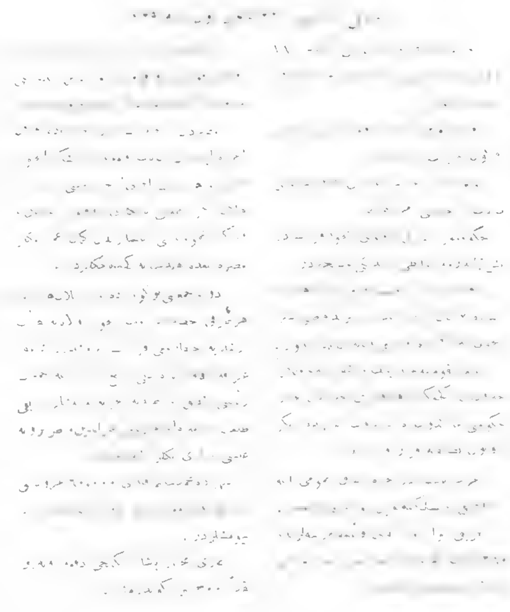

Millî Osmanlı Telgraf Ajansı 2'nci 76

Tebliğ-i resmî -Müttefiklerimiz Orşva (Varşova) hatt-ı mühimmini de işgal ettiler- yeni Lehistan ordusu.

1- Dicle cephesinde piyade ve makine tüfenginden mürekkep bir düşman kuvvetinin gönullülüklerimizle yaptığı muharebe neticesinde düşmanı geri attık.

2- Kafkas'ta sağ cenahta 30 kilometro imtidadındaki mevzimizi ileri sürdük. Sair Cephelerde mühim vak'a olmadı.

Transilvanya'da hareket eden Alman-Avusturya kolları dağlardan çıkarak Eflâk arasına dahil olmuşlar ve Orşva'ya giden şimendufer hattını işgal eylemişlerdir. İtilâf askerî mütehassısları hep bu ihtimalden endişe ediyorlar idi.

Alman-Avusturya zabitanı Lehistan ordusunu teşkil ve talime başlamışlardır. Harbin bidayetinden beri düvel-i merkeziye ile birlikte harp eden alaylarda temayüz etmiş olanlar yeni Lehistan ordusu zabitanını teşkil edeceklerdir. Bu ordu bilâhare Alman ordusu maiyetine verilecektir.

Münakasa ilanları:

Ordu için lüzum olan 25 bin kilo yıkanmış un bugünden itibaren mevki-i münakasaya vaz' edildiğinden talip olanların peyleri kabul edilmek üzere münakasa komisyonuna müracaatları.

Katma-Kırıkhan arasındaki nakliye müddeti hitama yüz tutarak yeniden münakaşaya vaz' edilmiş olmağla talip olanların peyleri kabul edilmek üzere münakasa komisyonuna müracatları.

Nefs-i Haleb'te altı ayda mezbuhan teslim edilmek uzere 760 bin kilo sığır eti mevki-i münakaşadadır. Talip olanların peyleri kabul edilmek üzere munakasa komisyonuna müracatları.

Haleb 7 Teşrini sâni 1332 [20 Kasım 1916] Terakki Matbaasında tab' olunmuştur.

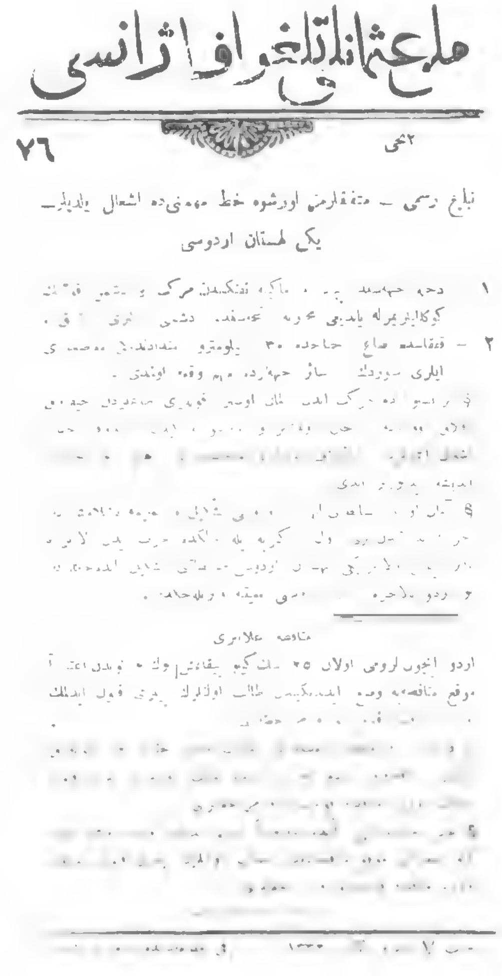
ملی عثمانلی تلغراف آژانسی

Müşir Fuat Paşa, bu infialin tesiri altında, bir gün saraya gider, Vahidettin tarafından kabul edilir ve kendisine vatanı kurtarmak için dövüşenlere karşı saltanat makamı ve hükûmeti tarafından takınılan tavrın milleti elem ve kedere gark ettiğini Damat Ferit ile hemfikirlerinin hemen işbaşından uzaklaştırılmaları gerektiğini hükûmet vazifesinin ehil ve lâyık ellere tevdii ettiğini ve Hayeti Temsiliyen'den gelen bir arzuyu da padişaha sunar. Vahidettin, Paşa'yı tatlılıkla baştan savar. Fakat hadise Anadolu'ya akseder.

Bir iki gün içinde Fuat Paşa'ya şu telgraf geldi:

"Dersaadet'te Âyân'dan Müşir Fuat Paşa hazretlerine temin-i maksad-ı milliyemiz hususunda ibraz buyurulan delâlet-i aliye-i vatanpervaneleri, şanlı Osmanlı tarihinin yadigâr-ı zî-hayatı bulunan şahsiyet-i muhteremilerine karşı kalbinde büyük muhabbetler ve tâzimler taşıyan milleti müteşekkir kıldığını arz ile takdim-i tazimat eyleriz.

İmzalar:

Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf, Bekir Sami, Mazhar Müfit, Vasıf, Mustafa, Ömer Mümtaz, Hüsrev Sami.

Bu telgraf, sade Fuat Paşa'yı değil, bütün Âyân üyelerini o kadar çok sevindirdi ki adeta mest etti. Fuat Paşa, hemen bana şu aşağıdaki telgrafı hazırlattı.

"Sivas'ta

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Heyet-i Temsiliyesi Canib-i Âlisine,

Mukaddemâ, vesalet-i âcizanemle Südde-i mualla-yı hümayuna arzolunmak üzre irsal olunan maruzatın takdimine vesaletimden dolayı, lâyık olmadığım halde,hakkımda izhar buyrulan teveccühata arz-ı şükran eylerim. Muharebat-ı salifede ifa ettiğim rivayet olunan hidamat bir şöhret-i kazibe mahsulüdür. Ben vatan ve millete ifası her Müslüman'ın mütehattim-i zimmeti olan bir vazife ifa ettim. Bu defa da âmâl ve mekasıd-ı milliyeyi hükümdara arz etmekten başka bir hizmetim olmadı. Matbuu muazzamımız hilaletpenah efendimiz millî ordunun amal ve maksadının selâmet-i mülk ve milletin teminine matuf olduğuna kâni olduklarını ferman buyururlar. Bugün aldığım iltifatname-i telgrafilerine cevaben maruzat-ı salife ve ihtiramat-ı tâzimkâranemin lütfen kabulünü rica ederim.

Âyandan Müşir Fuat.

Bu telgraf hemen yazıldı ve Sivas'a çektirildi. Âyân'dan Müşir Fuat Paşa, İncirköy'lü Müşir Hasan Paşa'nın oğludur. Osmanlı tarihinde Elena Kahramanı olarak maruftur. 1293 Rus-Türk savaşında Elena kalesinin müdafasına memur edilen Fuat Paşa bu vazifesini "mâmağlup" olarak ifa eylemiş ve düşmana teslim olmamıştır. 1908 Meşrutiyetinden sonra Âyân Meclisi âzâlığına tayin olunan merhum, ömrünün sonuna kadar bu vazifede kalmıştır. Gözleri pek görmemekte idi. Bu sebeple yazdıracaklarını bizlere yazdırır, okunacakları bizlere okuttururdu.

Elena kahramanı Müşir Fuat Paşa Trablus ve Balkan harplerinde "beş" evlâdını şehit vermiştir. Anadolu'nun zaferini görmüş, ondan sonra hayata gözlerini kapamıştır.

Bu hatırayı, tarihin bilinmeyen bir noktasını aydınlatmak için yazdım.

Anadolu Ajansı'nın dünya telsiz neşriyatını zaptedebilmek için bir telsiz alıcı merkezi kurduğunu, ilk telsiz memurumuzun Hakkı Bey adında bir zat olduğunu yukarıda kaydetmiştim. Şimdi ona ait hikayemin sırası gelmiş bulunuyor.

Malûmdur ki Lozan Barış antlaşması Musul meselesini antlaşma ile halletmemiş, antlaşmadan ayırarak bu meselenin Büyük Britanya ve Türkiye arasında doğrudan doğruya yapılacak müzakerelerle hallini karar altına almıştı. Muvakkat hudut olarak da İsveç Başvekili Mr. Branting'in başkanlık ettiği bir komisyon tarafından Hakkâri ilimizin güneyinden ve Musul (Eski Musul Vilâyeti) hududu kuzeyinden geçen bir hat tayin edilmişti. İngiliz kuvvetleri bu hattın güneyinde kalacaklar, Türk kuvvetleri de kuzeyinde bulunacaklardı. O zamanlar yabancı Elçi ve Büyükelçiler henüz Ankara'ya taşınmamışlardı. Bundan dolayı hükûmetimiz İstanbul'da bir "Hariciye Vekâleti Mümessilliği" ihdas etmişti. İlk olarak bu makamı Adnan Bey (Doktor Adnan Adıvar) merhum işgal etmişti. Ondan sonra da Hariciye Vekâleti Baş Hukuk müşaviri merhum Nusret Bey (Bay Nusret Maya) tayin edilmişti. Bu zatlar Bâb-ı Âli'nin Hariciye nâzırlarına ait olan odada otururlar, yabancı devletler siyasi mümessilleriyle Ankara'daki devlet merkezi arasında temas ve irtibat vazifesi görürlerdi.

İstanbul Ajans müessesesinin Hariciye mümessil ve murahhaslığı ile rabıtası çok sıkı idi. Nusret Bey merhum benim hem Hukuk Fakültesi'nde hocam, hemde Kızıltoprak'ta komşum idi. Bu şahsî durum temas ve irtibatı da arttırmıştı. Hergün öğleden sonra kendisini ziyaret eder, alınan haberleri bildirir, emirlerini alırdım.

Bugün İstanbul'da fena bir haber dolaştı. Musul hududundaki Türk birlikleri Branting hattını geçerek Musul üzerine doğru bir yürüyüşe geçmişler. İngiltere hükûmeti bu hareketi çok şiddetle protesto etmiş ve hükûmetimize bir de ültimatom vererek "Musul hududunu geçen Türk kıtaları yirmi dört saat içinde Branting hattının kuzeyine çekilmezse İngiltere'nin kendisini Türkiye ile harp halinde addedeceğini" bildirmiş.

Haberin doğru olup olmadığını Nusret Bey'e sordum. Vakit akşama yakındı. Nusret Bey çok üzgündü. Haberin maalesef doğru olduğunu söyledikten sonra, vaziyetin çok ciddi olduğunu ilâve etti ve "bu gece ajansta mes'ul birinin bulunması lâzım" dedi, arkasından da "Siz kalsanız iyi olur" dedi. derhal kalacağını arzettim. Emektar teksir memurumuz Halil Efendi (son günlerde vefat etmiştir) ve telsizci Hakkı Beyle dairede kaldım.

Hakkı Bey tek telsizci olduğu için geceyarısı geliyor, ertesi gün saat bire kadar bütün telsiz neşriyatını alıyordu. Gece onikide gene geldi. Odama çağırarak vaz'iyeti bildirdim. Daha evvel kendini çağırtmadığımıza çok hayıflandı. Birden bire "Saat üçteki Leafield Press'ten bir şeyler öğrenebiliriz sanırım" dedi ve telsiz odasına gitti.

O zamanlar resmi İngiliz telsizi "British Official Wireless" başlığı ve "Leafield Press" imzası ile İngiltere'nin meşhur *Daily Mail* gazetesinin sabah çıkacak nüshasının haberleri, bahrimuhitlerde seyreden İngiliz gemilerine verilirdi. Bu haberler hem resmî bir mahiyet taşırdı, hem de doğrulukları kat'i olurdu.

Saat üçe (sabahın üçü) yaklaşırken telsiz odasına gittim. Hakkı Bey ayarlarını yapmış, emisyonun başlamasını bekliyordu. Nihayet emisyon başladı. Mutad işaretleri ve "resmî İngiliz telsizi" başlığını verdikten sonra haberlere geçti. İlk haber şu idi:

"British goverment accepted Turkish suggestion..." Kalbim duracak gibi oldu. Telgrafın Türkçesi'nin şöyle olması gerekiyordu: "İngiliz Hükûmeti, Musul ihtilâfının Cem'iyet-i Akvam'a havalesi hakkındaki Türk teklifini kabul etmiştir."

Telgraf kâğıdını Hakkı Bey'in önünden kaptığım gibi Bâb-ı Âli'den fırladım ve soluğu telgrafhanenin "muhabere salonunda" aldım. Muhabereciler beni tanırlardı. Serviste Başmemur Hilmi Bey'in ekibi vardı. Hemen Hilmi Bey'e elimde meşhur kâğıt olduğu halde sordum:

Reisicumhur nerede?

Gazi Mustafa Kemal, o sıralarda Erzurum'da idi. Durumun vehamet kesbetmesi üzerine Ankara'ya müteveccihen yola çıkmış olduğunu biliyordum. O zaman kendilerine çektiğim telgrafları: Seyahat Yolunda

Reisicumhur Hazretlerine

adresine göndermek emrini almıştım.

Hilmi Bey sordu:

— Ne yapacaksınız?

Cevap verdim:

— Çok mühim bir haber var. "Makina başında" kendileri-

ne arzedeyim. O vakitler İstanbul ile Anadolu arasında telefon yoktu. Tek sür'atli vasıta bu "makina başına davet" usulü idi.

Hilmi Bey:

— Saat üç buçuk. Reisicumhur Sivas'ta amma şu anda istirahatte olsalar gerek.

Ben:

— Hilmi Bey, iş şakaya gelmez. Bu haberin derhal Reisicumhur'a ulaştırılması lazım. Bana bir memur veriniz, Sivas'ı arasın.

Hilmi Bey yerinden kalktı, makina başına geçti ve Sivas'ı aradı, Reisicumhur'a makina başında maruzatta bulunulacağını bildirdi. Birkaç dakika sonra Kâtib-i Umumi Tevfik Bey [Bıyıkoğlu] makina başına geldi:

— Ben Kâtib-i Umumi Tevfik. Kimsiniz, ne istiyorsunuz?

— Ben Anadolu Ajansı İstanbul muharriri İhsan. Şimdi sabahın üçündeki Leafield Press İngiliz Ajansı'ndan bir haber çıktı. Onu bildireceğim. Siz arada tercümesini yaptırırsınız.

Tevfik Bey "veriniz" dedi. Hilmi Bey bizzat vermeye başladı. Haber bitince Tevfik Bey "Ayrılmayınız. Bekleyiniz" dedi ve gitti.

Ben de o zamanki veçhile Başvekâlete, ajans merkezine, Hariciye vekâletine ve Genelkurmay başkanlığına acele kaydıyla bildirdim.

Sivas bizi aradı Tevfik Bey "Telgrafı tekrar ediniz" emrini verdi. Tekrar ettik. "Ayrılmayınız, bekleyiniz" emrini tekrardan sonra gene gitti. Yirmi dakika sonra geldi ve şunları söyledi:

— Reisicumhur hazretleri teşekkür ediyor ve gözlerinizden öpüyorlar. Bir haber olursa bekliyoruz.

Dedim ki:

— Teşekkürlerle ellerinden öperim. Bir şey gelirse arzı tabiîdir.

Telgrafhaneden ajansa döndüm. Haberi Nusret Bey'in evine telefonla verdim ve sabahın beşinde kanepenin üzerinde uyuklamaya çalıştım.

Bununla ilgili iki hatırayı ayrıca yazacağım.

Anadolu Ajansı ve Bir Anı

Anadolu Ajansı 6 Nisan 1920 günü çalışmalarına başlayan bir haber ajansıdır. Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı başlangıcından itibaren Anadolu'da görüşlerini yaymak amacıyla yaptığı girişimlerin en uzun ömürlüsü olmuştur. Bu yöndeki çalışmalarda Sivas'ta yayınlanan *Irade-i Milliye* ve Ankara'da çıkartılan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetelerini belirtmek gerekir. Mustafa Kemal Anadolu Ajansı konusunda iki kişinin, Halide Edip Adıvar ve Yunus Nadi'nin görüş ve düşüncelerinden yararlanmış, başlangıçta onların katkılarını da sağlamıştır. Halide Edip bu gelişmeleri *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, Yunus Nadi ise *Ankara'nın ilk Günleri* adlı kitaplarında anlatırlar. Anadolu Ajansı'nın ilk çalışmalar konusunda pek inceleme yapılmamıştır. Yücel Özkaya'nın "Millî Mücadelede Anadolu Ajansı'nın Kuruluşu ve Faaliyetine Ait Bazı Belgeler" başlıklı yazısı, (*Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.1, S.2, Mart 1985, s.587-608) Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı'ndaki belgelerin günışığına çıkartılması açısından önemli bir adım olmuştur.

Anadolu Ajansı, çalışmalarına başladıktan iki ay kadar sonra çıkartılan Matbuat ve İstihbarat Müdiriyeti Umumiyesi yasası ile "Alelumum dahilî ve haricî neşriyat ve irşadat ve istihbarat işleriyle meşgul olmak ve bilcümle matbuat umuruna merci teşkil eylemek" üzere kurulan bir kuruluş içinde çalışmalarını yürütmeye başlamıştır. Anılarını sunduğumuz İhsan Barlas Anadolu Ajansı'nda bu tarihlerde çalışmaya başlamıştır. Anadolu Ajansı'nın bu statüsü 1925 yılına kadar sürer. 1924 yılı Bütçe görüşmelerinde Anadolu Ajansı'nın yeni bir düzenlemeye kavuşturulması konusunda "hükûmetin elinden çıkarak yavaş yavaş bir şirkete intikali" düşünülür. *(TBMM Zabıt Ceridesi*, C.7 s. 844.) Hükûmet kendisine bağlı bir haber ajansının çalışmalarındaki herhangi bir aksaklığın yine kendisini sorumlu tutacağı düşüncesiyle ajansı "nimresmi bir mahiyete" getirmek ister ve bu düzenleme 1925 yılında yürürlüğe girer. Kurulan anonim şirketin 2000 payı Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras (1000 pay), yönetim kurulunun ilk üyeleri Ağaoğlu Ahmet, Mahmut Bey (Soydan), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Falih Rıfkı (Atay), Ruşen Eşref (Ünaydın), Tevfik Kâmil (Koperler), Hikmet (Bayur), Alâattin (İlk Genel Müdür), Ethem Hıdayet (Akımsar), Kemalettin (Kamu), Cemil Zühtü Beyler ve kurumda çalışan öteki 32 personel arasında dağıtılır. Anadolu Ajansı'nın bu yapısında hükûmet payların yarısına sahip olmasına rağmen genel kurulda oy çoğunluğuna sahip değildir, çünkü statü her on hisse için bir oy hakkı tanımakta, ancak hiç kimsenin de on oydan fazlasına sahip olamayacağını belirtmektedir (madde 20).

A. İhsan Barlas'ın anılarını kapsayan yıllar içinde, Anadolu Ajansı önce Alâattin Bey, sonra Muvaffak Menemencioğlu tarafından yönetilir. İlk genel müdür Alâattin Bey 21 Aralık 1930 günü ölür. Muvafak Menemencioğlu 5 Ocak 1931 tarihli yönetim kurulu toplantısında genel müdür olarak atanır ve 1944 yılına kadar süren çalışmaları ile Anadolu Ajansı'nın tarihinde en uzun süre genel müdürlük yapan kişi sıfatını kazanır.

A. İhsan Barlas'ın "hatırında kalanları" aktardığı dönem içinde Anadolu Ajansı önemli bir değişiklik yönetim kurulunun oluşumunda gözlenir. 1928 yılı başında ilk yönetim kurulu görevden ayrılır ve yeni üyeler seçilir. Bunlar, Ahmet Hamit (Eseniş), Dr. Ali Vahit (Yaşat), Ethem Hidayet (Akımsar) ve "mütekait Mirliva Cemal Paşa" (Teoman)dır. Bu yönetim kurulu da 1942 yılına kadar hemen hemen hiç değişmeden görevini sürdürür.

Anadolu Ajansı'nın bu gelişmeleri arasında not edilmesi gereken bir küçük önemli nokta da, Tevfik Rüştü Aras'ın 1930 yılında adına kayıtlı olan bin hissenin Cumhuriyet Halk Fırkası'na devredilmesini istemesidir. Anadolu Ajansı yönetim kurulu bu isteği yerine getirir. Ancak Tevfik Rüştü Aras, 30 Aralık 1930 tarihli ilk dileğini, 15 Ocak 1931 tarihli mektubu ile değiştirir ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın hisse senetlerinin kendi adına değil, Maliye Bakanlığı adına kaydını istediğini belirterek gereğinin yapılmasını rica eder (Anadolu Ajansı Yönetim Kurulu Karar Defteri, 1.2.1931).

KORKMAZ ALEMDAR

KOLEKSİYONCUNUN DAĞARCIĞINDAN

Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan iç pasaportun en son örneklerinden biri! Mürûr Tezkeresi, ülke içinde seyahat etmek, özellikle İstanbul'a gidebilmek için yerel yönetimlerden alınan bir resmî belgeydi. Bu uygulama, II. Mahmut döneminde başlatılmış ve İkinci Meşrutiyette kaldırılmıştır.

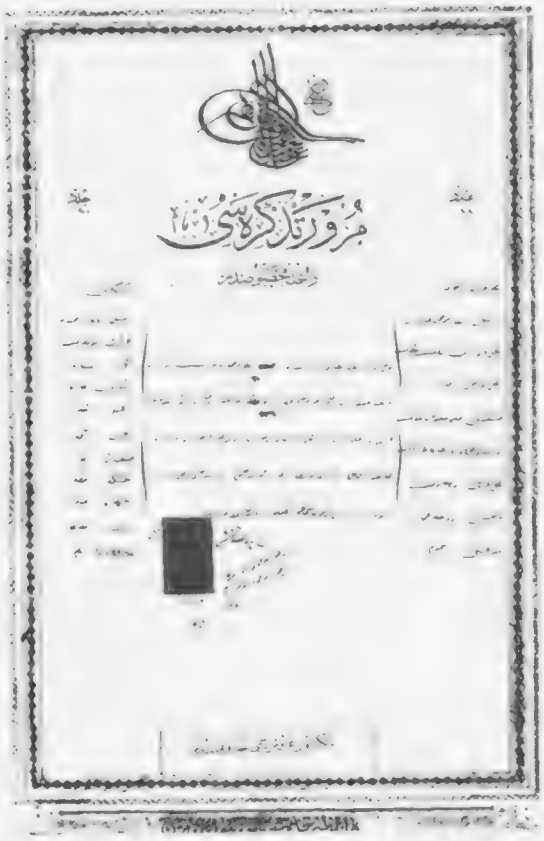

(II. Abdülhamid'in tuğrası)

MÜRÛR TEZKERESİ

adet 18 **Dâhile Mahsustur** **cilt 10**

Mahall-i azîmet ve ahvali
İsmi: Saâdetlû Mehmed Salih Paşa
Mahall-i velâdeti: Kerkük kasabası
Mahall-i ikameti: Korya
Sanati: Meclis-i Meb'usan âzâsı
Pederinin ismi ve mahall-i velâdeti: Abdullah Bey, Kerkük
Mahall-i azimeti: Dersaadet
Tabiiyeti: Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye
Mezhebi: İslâm

Hâmil-i tezkerenin nizâmı dairesinde mahallenin imam ve muhtarından getirip bilkayd hıfz olunan ilmühaber mûcibince zahr-ı varakada mezkûr (kendisi) neferden ibaret olan rüfekasiyle azîmet edeceğinden esnay-i rahda bulunan memurîn-ı devlet-i aliyye taraflarından mürûruna mümanaat olunmamak ve ledel-iktiza iâne ve himâyet kılınmak ve bir sene hükmü olmak üzere işbu mürûr tezkeresi Kerkük sancağı nüfus idaresinden itâ kılındı

fî zî'l-ka'de 1326
üçyüzyirmialtı senesinde
[R.] üçyüzyirmidört senesinde
(pul ve mühür: Kerkük sancağı Nüfus Memuriyeti)
Eşkali
Sinn: Yetmişbir
Boy: Uzun
Göz: Siyah
Burun: Âdeta
Ağız: Kezâ
Bıyık: Ak
Çene: Yumru
Çehre: Müdevver
Renk: Buğday
Alâmet-i fârika-i sâbite: Tam
Yalnız on kuruş resmi ahz olunmuştur.

Belgenin arka yüzü
fî kânûn-u evvel sene 1324 tarihli işbu şehadetnamesi görülmüştür.

fî 10 kânûn-u evvel sene 1324 (mühür: Kerkük Sancağı Nüfus Memuriyeti)
Hamîdiyye Hicaz ianesi namına iki kuruş teslim-i sandık olunmuştur. Fî 10 kânûn-u evvel sene 1324. Kerkük Sandık Emîni (mühür) Hâmil-i tezkere refakatinde bulunanların ahvâl-i hâzırası Sıfat-ı refakat/İsmi/Sinn/Mahall-i velâdeti/Pederinin ismi Refaketinde bir kimse yoktur (mühür: Kerkük Sancağı Nüfus Memuriyeti)

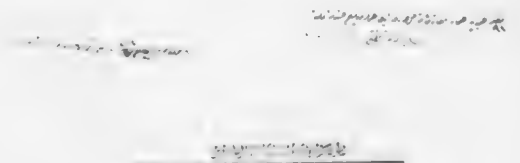

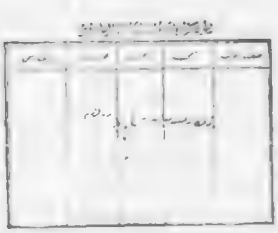

Nizamettin Neftçi Koleksiyonu (belge sahibinin torunu)

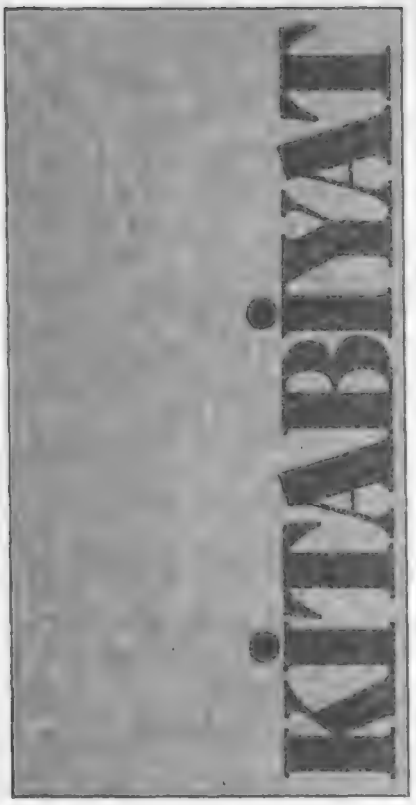

TARİHSİZ BİR ÇAĞDAŞLIK SÖYLEMİ

Taner Timur, *Osmanlı Kimliği* (İstanbul: Hil Yayın, 1986), 168 sayfa, 1470 T.L.

Timur'un kitabı, çok iddialı başlığı nedeniyle ciddi bir tarih çalışmasıyla karşılaşacağını sanan okur için büyük bir hayal kırıklığından başka bir şey değil. Müthiş bir tarihsizleşme söylemi, hattâ bir tarih reddiyesi olduğunu da söyleyebilirim. Ne yazık ki, yerimin azlığı nedeniyle tek bir yönü üzerinde durabileceğim.

Taner Timur, kitabının giriş bölümünde Fernand Braudel'den aktardığı bir tanımla birlikte, kimlik sorunun "geçmişle bugün arasında bir uyum sağlama" olduğunu, bu uyumun ilk koşulunun da geçmişi iyi bilmek olduğunu ileri sürüyor (s.9). Bu, benim de tümüyle katıldığım ama özetin özeti diyebileceğimiz bir tarih epistemolojisidir. Nitekim hemen sonrasında verdiği açıklamalara katılmak elimde değil. Şöyle diyor Timur: "Geçmişi iyi bilmek ise, ona karşı günümüzün rasyonel ve evrensel değerleri açısından bakabilmekle mümkündür. Başka bir deyişle, geçmişe karşı mesafe alabilmek ve onu objektif ve realist bir gözle değerlendirebilmek lazımdır". Kanımca tümüyle yanlış bir yaklaşımdır bu. Çünkü geçmişe günümüzün -nitelikleri ne olursa olsun- değerleriyle bakmakla hiç bakmamak arasında kavramsallık açısından hiçbir fark yoktur. Geçmişe bugünün değerleriyle bakıldığı zaman, tarihçilik teleolojik bir söylem, geçmiş de ereği belli, yani şimdiyi bugün gördüğümüz biçimiyle meydana getiren ve bundan başka bir bugünümüz olmasına kesinlikle izin vermeyen determinist bir süreç olup çıkar. Ayrıca, eğer günümüzün de diyalektik bir oluşum hareketinden soyutlanabilir bir hal olmadığını düşünüyorsak -ki Timur'un böyle düşündüğünü (!) sanıyorum-, "günümüzün rasyonel ve evrensel değerleri" diye bir kategorinin ancak siyasî eylem dünyası için geçerli olabileceğini de teslim etmemiz gerekir. Kaldı ki, Temur'un da benim gibi bugünün pek de matah bir şey olmadığını ve *değiştirilmesi* gerektiğini düşünenlerden olduğu(!) kanısındayım. Böyle bir oluşum atmosferinde nefes alan ve temel dürtüsü "red" olan bir düşünce için artık "objektif ve realist" bir yaklaşım sözkonusu olamaz. Çünkü yapılan şey, geçmişe karşı değil *bugüne karşı mesafe almaktır.* Geçmiş konusunda mesafe almaktan, ancak geçmişteki mücadelelerin kutupları arasında bir tercih yapmamak anlamında söz edebiliriz ki, bu da zaten modern tarihçiliğin onsuz olmaz bir koşuludur.

Bu bakış açısını benimsememesi Timur'u çok garip karşılaştırmalara, anlam-sızlık derecesine varan birtakım sorgulamalara götürmüş. Bu açıdan göze batan bir-iki örneği öncelikle tartışma konusu yapmakta yarar var. Tarihe sahip çıkmak ve birtakım kişilerle etkinlikleri birer değer olarak yüceltmek konusunda Timur şöyle yazıyor:

"Tanzimatçı devlet adamı Âlî Paşa'yı mı yüceltip bir değer yapacağız; yoksa onun başlıca hasımlarından şair Namık Kemal'i mi? Bunların her ikisi de koyu birer müslümandı. Osmanlı değerlerine inanıyorlardı ve kendi anlayışlarına göre onu yüceltmeye çalışıyorlardı. Fakat bunların ikisini de övmek bir çelişki olamaz mı? Ayrıca bugün benimsediğimiz değerler her ikisine de ters düşemez mi? Kendimizi ciddi bir eleştiriden geçmemiş bir tarih söyleminin ikilemleri içine hapsetmek zorunda mıyız" "Yukarda verdiğimiz örnek, laik-liberal ve sosyalist çevrelerin tarihimize yaklaşım konusunda karşılaştıkları güçlükleri ve rahatsızlıkları da sergilemektedir" (s.13-14).

Doğrusunu söylemek gerekirse, Timur'un sözünü ettiği çevrelerden olmakla birlikte, benim tarihimize yaklaşmakta herhangi bir güçlük filan çektiğim yok. Ayrıca, verilen bu örnekte herhangi bir sorun olduğunu da sanmıyorum. Timur'un değindiği ikilemler de kendi kafasında yarattığı ikilemlerdir. Yegâne sorun Timur'un yönetiminde, yani siyasal bakış açısındadır; şu renk, ton, üslup farklılıklarına yer bırakmayan, iç çelişkileri olmayan iki kutba ayrılmış siyaset dünyasının sorunudur. Bir kere, Âlî Paşa ve Namık Kemal iki karşıt uç değildirler; yalnızca, Timur'un da değindiği gibi, yönetici zümreden olmalarından değil, siyasal amaçları açısından da Aralarında yegâne farklılık ileri sürdükleri ya da uygulamaya geçirdikleri eylemler düzeyindedir. Ama gerçekten de birer kutup oluşturmuş olsaydılar bile, bizlerin bir-bir buçuk yüzyıl sonra onlardan yalnız biriyle özdeşleşir olabilmemiz için, onların dünyasına özgü sorunların olduğu gibi bugün de karşımıza dikiliyor olmaları gerekirdi. Hem böyle bir durum sözkonusu olmadığı için, hem de tarih sentetik bir oluşum olduğu için, ne birebir özdeşleşme veya ters düşmeden söz edilebilir, ne de belli kıstaslara göre her ikisine de sahip çıkılmasında varolabilecek bir çelişkiden. Timur, tarihi bir bayrak yarışı gibi gördüğünden, kendine kendi bulunduğu kuluarın dışına çıkmayan, şu meşhur "günümüzü değerleri" açısından her türlü "faul"den münezzeh bir nesep arayışı içinde olduğundan, birdenbire tarihsizliğe düştüğünün farkında değil. Namık Kemal koyu bir müslümandır, çıkar sepetten; Âlî Paşa merkezî devlet yanlısı bir hürriyet düşmanıdır, çıkar sepetten; sonuç ortada: elinizde boş bir sepetle kimlik aramaya düzülürsünüz yollara.

Şu Âlî Paşa ve Namık Kemal adındaki koyu müslümanlara neden bir tek müslümanın, daha doğrusu islamcının, sahip çıkmadığını da düşünememiş Timur. Bu haliyle de bana bundan tam kırk yıl önce Kemal Tahir'in düştüğü acıklı durumu hatırlatıyor. Atatürk döneminin son yıllarında hüküm süren sessizlikten iyice rahatsız olan üniversite gençliği "hürriyet" adına Namık Kemal'e sığınmış ve bir Namık Kemal tartışmasıdır başlamıştı. Bu ortamda Kemal Tahir de Namık Kemal'in kişiliği üzerine bir röportaj dizisi yapmış ve gününün -kendince- entellektüelleriyle görüşmüştü. Kemal Tahir'in bu röportajları yayınladığı küçücük kitabında[1] yer verdiği kendi yargılarına baktığımızda, müthiş bir tutarsızlık görüyoruz. Pek fazla kurcalayamadığı "hürriyetsizlik" konusuna değinerek başlayan Tahir, Namık Kemal'e karşı gayet saygılıdır önceleri. Peyami Safa ve Hüseyin Cahit'le yaptığı söyleşilerden son-

ra birdenbire coşar, jakobenlik nöbetine tutulur ve veryansın eder *Vatan* şairine.

Çözümleme, bir yerde bir ayrıştırmadır da. Fransız kimliğinin peşine düşen Braudel için Mareşal Pétain konusunda ters düşme ya da yüceltme diye bir alternatif olmamıştır. İşin daha ilginci, Doğu ve Türkler konusunda gayet duyarlı ve hiç de tarihî olmayan bir yaklaşımla Montesquieu, Voltaire ve Rousseau'yu paylayan Timur, bu "olumsuzluklarına" karşın sözkonusu düşünürlerin o pek meth ü senâyla andığı "evrensel değerlere" önemli katkılarda bulunduklarını söyleyebilmiş. Ama koyu müslümanlığı nedeniyle vatan ve özgürlük kavramlarının ilk yerli üreticisine karşı aynı soğukkanlılığı gösteremiyor nedense.

Hem bunun nedeninin ne olduğu konusunda bizi aydınlatacak, hem de değindiğim noktadaki yaklaşımın trajik boyutlarını daha da belirginleştirecek ikinci bir örneğe bakalım şimdi de. Şöyle diyor Taner Timur:

"Bugün aydınlarımızın çoğunluğu *özgürlük, eşitlik ve hoşgörü* gibi çağdaş değerlere sahip çıkıyorlar ve bunların gerçekleşmesine yardım edecek ortamı yaratan bir rejim olan demokrasiyi yerleştirmeye çalışıyorlar. Aynı tutumun uzantısı olarak da bu değerlerin *köken*'i aranıyor ve bu köken III. Selim'le başlayan batılılaşma tarihimizde bulunuyor. Oysa bu arayış bize verimsiz bir çaba gibi görünüyor. Ne Tanzimat devlet adamları ne de onların izleyicileri (ve muhalifleri) çağdaş anlamda bir özgürlükçü bir şair III. Napolyon diktatörlüğünden kaçarken, Genç Osmanlıların, Fransız elçisinin ve Fransız ajanlarının yardımıyla Fransa'ya "özgürlük" kavgasına gitmeleri bu fikrimizi somut bir şekilde temsil ediyor" (s.16-17).

Bu alıntıda ilk bakışta yukarda sözünü ettiğim nesep arayışına karşı eleştirel bir yaklaşım olduğu sanılabilir. Ne var ki, Timur'un tutumu bunun tam tersi; eleştirelliği ise köken arayışı maksimalist söyleminden kaynaklanıyor: bugünkü "aydınlarımızın" kendi öncelleri olarak değerlendirdikleri kişilerin "çağdaş anlamda bir özgürlük fikrine sahip" olmadıklarını söylüyor. Bu "çağdaş anlam" neyin nesidir belli değil. Eğer bir önceki örnekte gördüğümüz "günümüz değerleri" ile eşanlamlı olarak kullanılıyorsa, burada da aynı biçimde anakronik bir yaklaşımdır sözkonusu olan. Yok sözkonusu devlet adamları ve muhaliflerinin çağdaşlıklarından dem vuruluyorsa, bu sefer de bu kimseler kendi tarihlerine oranla çok daha "ütopyacı", yani geçmişlerinden çok daha kopuk, toplumlarına çok daha yabancı jakobenler olmamakla suçlanıyorlar demektir. Örneğin, Cevdet Paşa'nın Mecelle'yle falan hiç uğraşmadan şıpın işi *Code Napoléon*'u Türkçe'ye çevirip yürürlüğe koyması gerekirdi.

Nitekim, Mithat Paşa'ya da aynı biçimde yaklaşan Timur (s.23), kitabının sonuç bölümünde bunu itiraf ediyor: "...XIX. yüzyılda Batıyla yakınlığımız ve yoğunlaşan temaslarımız çok daha ileri bir fikir sıçramasına olanak *vermeliydi*" (s.165)[2].

Geri kalmışlığı geri kalmışlıkla açıklamak, Timur'un dediği gibi, içinden çıkılması imkansız bir kısır döngüye düşürür bizi. Ne var ki, geri kalmışlık mutlak bir tarihî kategori değildir. Göreli ve yeni türemiş bir kavramdır; değişik ve ileri olduğu kabul edilen bir toplumsal örgütlenme biçimine ayak uydurmaya karar verildiğinde çıkar ortaya. Bu kararın öncesinde geçmişe doğru uzanan değerlere gelince; kanımca insanlığa çok şeyler verecek kadar zengindirler. Yeter ki onları bilmek kadar anlayıp sevebilelim Tanpınar gibi.

Tanpınar'ı anmamın nedeni, *Osmanlı Kimliği*'nin bana bir başka kimlik söylemi olan *Beş Şehir*'i hatırlatmış olması. Ama Tanpınar'daki kavrayış ve sevgi Timur'da yok. Hattâ *Osmanlı Kimliği*'nin bu çok sevdiğim kitaba bir tür reddiye gibi kaleme alındığını da düşündüm yer yer. Umarım yanılıyorumdur.

AHMET KUYAŞ

[1] Kemal Tahir (Demir), Namık Kemal İçin Diyorlar Ki (İstanbul: Şirketi Mürettibiye Basımevi, 1936).

[2] Şart kipindeki bu çekimi ben vurguluyorum.

İSTANBUL'DAN SAYFALAR

İlber Ortaylı (İstanbul Hil Yayın, 1986), 216 sayfa

Kitabiyat'tan önce, biraz "şahsiyat" yapmamız gerekiyor. Çünkü yazarı bilinmeden, eseri anlaşılamaz. İlber Ortaylı'yı aydınlar çevresi tanır ama, bu kitabıyla kendi kişiliğinin bir bağlantısını kurarak söze başlamak, gene de zorunludur.

Bu açıdan bakılınca, "İstanbul'dan Sayfalar"ın birinci özelliği, sade İstanbul'u değil, onun tarihte yer aldığı imparatorluğu ve içindeki ülkeleri, tarihiyle, coğrafyasıyla, ekonomisiyle, iyi bilen bir tarihçi tarafından kaleme alınmış olmasıdır. Bu, bence çok önemli.

Önemliliği şuradan geliyor: Önce "telif eser" olmak bakımından, kaynaklar bakımından, hem özgün, hem değerli bir kitabın oluşmasında, başrolü oynamıştır, Ortaylı'nın bilginliği ve tarihçiliği. İki ansiklopediyi masanın üstüne koyup, dizi halinde makale üreten, kendisinden önce yapılmış incelemelerden, göz göre-göre, uluorta makaslamalarla, "dev eserler ve albümler" dolduran "araştırmacı-yazar"ların ün yaptığı günümüz ortamında, yerli ve yabancı bütün ilk kaynaklara gidebilecek güçte, gerçek bir bilginin bir şeyler yazması, önce, özgün kendi gücüne dayanması ve kalp para değil, som altın değerinde bir ürün vermesi, önemli bir olaydır.

Ortaylı'nın bu küçük kitabının ikin-

FOLKLOR ve SANAT
YAYIN-ARAŞTIRMA ve ARŞİV MERKEZİ

FOLKLORE & ART
CENTER OF PUBLICATION-RESEARCH-ARCHIVES

Türkiye'de ilk kez bir 'ihtisas kitaplığı' 1. yılını doldurdu. Bu süre içerisinde; Folklor alanında sürdürüğümüz aylık **Türk Folkloru Dergisi, Folklor ve Etnografya Araştırmaları** 1984 ve 1985 yıllıklarından sonra bunlara bir yenisi daha eklendi: **Türk Folkloru Belleten 1986/I.** Yılda iki kitap olacağını ilan ettiğimiz Belleten'in ikincisi yakında yayımlanacaktır.

Ayrıca Bir Başka Hizmet

Yurt içi ve dışındaki bilim adamlarının, Üniversitelerin, Araştırma Enstitülerinin kitap ve süreli yayın ihtiyaçları karşılandı, halen de karşılanmaktadır. Folklor, Etnoloji, Antropoloji, Tarih, Dil, Sözlük ve Bibliyografik yayınlar adreslere düzenli olarak gönderilmektedir. Doviz alış-verişinin güç olduğu kimi kurumlarla da yayınlar, "Exchange" ile karşılıklı olarak sağlanmaktadır.

Bir Not!

1949-1980 yılları arasında yayımlanan,dağıtımını yapmış olduğumuz **Türk Folklor Araştırmaları** Dergisinin 366 sayıdan oluşan tüm koleksiyonunun mevcudu gittikçe azalmaktadır. Bu koleksiyonu edinmek isteyenler lütfen mektup yazıp, teslim süresini belirtir mektubumuzu beklesinler. En kısa zamanda cevap verilecektir.

Adres: Divanyolu, Boyacıahmet Sk., No: 3
34400 Türbe-İSTANBUL/TURKEY
☎ : 527 69 84

Her konuda daha fazla bilgi edinmek için kataloğumuzu isteyiniz.

ci değeri, bence, İstanbul'a ait bir bahsi yazarken, bunu mutlaka o işin doğduğu çevre şartlarının içerisine oturtmasıdır, çevresindeki, gerisindeki ana sebeplerle beraber açıklamasıdır, bir olayı kendi başına soyut bir bahis halinde anlatmayıp, onu doğuran, toplum, ekonomi ve politika içerisine oturtarak sunmasıdır.

O yüzden, diyelim Fener kıyılarında dolaşırken, bu Rum mahallesinde Bulgar kilisesinin ne aradığını, çoğu kişi ilk defa öğrenmiş olur. Bu bilgiyi ancak, Balkanları geçmişiyle beraber tanıyan Ortaylı verebilirdi.

Ortaylı, kocaman bir kütüphanenin âdeta sıkıp suyunu çıkararak, bir kadeh öz su halinde okuyucuya sunduğu İstanbul sayfalarını, ayrıca, herkesin anlayabileceği kolay bir Türkçeyle de yazmış. Eserin dili çok akıcı.

Bu kadar erdemi olan bir yazar, ve bir kitabın, hiç mi kusuru yok?

Var, tabiî. Ben kendi hesabıma bazı noktalara takıldım. Bu kısa yazımda bunlara işaret edip, yazarın dikkatine sunmayı yararlı buluyorum.

Ama en başta, hepsinin, dostumuz Ortaylı'nın bütün eserlerinde gözlemlediğim bir özelliğinden kaynaklandığına dair, bir izlenimimi kaydedeyim:

Değerli yazarımız, özellikle belli bahislerde, biraz önyargılıdır. Son 30 yılda çok hücuma uğrayan Tanzimatçılara sahip çıkmak ve yakın tarihin gölgeli bazı portrelerin tozlarını ve küflerini, kuş tüyü fırçasıyla temizlemek gibi, eğilimlere sahiptir. "İstanbul'dan Sayfalar"da da, bunu açıkça görüyoruz.

Şimdi, sayfa sırası izleyerek, takıldığım noktalara geçeyim:

S.24: İstanbul'da günlük hayatta konuşulan Türkçe bahsinde, bazı cümleleri yabancı kitaplardan nakleden yazar, bunları otantik dil olarak kabul ediyor. Bana kalsa, yabancı kitaplardaki Türkçe ifadeler, çok sağlıklı sayılamaz. Çünkü Osmanlı ülkesine gelen Avrupalılar, din ayrılığı ve dil zorlukları nedeniyle, Müslümanlar ve Türklere değil, lövantenler ve azınlıklarla ilişki kurmuşlardır. Kitaplarında çok seyrek olarak naklettikleri Türkçe deyişler de, bu grupların, azıcık değişip bozarak konuştukları Türkçedir.

S.85: Beyoğlu bahsi. Bu bölümün birçok yerinde, yazar ile ayrı düşüncelerde olduğumuzu görüyorum. Önce Beyoğlu'nun Avrupa yaşam biçiminin "Doğu Akdeniz'deki salaş bir modeli" olduğu cümlesi, çok keskin kaçmış bence. Akdeniz'deki asıl salaş limanlara göre, Beyoğlu, 19.yüzyılın ikinci yarısında, eni-konu eli ayağı düzgün bir yerleşim sayılır. "İkinci ve üçüncü sınıf gezginci Avrupalı grupların temsil verdiği tiyatrolar" cümlesi de aynı doğrultuda. Sarah Bernard cinsinden sanatçılar Beyoğlu'nda boy gösterdiğine göre, buradaki yabancı trafiğini üçüncü sınıfa indirgeyemeyiz. Benim elimde Tepebaşı Tiyatrosu'nun programları var. Avrupa'nın birinci sınıf virtüözleri, Paris'den, Viyana'dan trene bindiği gibi, gelip Beyoğlu'nda da çalıyor.

Yine sayfa 85'deyim: Elçilik sarayla-

İSTANBUL'DAN SAYFALAR

İLBER ORTAYLI

rının çevresindeki binalar, "sefalet apartmanları" değildi. Bunların çoğu şimdilik, çok şükür, yerinde duruyor. En bakımsız halleri ile bile, adam gibi yapılardır. Beyoğlu'nun üzerinden bir auto-bahn geçirmek hazırlığında olan yeni belediyecilerin, Ortaylı'nın iyi niyetle yazdığı bu küçümsemelerden cesaret bulmasından korkarım! Değerli tarihçimizin bu sayfaları, bilimsel olmaktan çok, belki ideolojik, belki de duygusal.

S.86: "İstanbul halkının Beyoğlu'na geçmeden duramadığı". Bu da pek böyle değil. Beyoğlu'na geçen İstanbullular, her evin, genç ve çapkın oğluydu. Gerisi, yani Eminönü'nden, Yedikule'ye kadar uzanan geniş bölge içinde, ahşap evleri ve yeşil bahçelerinin dünyası içinde, kendi hayatını yaşayan sessiz ve sakin Müslüman halkın içerisinde, Beyoğlu'na bir kere bile adımını atmadan, ömrünü tamamlayanlar çoktu.

S.88: "Bazar Alman ve Bonmarşe gibi her sınıf Müslüman halkın alışveriş ettiği" cümlesi de, biraz önceki Beyoğlu'nu küçümseyen bakışla biraz çelişki getiren bir övgü ve abartma. Yoksul Müslümanlar kim, Bazar Alman kim? Bir Cumhuriyet çocuğu ve orta sınıf mensubu olarak, bana bile, ailem "Mayer Giyim Mağazası"ndan ömrümde ancak bir kere golf pantalonlu bir kostüm alabilmişti.

S.86: Müslüman İstanbul'un içinde de meyhane kültürü bulunduğu beyanı, iyimser bir yorum. Meyhaneler, sadece Eminönü ve Kumkapı gibi belli noktalarda yoğunlaşmıştır. Onun dışındaki uhrevî dünyada, meyhane açılması ne demek, şişe bile kağıda sarılarak, palto içinde taşınırdı.

S.89: Opera Beyoğlu'na ara-sıra gelmezdi. Beyoğlu'nda görkemli binası olan bir müesseseydi. Hatırası da, Galatasaray'da hâlâ yaşıyor: Sahne Sokağı.

S.91: "Bugünkü Beyoğlu, ucuz dükkan, ucuz meyhane ve ikinci şirketlerden oluşuyor". İsim vererek reklâm etmiyeyim, ama içinde, Türkiye'nin, çikolatadan, eşarba kadar en lüks ürünlerinin satıldığı mağazalar, yine orada. Bir de tabiî ünlü dünya markaları taşıyan oteller. Bugünkü Beyoğlu hiç ucuz değil.

S.101: Haliç'in imarında Venedik Elçilik Binası'nın ortadan kaldırılışının, "acemi berberin sakal tıraşına benze-

diği'', bana kalsa biraz iyimser bir yorum. Acemi berber, sakalı veya bıyığı, istemeden ortadan kaldırır. Fener'de yok edilen Venedik Elçiliği binası ve bir dizi öbür tarihî yapılar, tarihî Haliç kıyıları üzerinden auto-bahn benzeri yollar geçirmek ve kalan boşluklara da tabur-tabur bloklar dizmek kuralının bir gereğidir.

S.110: Aynı şekilde, bu program, yazarımızın ''Fener'de tarihi tekrar canlandırmanın mümkün olduğu'' yolundaki iyimserliğine yer bırakmayacak bir kesinlikte ve doğrultudadır. Fener'de artık tarih sahnesi değil, Fındıklı'da, Tophane'de aynısını daha önce yaşadığımız yeni bir dekor boyanması gündemdedir.

S.122: ''Emir Mirgûn'', sanırım bir baskı yanlışıdır. Emir Gûn olacak.

S.124: 1730 ayaklanmasında, aç ve kin dolu bir kitlenin Kâğıthane'ye saldırdığı, tarihlerimizde sık rastlanan bir deyimdir. Bu bahis, sütuna sığmayacak kadar uzundur, ama bu konudaki fikrimi kısaca kaydedeyim: 18. yüzyıl İstanbul'una imparatorluğun dört köşesinden kaynaklanan bir altın yağmuru akıyordu. Herkesin tasına da bundan bir pay düşmekteydi. O yüzden, o dönem İstanbul'unda 1. Cihan Harbi ve yıkıntı devirlerinde olduğu gibi, aç bir kitlenin bulunması imkânsızdı. 1730 isyanı gibi ayaklanmaların halk hareketi değil, bir avuç yeniçeri çapulcusunun işi olduğu, bugün git-gide daha bir berraklıkla anlaşılmaktadır. Sayın Ortaylı gibi, tarihe ekonomik yorumla bakan bir bilgin, bunu daha kolay kabul edecek ve alışılmış klişeleri terkedecektir.

S.125: Estetik konusunda sayın yazardan niye ayrıldığımızı anlayamıyorum. Ona kalsa, 3. Ahmed'in Topkapı Sarayındaki yemiş odası, pek zevkli bir yer değilmiş. Halbuki eni-konu güzel bir mekândır.

S.132: Dedim ya, dostumuz estetiğe başka bir açıdan bakıyor. Burada da, Ayazpaşa'daki Japon elçiliğini, nedense, garip bir bina saymış.

S.136: Aynı şekilde, ona göre, Beyoğlu'ndaki Venedik Sarayı da hoş bir bina değil. Güzellikler tartışılmaz, ama sanırım yine de, ortak ve uluslararası bazı ölçüler vardır.

S.136: Moltke'nin ''Türkiye Mektupları'', ''herhangi bir Alman subayının eğitim düzeyini'' göstermez bence. Moltke'nin kendi dehâsını gösterir. Bütün diğer Alman subayları bu düzeyde olsaydı, Moltke'nin mektupları gibi, daha birçok eser ortaya çıkardı.

S.145: Şirket-i Hayriye, Fuat ve Cevdet Paşa'lar kadar, hattâ daha fazla, pek meşhur olmayan bir adamın, son yıllarda adı bir araba vapuruna verilen Hüseyin Hâki Bey'in eseridir.

S.153: İstanbul pazarlarında ''turşu, erişte, makarna, et'' gibi maddelerin bulunmadığı bilgisi, bilmem gerçeğe uyar mı? Birçoğu doğru, evde yapılırdı. Ama eti evde yapmaya imkân yok! Benim çocukluğumda bile, biraz paralı kesim, eti, Yeni Cami arkasındaki pazardan, haftalık olarak alır, bir küfeye erzak, bir küfeye sebze, hammalın sırtlığına da, bir koyun gövdesi yüklerdi.

S:186: İstanbul'un, ''gökdelen tasarımlarına rağmen hep güzel kalacağı'' hükmüne karşı, ''Aman üstad, şu rahatını bir geceliğine ver de, biz de keyifli uyuyalım'' diyeceğim geliyor. Zaten kitabın birçok yerinde, gözü kapalı denebilecek bir ''İstanbul muhabbeti'' var: Bu iyi bir şey tabiî. Bunun da bilimsel değil, epeyce duygusal olduğu belli. Ben bu eğilimi, özellikle Ankaralılar gibi, İstanbul'dan uzak yaşayan aydınlarda gözlemlemişimdir hep. Gerçekçi olmayan bir özlem. Ankara'nın monotonluğundan ve hava kirliliğinden kaynaklanan, bir nostalji. Bizim gibi, ömrü bu şehrin gayyâ kuyusunda geçmiş, daha önemlisi İstanbul'un gerçekten güzel, sağlıklı, kişilikli ve yemyeşil olduğu dönemleri de yaşamış kişilerin, bugünkü İstanbul'a bakış açısı, bu Ankaralıların iyimserliğini paylaşmaz. Belki bizimki de biraz fazla kanıksamışlıktır, ama objektif kalmaya dikkat ederek düşünülünce, İstanbul'un ''hep güzel kalacağına'' hükmetmek epeyce zorlaşır.

S.187: ''Özellikle İstanbul'un her yerinde insanın büyülendiği'' cümlesine de katılmanın olanağı yok. Bugünkü İstanbul'un pek çok yerinde, eski İstanbul'u ve dış dünyayı bilen kişiler, büyülenmek şöyle dursun, olsa-olsa, ancak çarpılır.

S.210 ve 212: ''Hâlen'' kelimeleri, ''hâlâ'' olacak. Çünkü ikisi çok farklı anlamlıdır.

S.214: 19. yüzyılda Okmeydanı'nda ''Pera'daki yaşantıya ters düşen bir yaşam biçimi'' olamazdı. Benim gençliğime kadar, Okmeydanı, üstünde rüzgârların estiği boş bir yerdi.

S.187: ''İstanbul üzerine 72 dilde yazılanları toplayan bir İstanbul Kütüphanesinin bile henüz ortada olmadığı'' cümlesine karşı, sanırım iki ellerimi ceketimin iki yakasına takarak ve koltuğumda geriye doğru yaslanarak, ''artık var'' cevabım ile, yazımı noktalayabilirim.

Çelik GÜLERSOY

AKADEMİ KİTABEVİ

Emrehan KÜEY

- Tarih
- Edebiyat
- Güzel Sanatlar
- Felsefe

Bölümleriyle ilgili kitaplar ve sözlükler satılmaktadır.

Her çeşit FOTOKOPİ işleri yapılır.

Kâzım Dirik Mah. 159 Sok. 6/A
Yavuz Selim İlk. yanı
Bornova-İzmir

TEMO'NUN ANILARI

İttihat ve Terakki'nin kurucularından Dr. İbrahim Temo'nun bu kitabı hakkında kızı Sena Ferhat şöyle diyor[1]: İttihat ve Terakki ile ilgili bazı kitapların yayınlandığını görüyorum. Bu kitapların çoğunda, İttihat ve Terakki'nin bir numaralı kurucusu olan babamın yazdığı "İttihat ve Terakki ve Hıdemat-ı Vataniyye'ye Dair Hatıratım" adlı eserden tek satır dahi bulunmuyor. Demek ki yazılanların hepsi de eksik."[2]

Mart 1865'de Istruga'da doğan Dr.İ. Temo kitabının başında (s.5), "Anavatanım, Ecdadım, ilk tahsilim" bölümünde çocukluğunu anlatır. Daha sonra ki bölümlerde, İstanbul'a gelir, bir tanıdığı vasıtasıyla Tıb İdadisine kayd edilir. Bu okulda ilerideki yıllardaki ideal arkadaşlarının çoğuyla tanışır. Aralarında okudukları yazıları tartışarak "idare-i Hamidiyye'ye karşı" (s.12) fikirleri oluşur.

"Cemiyetin teşekkülü"-(s.16) İ. Temo, bir teneffüste okul bahçesinde dolaşırken İshak Sükûti'ye rastlar, "cemiyet halinde çalışmaları" gerektiğini anlatır. Daha sonra yanlarına gelen Mehmet Reşit ve Abdullah Cevdet'i de ikna ederler.

1305 (1889) Mayıs ayında "cemiyet" kurulur (s.16). İki ay kadar sonra önce ikna ettikleri arkadaşlarla Edirnekapı'da bir kahvede buluşup, şehir dışında bir bağda ilk toplantıyı yaparlar. Bu toplantıyı katılanların sayısı gittikçe artarak diğerleri izler (s.21). Cemiyet diğer okullara ve şehirlere yayılır. Bu arada Hâfız İbrahim Efendi'nin iknasıyla Edirne hapishanesinde yatmakta olan Talât Bey de cemiyete girer (s.22).

Yaz tatilinde Ohri'ye giden I.Temo bir arkadaşının babası olan tabur kumandanı Kâmil Bey'i cemiyete sokmak ister. Kâmil Bey, Temo'yu yakalamak isterse de elinden kaçırınca Yıldız'a ihbar eder ve tevkif ettirir. Temo İstanbul'a getirilip Yıldız'da sorguya çekilir (s.29). İ. Temo, herşeyi inkâr eder ve kurtulur. 1892'de okulu bitirir. O zamana kadar okul programında olmayan, o sene konan tez çalışmalarında, Dr. Temo "kuduz hastalığı" konusunu seçer ve tezini Zeoros Paşa[3] başkanlığında bir heyet önünde savunur. "Bu paşa, daül kelp muayenehanesini son sınıf talebesine daima kapalı tutardı. Ondan talebe istifade edemiyordu. İmtihan sırasında ben bazı yeni nazariyeler söylerken, Zeoros cenapları: -Sen bunu nereden biliyorsun? diye sual edince ben de: -Talebeye daima kapalı tuttuğunuz kuduz barakasının penceresinden girip muayene ettiğim ve sizin bizden esirgediğiniz hastaların müşahadesinden, dediğim vakit, heyet-i imtihaniye arasındaki Türk muallimlerin karşısında bu hakikati Zeoros Paşa'nın yüzüne vurduğum için tezimi kabul ve imza etmeye mecbur oldu (s.39).

Dr.İbrahim Temo, Haydarpaşa Hastanesinde çalışırken yazdığı bir şiirin ele geçmesi üzerine yeniden tevkif edilir. Fakat şiir Abdullah Cevdet'in sanıldığı için bir süre sonra serbest bırakılır (s.40-45).

Olayın üstünden çok geçmeden üçüncü defa tutuklanır, kısa bir sorgudan sonra gene salınır (s.46).

Bu sırada cemiyet çalışmaları bütün hızıyla devam etmektedir. Bir litografla Galata'da "Osmanlı İttihat ve Terak-

ki Cemiyeti" imzalı bir bildiri bastırılıp dağıtılınca (s.49) ortalık karışır. İkinci bildiri bastırılamaz, ama fotoğraf olarak çoğaltılarak Yıldız Sarayı'na kadar sokulur. Aramalar sırasında yakalanan bir arkadaşın evrakları arasında ismi geçtiği için tutuklanır, on dört gün sonra salınarak Ergani'ye sürülür (s.57). Firara karar veren Dr. Temo 1895'de bir Romen gemisi ile Romanya'ya kaçar.

Romanya'ya yerleştikten sonra bir müddet Bükreş Hastanesinde "göz" ihtisası yapıp diplomasını tasdik ettirerek serbest çalışmaya başlar.

Hemen politik çalışmalara da başlayan Dr. Temo, epey uğraştıktan sonra Bükreş Osmanlı Elçiliği Başkâtibi Alfred Rüstem Bey vasıtasıyla "Hareket" isimli bir broşür bastırarak Türkiye'ye yollar (s.66-68)

Hatıratın 69-111. sahifeleri arasında kalan bölümde Ahmet Rıza, İshak Sükûti, Hasan Arif ve İsmail İbrahim'in yazdıkları, devrine ışık tutacak nitelikte mektuplar var.

111. sahifeden sonra Dr. İ. Temo'nun Romanya'daki Müslümanlar ve kaçıp gelen ideal arkadaşlarıyla yaptığı politik çalışmalar, örgütlenmeler yazılı.

Bu kısımda; Saray mensuplarının bu çalışmaları engellemek için yürüttükleri çalışmalar, kandırma teşebbüsleri, bu da olmayınca çeşitli yollarla Dr. Temo'yu öldürmeye kalkmaları da yer alıyor.

Cenevre'den Dobruca'ya cemiyet merkezine gönderilen bir telle Sultan'ın yurtdışında yaşayan gençlerle anlaşmak istediği bildirilir (s.149).

Bu günlerde Avrupa'ya kaçışlar çoğalır. Ama fikirdaşlar arasında görüş ayrılıkları da belirir (s.153). Bu arada Romanya'da partiler arasında bıkkınlık ve gevşeklik oluşur. Bir eylem yaparak aktivite kazanmak için Sultan'a bir suikast düzenlenirse de suikastçının korkması üzerine yapılamaz (s.156).

Belirlenen ayrılığın giderilmesi için "Paris Genç Türkler Kongresi" toplanır. Kongrede yirmi maddelik bir karar kabul edilir. Meydana gelen cemiyete "Osmanlı Hürriyetperverânı" adı verilir. Kongreye katılan Ermenilerin Duruşak ve Hınçak komiteleri bu maddelerin bazı noktalarına itiraz edip üç ayrı madde daha ilâve etmek isterlerse de (s.159), bunlar toplantı amaçlarına uygun görülmeyerek red edilir.

Kongre dönüşü Viyana'da Abdullah Cevdet Bey'in evinde İshak Sükûti ile buluşan Dr. Temo, onun Romanya'ya gelmesini beklerken ölüm haberini alır (s.164).

1902 sonbaharında hem göz hastalıkları ihtisası yapmak hem de politik çalışmalarda bulunmak için Paris'e giden Dr. Temo, burada Bulgar İhtilâl komitesinin aleyhimizde yaptığı yalan propagandayı durdurmak için sonuçsuz çalışmalar yapar.

Firarda bulunan Damat Mahmut Paşa Belçika'da ölünce cenaze Paris'e getirilir. Cenaze merasimi Fransız polisinin aldığı önlemlere rağmen bir protestoya dönüşür. Sultan cenazeyi İstanbul'a getirtmek isterse de iş mahkemelik olur. Cenaze gitmez (s.175).

Paris'te yapılan toplantılarda işbaşına geçersek ne yapmalıyız? diye bir program hazırlanması düşünülür (s. 183). Dr. Temo sekiz maddelik bir "lâyiha" hazırlar. Konu eğitim ve öğretim üzerinedir. Maddelerden birisi de okullarda "Latin" harflerinin kabul edilmesidir (s.185).

Paris'ten dönüşte önce Hırsava'ya gelen Dr. Temo buradaki Türk gençlerinin bir öğretmen bulunmaması nedeniyle çok geri olduğunu görür. Buraya öğretmenler temin eder. Daha sonra Köstence'ye yerleşir ve burada da eğitim ve öğretim çalışmalarına el atar.

Köstence'deki Şehbenderlik onu engellemek isterse de beceremez (s.190, 192, 194).

Yanına İstanbul'dan kaçan arkadaşların gelmesiyle çalışma sahasını yoğunlaştırır ve genişletir (s.198).

15 Teşrinevvel 1907'de Paris'teki Jön Türklerin son kongresine katılan Dr. Temo burada hiçbir karara varılamadığından geri döner (s.199).

Hürriyetin ilânından birkaç ay önce Dr. Bahaettin Şakir Bey Köstence'ye gelerek Teşkilatın yeni bir mühür kullanmaya karar verdiğini söyler. Cemiyetin İstanbul, Paris, Cenevre ve diğer şubelerinde kullanılan "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" şeklindeki eski mührün yerine, "Osmanlı Terakki Cemiyeti" şeklinde değiştirilen yeni mührü verir. Dr. Temo, böyle karar verildi diye bu mührü diğer yerlere de tavsiye eder (s.201)."

"Orhi'ye giderken, Selânik'te Kâbe-i Hürriyet ismi verilen o menfaat menbaına uğradığımda fâtih-i hürriyet ünvanı olan bazılarının (Cemal Bey, s.215) bana, 'Doktor, bu cemiyet senin tesis ettiğin cemiyet değildir. Bunu biz kurduk. Bu muzafferiyet bizimdir' demelerinden, bu mührün değişme hikmetini o zaman anladım."

Hürriyetin ilânından az evvel Mısır'a gidip oradaki arkadaşlarıyla görüşür (s.202). Nihayet Hürriyet ilân edilir. Dr. Temo, yanında arkadaşlarıyla Romanya'dan bir gemi ile İstanbul'a gelir, merasimlerle karşılanır. Çok geçmeden "devletin içinden çıkılamayacak bir politika bataklığına düştüğünü görür, üzgün olarak Romanya'ya döner (s.219).

Meclis açılınca, kendisine Beyoğlu Sıhhiye Müfettişliği verilir. Az sonra 31 Mart olayı patlak verir. Dr. Temo, yaralıları tedavi eder, kaçmalarını sağlar (s.223). Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girdiği sırada vefakâr ideal arkadaşlarından Kırımlı Ali Rıza Bey hastalanıp ölür. Enver Paşa'nın emriyle Hürriyet-i Edebiyye tepesinde şehit yedi Türk subayının yanına gömülür. Ama hatıra taşı yazılırken onun ismi unutulur (s.230).

Daha sonra Darülaceze müdürlüğüne getirilen Dr. Temo buradaki işleri düzene koyar, İttihat ve Terakki Cemiyeti kodamanlarıyla ters düştüğünden istifa ettirilir. Bu defa "Osmanlı Demokrat Fırkası"nı kurar (s.241). İttihatçıların sıkıştırmaları üzerine Romanya'ya geri döner.

Balkan Harbinde Romen Kızılhaç Heyeti ile Türkiye'nin yardımına koşan Dr. Temo dönünce Arnavutluk'a gönderilir (s.260).

Hatıratın bundan sonraki bölümlerinde Dr. İbrahim Temo'nun Romanya'daki Türklere yaptığı hizmetler yer almaktadır.

AYDIN AYHAN

1-Seha Ferhat ile röportaj, *Tercüman*, 20 Aralık 1984.

2-Bu konuda yazılan kitaplardan, *Jön Türkler ve Siyasi Fikirleri 1895-1908*, Şerif Mardin, s.229.

3-Zeoros Paşa'yı, *Tarih ve Toplum* okurları hakkında çıkan yazılardan tanırlar.

ATATÜRK ÜSTÜNE PSİKANALİTİK BİR BİYOGRAFİ DENEMESİ

Vamık Volkan ve Norman Itzkowitz, *The Immortal Atatürk, A psychobiography*, (Ölümsüz Atatürk: Bir Psikobiyografi) (Chicago ve Londra: Chicago University Press, 1984), 374 + XXV s.

Psikobiyografi, insanı hem tarihsel süreç hem de kişilik dinamiği içinde ele alır. Tarihsel koşullar mı kişinin davranışlarını yönlendirir, kişilik mi tarihsel süreci belirler? Psikobiyografilerde bu yanıt aranan sorular bunlar. "Ölümsüz Atatürk" de bu türden bir eser. Atatürk, "resmî" tarih görüşü içinde değil, 57 yıl yaşamış bir insan, bir lider, bir erkek olarak kişiliği ön plânda tutularak ele alınıyor. Kişilik dinamiğini açıklamak için de tamamen klâsik Freudcu görüşler getiriliyor.

Yazarlardan Vamık Volkan, Kıbrıs doğumlu, halen ABD'de yaşayan ve çalışan bir psikiatr. Norman İtzkowitz ise psikiatri eğitimi de olan Amerikalı bir tarihçi. Eser, Volkan'ın 1974-75 yılında Türkiye'de, Atatürk'le ilgili olarak yaptığı mülâkatlara ve araştırmaya dayanıyor.

Yazarların temel mesajları şu: "Atatürk 7 yaşındayken, babası Ali Rıza Efendi'nin ölümü kişiliğinde çok derin bir iz bıraktı. Babasını idealize etti. Bunu kendi kişiliğine yansıttı. Böylece kendini ideal ve büyük bir insan olarak görmeye başladı ve narsist bir yapı geliştirdi. Herkesten farklı olmak, kimseye muhtaç olmamak ve kendine güvenmek, başlıca kaygısıydı. Askerliği meslek olarak seçişi de büyüklük duygusunu doyurmak içindi. Babasının ölümünden sonra annesinin yeniden evlenmesiyle, ana-oğulun ilişkisi soğudu. Tipik bir ödipal çatışmayla Mustafa Kemal üvey babasına kötü baba imajını yakıştırdı ve annesini kurtarmak istedi. Üvey baba bir süre sonra ölünce ödipal çatışma da Mustafa Kemal 'lehine' sonuçlanmış oldu."

"Annesini idealize ettiği kadar onu çağının gerisinde kalmış, aydınlatılmaya muhtaç da buluyordu. Annesini 'kurtarmak' Mustafa Kemal için amaç oldu. Böylece anne kurtulacak, Mustafa Kemal'e 'lâyık' bir anne olacaktı. Mustafa Kemal, bu aşamada vatanı annesinin yerine koydu. Vatanın da kurtarılmaya ihtiyacı vardı. Anne, vatan kurtulduktan kısa bir süre sonra öldü. Mustafa Kemal, amacına ulaşmıştı. Daha sonra hayatına girip çıkan kadınlara ve Lâtife Hanımla kısa evliliğine rağmen 'esasen tek bir kadını sevdi, anavatanını'. Annesinin imajı, kurtulan vatanda sürdü."

Yazarlar, ana hatlarıyla Atatürk'ün askerlik hayatından başlayarak, Kurtuluş Savaşı'ndan geçerek, Cumhuriyet'le birlikte reform sürecindeki rolünü ve tüm etkinliğini eninde sonunda ödipal çatışmalarına, narsisizmine ve annesiyle, "anavatan" arasında kurduğu kavramsal yakınlığa bağlıyorlar. Bu bakımdan Atatürk'ün bütün eylemleri, davranışları ve fikirleri, ödipal çatışmasının bir "sonucu" oluyor. Arap alfabesi yerine Latin alfabesini seçmesinden, lâikliğe varıncaya kadar çok farklı ve değişik konulardaki her kararı, 7 yaşındaki bu ödipal çatışmaya gelip dayanıyor. Sadece bu noktadan bile bakıldığında eser, Freudcuların dahi artık vazgeçtiği bir "determinizm" örneği. Bu bakımdan eser, ruhbilim açısından her ne kadar orijinalse bile, tamamen spekülâtif. Dolayısıyla yetkin değil. Tarihçilik açısındansa herhangi bir katkısı olmadığı gibi, yetkinliği de yine çok su götürür.

Psikobiyografi yazılabilmesi için üç faktörün bilinmesi gerekiyor: 1) Kişiliğin dinamiği, yani kişiliğin oluşmasında etken olan faktörler, 2) Kişiliğin psikolojisi, yani bu etkenlerden dolayı ortaya çıkan davranış biçimi, 3) Çevrenin tepkisi ve yönlendirme biçimi, yani kişiliğe çevrenin ne cevap verdiği. "Aşırı boyun eğen bir kişiliğin nedeni, sert babadır" dendiği zaman, burada "sert baba" kişilikle ilgili bir dinamiktir, boyun eğiş ise psikolojinin belirtisidir.

Atatürk'ün ruhsal çözümlemesi sözkonusu olduğunda acaba bu üç faktör açısından durum nedir? Kişiliğin ilk 5-7 yılda yerleştiği ve sonra da bu kazanılmış temel yapının değişmediği düşünülecek olursa, Atatürk'ün bu ilk yıllarındaki "kişilik dinamiği ve psikolojisi" hakkında ne dereceye kadar sağlıklı bilgi edinilebilir? Bu konuda daha önce yapılan denemeler[1] konuya hep "resmî tarih" açısından bakmış ve spekülâtif olmaktan ileri gitmemiştir. Atatürk'ün doğum gününün dahi bilinme-

diğini hatırlatmak gerek. Kaldı ki, 1886-1888 arasında 5-7 yaşlarını süren bir çocuğun kişiliğini oluşturacak temel niteliker, o günün koşulları içinde geçirdiği ruhsal aşamaları bilmek ve kanıtlamak imkânsızdır. Yapılabilecek tek şey, "varsaymaktır". İşte Volkan ve Itzkowitz de, yaptıkları mülâkatlara ve araştırmaya dayanarak, "Atatürk, olgunluk çağında belli bir davranış örüntüsü (pattern) gösterdiyse, bu örüntünün ortaya çıkabilmesi için çocukluğunda şu şu koşullar gerekirdi" tarzında bir tümevarımla hipotezlerini kuruyorlar. Bu nednele dinamik olsun, psikolojik olsun, eldeki veriler, Atatürk'ün karmaşık kişiliğinin temel niteliklerini göstermek bakımından -hiç olmazsa kişilik çözümlemesi açısından- yetersiz kalmak zorunda.

Yüceltilerek, ölümsüz bir simge haline getirilmiş bir insanın kişiliği hakkında "çevresinin" tanıklığı ne dereceye kadar geçerli olabilir? Atatürk'ün tarihsel kişiliği hakkında eldeki bilgiler dahi tartışma sürecinden tamamen geçip durulmuş değildir. Nerede kaldı onun hakkındaki çevresel tepki ve yönlendirme, hele hele bu tepkinin ve yönlendirmenin 5-7 yaşlarındaki biçimi hakkındaki "bilgiler"? "Baba" yerine konmuş bir kişi olarak Atatürk'ün karmaşık kişilik yapısı hakkında pek çok önemli ayrıntı asla bilinemeyecektir. Olsa olsa Volkan ve Itzkowitz'in yaptığı gibi varsayımlar geliştirilebilir.

Eser, Atatürk'ün ödipal çatışması iddiası üzerine kurulu. Bu iddia ise yukarda değinilen varsayımlara dayandırılıyor. Bu varsayımların bir an için doğru oldukları kabul edilse dahi, ödipal çatışma sorunu, yazarların öne sürdükleri gibi ele alınabilir mi?

Kişilik oluşumunda anne ve babanın rolü tartışılamayacak denli büyük. Yazılanların tümünü doğru kabul edecek olursak, belli kişilik yapılarındaki ana babalar, belli aile örüntüleri, belli kişilikleri oluşturur demek gerekir. O zaman herşey determine olur. 7 yaşında babasını kaybeden bir çocuğun tutucu bir annesi varsa, bu çocuk ilerde lider olacak demektir. Modern psikiatride bu kadar aşırı spekülâsyon artık geçerli değil. Yazarlarsa, Atatürk'ün ödipal çatışmaları sonucunda "Atatürk" olduğunu söylüyorlar.

Bu çerçeve içinde ele alınması gereken bir başka nokta ise, Atatürk'ün "narsist" bir kişilik yapısına sahip olduğu iddiası. Bu varsayım da doğru kabul edildiği takdirde şu soru sorulabilir: Bu kadar narsist bir insandı da, ülkenin en düşkün olduğu sırada ortaya çıkıp o ihtiyaca cevap verecek kadar önemli roller nasıl üstlenebildi? Bu roller nasıl kabul edildi? Atatürk'ün liderlik ve ikna yeteneği de mi, ödipal kişiliğinin bir sonucu?

Volkan, bu noktayı "yapıcı narsist kişilik" diye adlandırdığı kavramla açıklıyor.[2] Yapıcı narsist kişilik, yüksek düzeyde süblimasyonla, yani yüceltmeyle birlikte mümkün oluyor. Bu şekilde de Atatürk'ün, narsist yapısına karşın, dışa dönüklüğü ve çevreyle uyumlu bir davranış göstermesi izah edilebiliyor. Oysa bir insan kendini bir şeye adadığı zaman, bunu iç dünyasını yadsıyarak ve bastırarak başaramaz. Kendi içinde bir takım düzenlemelerden yoksunsa, çevredeki düzenleri olumlu bir biçimde etkileyemez. Atatürk'ün narsist bir yapısı vardı ise, dış dünyaya karşı nasıl bir ömür boyu ve tarih süreci içinde hiç açık vermeden yaşadı?

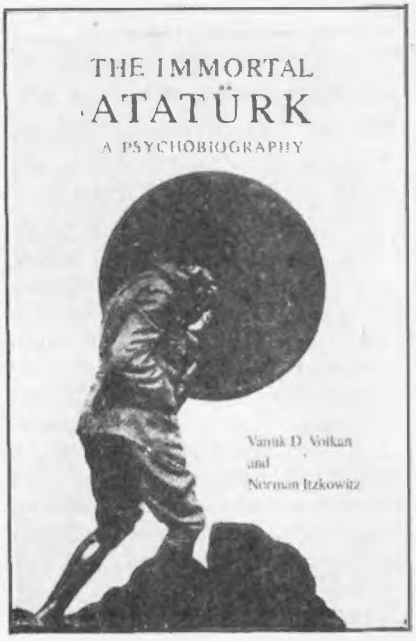

Kişilik yapısının tam tersi bir davranışı nasıl sürdürdü? Bunu salt süblimasyonla izah mümkün değildir. Yazarların değerlendirmeye almadığı "tarihsel süreç" içinde düşünüldüğünde, Atatürk dönemindeki Türk toplumunun böyle bir lidere gereksinmesi ve toplumun onu "baba" olarak görmesi, adeta somut bir tanrı gibi değerlendirmesi doğal bir tarihsel gelişmenin sonucu olsa gerektir.

Yazarlar ayrıca, Atatürk'te oral bağımlılık olduğu, bu nedenle de içki içtiği görüşünde. Hattâ, sirozdan ölümünü "vatanı uğruna herşeyi yaptıktan sonra altruist bir motifle intihar" olarak değerlendiriyorlar. Atatürk'ün içkiye eğilimini yalnızca onun kişiliğine bağlamak ve başka faktörleri hesaba katmamak gerçekçi değil. Kaldı ki, günümüzde dahi oral kişilik ve alkolizm konusu tartışmalı. İstendiği kadar olumlu kişilik yapısı söz konusu olsun, herkes alkolik olabilir ve herkes için bu risk söz konusudur.

Bu noktada yukardaki varsayıma geri dönersek, Atatürk, "çelişkilerini" bir ömür boyu dışa yansıtmamayı başardıysa, ve bunu yüksek düzeyde süblimasyonla sağladıysa, o zaman niye oral bağımlılığını da saklamadı diye sorulabilir. Yazarlar ise, psikiatride "bölünme" diye tanınan durumu Atatürk'ün uyguladığı görüşünde. Yani, olumlu ve olumsuz niteliklerini aynı anda birbirlerinden bağımsız olarak değerlendirerek, oral bağımlılığı ile narsisizmini "ayırdığı" görüşünde. Böylece "çelişkilerini" yansıtmamayı başarıyor ve çok karmaşık bir kişilik çıkıyor ortaya. Yazarlara göre, Atatürk'ün oral bağımlılığında yaptığı en önemli süblimasyon, hitabet yeteneğinde ve etrafındakileri ayak üstü imtihan etmesinde kendini gösteriyor.

Tarihsel gelişim ve olayların açıklanmasında da benzer varsayımlardan hareket edilmesi, tarihsel sürecin kendi dinamiğini hiç hesaba katmamak gibi bir sonuç doğuruyor. Örneğin, Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş için, "Türk dilini, din çağrışımı yapan Arap harflerinden kurtarmak, annesinin gönül kırıklığını giderme sürecine bir katkıydı" (s.282) gibi bir açıklama getirmek ne denli gerçekçidir? Örneğin "halkçılık" fikrini, "kendi kişiliğindeki bölünmeleri gidermek için" (s.319) savunması ne denli gerçekçidir?

Yazarlar tezlerini desteklemek için bazı tarihsel nedenleri hesaba katmıyorlar. Eserde buna benzer örnekler var. Yine de kitap, Atatürk'ün kişilik çözümlemesi bakımından elbette çok ilginç ve şimdiye kadar el atılmamış, hele tabu niteliğinde bazı konuları çok akıcı bir roman diliyle tartışmaya açıyor. Atatürk, mitolojik boyutlarından, gündelik hayata indirgeniyor. Atatürk'e bir "insan" olarak bakılıyor. Ancak, öne sürülen varsayımların doğruluklarının araştırılması imkânsız olduğundan, Atatürk'ün kişiliği hakkındaki tartışma aşırı bir hayal ürünü ve ilginç bir varsayımdan ibaret kalıyor. Ayrıca Atatürk'ün düşünce, inanç sistemi ve siyasal düşüncesi hakkında da, eser bir şey demiyor. Davranış hakkında varsayımda bulunmak, siyasal düşüncenin kökeni hakkında varsayımda bulunmaktan daha az riskli ve daha kolay diye belki?

EDİP EMİL ÖYMEN

1-Barbara K.Walter, Filiz Erol, Mine Erol, Grantham, New Hampshire: Tompson and Rutter, *To Set Them Free: The Early Years of Mustafa Kemal Atatürk.*

2-Vamık Volkan, "Narcissistic personality organization and reparative leadership," *International Journal of Group Psychoptherapy,* cilt 30, (1980), s.131-152.